Таміла ЯЦЕНКО, Василь ПАХАРЕНКО,
Ірина ТРИГУБ

ЛІТЕРАТУРА
(українська та зарубіжна)

Підручник інтегрованого курсу
для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2024

УДК 821.161.2.09+821(1-87).09]*кл7(075.3)
Л62

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 05. 02. 2024 № 124)

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Умовні позначення:

— читацький путівник;

— читай і досліджуй!

— поміркуй;

— літературознавчий клуб;

— історичні паралелі;

— мистецькі діалоги;

— мовна скарбничка;

— словник;

— читацьке дозвілля.

Яценко Т.

Л62 Література (українська та зарубіжна) : підруч. інтегрованого курсу для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 2 / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Ірина Тригуб, Олеся Слижук. — Київ : Грамота, 2024. — 288 с. : іл.

ISBN 978-966-349-976-5

ISBN 978-966-349-977-2 (частина 2)

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової середньої освіти та чинній модельній навчальній програмі «Інтегрований курс літератури (української та зарубіжної) 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти *(авторський колектив під керівництвом Т. О. Яценко)*. У виданні запропоновано твори класичної і сучасної української та зарубіжної літератури різних родів і жанрів, стислі нариси про життя та творчість українських і зарубіжних письменників / письменниць, систему компетентнісно орієнтованих запитань і завдань різних рівнів складності.

УДК 821.161.2.09+821(1-87).09]*кл7(075.3)

ISBN 978-966-349-976-5
ISBN 978-966-349-977-2 (частина 2)

© Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Тригуб І. А., Слижук О. А., 2024
© Видавництво «Грамота», 2024

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

Читацький путівник

Чи замислюєшся ти над тим, що людські взаємини відіграють важливу роль у нашому житті? Людина стає особистістю завдяки доброті, милосердю, здатності співчувати, підтримувати у важкі хвилини та пробачати.

Персонажі художніх творів, з якими ти познайомишся в цьому розділі, доводять це власною поведінкою. Вони охоче поділяться з тобою секретами щастя.

О. ГЕНРІ

Ти вже знаєш, що перше враження про людину часто може бути помилковим, адже її характер проявляється у великих і малих вчинках. Іноді навіть одна риса характеру може розчарувати або ж, навпаки, розкрити в людині прекрасне. Пригадай хоча б оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...», де лише одна щира розмова Саньки та Гриня спонукала хлопчика подивитися на наймичку по-іншому.

Прочитай твір ***О. Генрі «Останній листок»***, але не поспішай робити висновки про персонажів цього твору.

ОСТАННІЙ ЛИСТОК

У невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці з'явилися і розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами. Вони утворювали химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає себе разів зо два. Якомусь художни-

кові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі, що збирач боргів із рахунком за фарби, папір і полотно, ідучи цим маршрутом, раптом зустрічає себе, коли він уже повертається назад, не діставши в оплату жодного цента!

Поміркуй!

- У якому місті розгортаються події твору?
- Який настрій у тебе викликає міський пейзаж?

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грініч-Вілідж у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди із Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили колонію.

Студія Сью і Джонсі містилася на горищі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала зі штату Мен, друга — зі штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом у місцевому «Дельмоніко», ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат із листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

Поміркуй!

- Чим займаються героїні твору?
- Чи можна їх назвати справжніми подругами? Чому?
- Про що свідчить художня деталь *«у пошуках вікон, що виходять на північ»*? Доведи, що мешканці колонії були бідними митцями.

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий прибулець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то іншого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, уражаючи десятки жертв, але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтоптаного, задишкуватого бовдура із червоними кулацюрами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів, навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутися, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Поміркуй!

Зверни увагу, як автор описує епідемію пневмонії, що розпочалася в Нью-Йорку. На які ознаки стилю письменника вказує такий опис?

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс... ну, скажімо, з десяти, — повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. — І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопея — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, — сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи немає в неї чогось такого, про що справді варто було б думати, наприклад якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, подібним до звуку натягнутої струни. — Хіба хлопець вартий... ні, докторе, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил, — підсумував лікар. — Я зроблю все, що тільки може наука. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети у своїй похоронній процесії, я знімаю із цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню і плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не розмокла.

Поміркуй!

- Які слова лікаря свідчать про те, що хвороба Джонсі дуже небезпечна?
- Які поради дає лікар?
- Як Сью реагує на хворобу подруги? Чи переконує це тебе, що дівчат об'єднували не лише спільні погляди *«на мистецтво, салат із листя цикорію та широкі рукави»*?

Потім узяла креслярську дошку й, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже не помітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала насвистувати, подумавши, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й почала малюнок тушшю — ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, ковбоя зі штату Айдахо в елегантних штанях, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі в Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила у зворотному порядку:

— Дванадцять, — мовила вона й трохи згодом: — Одинадцять, десять, дев'ять, — а тоді, майже одночасно: — Вісім і сім.

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та

Ілюстрація Атрі до новели О. Генрі «Останній листок»

глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив із нього листя, і було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер залишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сьюді.

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула, — пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. — Як впливає листя старого плюща на твоє одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою, бо ж іще сьогодні вранці лікар казав мені, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли їдеш у трамваї або проходиш повз новий будинок. Спробуй-но тепер з'їсти бульйон і дай твоїй Сьюді закінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

— Не треба більше купувати вина, — мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. — Он іще один полетів, а бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, люба, — сказала Сью, схиляючись над ліжком, — ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в іншій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе, — відповіла Сью. — До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилася на ті дурні листки.

Поміркуй!

- Чому Джонсі рахує листки?
- Що, на її думку, трапиться, коли впаде останній листок?
- Як на це реагує Сью?

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитися, ні за що не триматися і полетіти дедалі нижче, як один з отих нещасних і виснажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років він тримав у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантії. Він увесь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини, — вивісок і реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам із колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркітливий дідок, який нещадно знущався з усякої делікатності, у кому б вона не виявлялася, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Поміркуй!

- Яке твоє перше враження від Бермана?
- Які художні деталі увиразнюють образ цього персонажа?

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло ялівцівкою, у його тьмяно освітленій комірчині внизу. У кутку стояв

мольберт із підрамником, на якому було натягнуте чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок зі світом у неї ще послабшає.

Мольбе́рт — дерев'яний верстат для живопису, на якому встановлюють підрамок із полотном, дошку, картон.

Поміркуй!

Прослідкуй, які ще слова в тексті створюють колорит, відтворюють життя художників.

Старий Берман із червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

— Що, — кричав він із жахливим німецьким акцентом, — хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Уперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа-відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена, — сказала Сью, — а від високої температури ще наче й схибнулася, бо в голові в неї повно всяких химер. Гаразд, містере Бермане, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви — гидкий старий… старий базіка.

— Ви справжня жінка! — загорлав Берман. — Хто каже, що я не хочу позувати? Ану, уперед. Я іду з вами. Пів години я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім непідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. Їй-богу, виберемося!

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила штору аж до підвіконня і знаком веліла Берманові пройти в іншу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки перезирнулися. Надворі

вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, усівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю.

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей з опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися, — пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалася.

Поміркуй!

- Чому Сью боялася піднімати штору?
- Чи міг листок утриматися в таку погоду?

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Одинєдиний. Темно-зелений біля стебла, але із жовтизною, тлінням і розкладом по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній, — мовила Джонсі. — Я думала, він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді я і помру.

— Та бог із тобою! — сказала Сью, схиляючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору. Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилася на нього, а потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі, — щось примусило цей останній листок залишитися там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном… Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимуся, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сьюді, я сподіваюся намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Поміркуй!

- Як змінився настрій Джонсі від побаченого листка?
- Які слова дівчини свідчать про те, що вона починає одужувати?
- Доведи, що Сью дуже добре знала свою подругу, її мрії.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні, — сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью. — Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого тут, унизу. Його прізвище — Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, немічний, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування і догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиротворено плетучи дуже синій і зовсім не потрібний вовняний шарф, й однією рукою разом із подушками та плетивом обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, — сказала вона. — Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли та були

холодні як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

(Переклад М. Дмитренка)

Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе твір? Над чим спонукав замислитися?
- Який епізод найбільше тебе розчулив? Чому? А який викликав радість?
- Чи змінилося твоє ставлення до Бермана наприкінці твору? Чому? Доведи, що про людину важко судити з першого погляду.
- Хто з персонажів твору тебе найбільше вразив? Чим саме?
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього твору?

Літературознавчий клуб

Автор прочитаного твору — американський письменник ***О. Генрі*** (1862–1910). Його справжнє ім'я — ***Вільям Сідні Портер***. Життєві обставини склалися так, що він опинився у в'язниці. Портер соромився друкувати твори під своїм прізвищем за таких обставин, тож обрав собі псевдонім.

О. Генрі підписав контракт із нью-йоркською газетою «World» про те, що він писатиме щотижня короткe недільне оповідання — по сто доларів за твір. Цей гонорар на той час був досить великий.

З-під його пера з'явилося 273 твори — понад тридцять на рік! Але такий темп роботи виснажував письменника. Його творчість збагачувала газетярів і видавців, але не самого О. Генрі. Він ніколи не торгувався, нічого не з'ясовував. Мовчки отримував гроші, дякував та йшов.

На думку О. Генрі, література має пробуджувати в людині сподівання на краще й переконувати в неминучості перемоги добра над злом. Його твори сповнені співчуття до простої людини, доброзичливого гумору, незнищенного оптимізму. Образ «маленької людини», дивакуватого невизнаного художника Бермана, який усе своє життя мріяв про створення справжнього шедевра, належить до того типу людей, що роблять добро навіть тоді, коли їх не просять, самі допомагають, не чекаючи на подяку, не розраховуючи на те, що потім отримають винагороду за зроблене добро.

О. Генрі є неперевершеним майстром новели. Цей жанр літератури близький до оповідання, однак відрізняється надзвичайно напруженим сюжетом і несподіваним фіналом. ***«Останній листок»*** — одна з найкращих новел у світовій літературі. У ній розкрито тему відданої любові, взаєморозуміння та прагнення робити добро.

Нове́ла (іт. *novella*, від латин. *novellus* — новітній) — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

«Мале́нька люди́на» — тип літературного героя, людина, яка посідає низьке, незначне місце в суспільстві, однак може мати глибокий духовний світ.

Поміркуй!

- Чи вразила тебе розповідь про О. Генрі? Чим саме?
- Які риси характеру письменника тобі імпонують? А яких, на твою думку, йому треба було б позбутися? Чому?
- Порівняй жанри новели й оповідання. Доведи, що «Останній листок» належить до жанру новели.

Шеде́вр (від фр. *chef-d'œuvre* — головний твір) — довершений у своєму жанрі твір, що отримав захоплені відгуки критики за надзвичайну майстерність.

Поміркуй!

Подумай, чи можна листок, намальований Берманом на стіні, вважати шедевром. Чому?

Історичні паралелі

Події новели «Останній листок» розгортаються в Нью-Йорку. Це найбільше місто США було засновано голландськими переселенцями на початку XVII ст., тому спочатку мало назву Новий Амстердам. Коли ж місто завоювали англійці, то вони перейменували його на честь герцога Йоркського.

Мистецькі діалоги

«Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело "Мойсей"...» — так О. Генрі описує Бермана. Образ пророка Мойсея — вождя ізраїльського народу, який, завдяки неймовірним зусиллям і стражданням, вивів свій народ із єгипетської неволі, — завжди привертав увагу митців. Та найвідомішим зображенням цього біблійного героя є скульптура італійського художника XVI ст. ***Мікеланджело Буонарроті***.

Геніальний митець зобразив пророка в останній період його життя. На хвилину присів спочити Мойсей, але все його тіло в напруженні: рвучко повернута голова, збурено куйовдиться борода, правою рукою він притискає до себе скрижалі законів, у набухлих жилах лівої пульсує гаряча кров. Скорботний погляд мудрого пророка висловлює волю і непохитність, бажання довести справу, що розпочав, до кінця. Мойсей постає перед нами як справжній вождь народу — мудрий і мужній, повний титанічних сил і незламної віри в доконечність жертв і страждань.

Мойсей.
Скульптор М. Буонарроті

І через тисячоліття люди захоплюються трагічною величчю саможертовного подвигу титана-пророка Мойсея в ім'я народу.

Поміркуй!

Подумай, чому О. Генрі порівнює Бермана саме з Мойсеєм. Лише через зовнішню схожість? Поясни свої міркування.

Про причини приховування справжнього імені письменника під псевдонімом О. Генрі тобі стало відомо з рубрики «Літературознавчий клуб». А от чому саме такий дивний псевдонім? Що він означає? Проведи літературознавче дослідження та знайди інформацію про це в інтернеті. Презентуй повідомлення в класі.

Підсумуй!

- Поясни назву новели О. Генрі.
- Чи завжди шедеври знаходяться в дорогих колекціях і музеях? Чи може бути намальований на стіні будинку листок шедевром? Поясни свої міркування.
- У чому призначення справжнього мистецтва?
- Яка, на твою думку, найважливіша риса характеру Бермана?
- Чи прочитаєш ти інші твори О. Генрі? Чому?
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповіді? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями або ж звернися до вчителя чи вчительки.

Читацьке дозвілля

Кінострічки за мотивами творів О. Генрі почали знімати ще за його життя, у 1909 р. Загальна кількість екранізацій його творів — 184!

- Знайди в інтернеті та переглянь італійсько-французький фільм «Вождь червоношкірих» *(реж. А. Верней, 1959 р.)*. Поділися з однокласниками й однокласницями враженнями про пригоди головного героя та його викрадачів.

ДЖЕЙМС ОЛДРІДЖ

Ти вже знаєш про художній твір, у назві якого є слово *останній*. Останній листок плюща з новели О. Генрі був для Джонсі найважливішим, найвагомішим, вирішальним. Яке значення мав останній дюйм і до обчислення чого вдався автор за допомогою цієї міри, тобі стане відомо з твору, з яким пропонуємо ознайомитися.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

(Скорочено)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти й у сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! (...)

Робота в Канаді добре загартувала його. Не дивно, що він закінчив своє льотне життя над пустелею Червоного моря, літаючи на «Фейрчальді» нафтоекспортної компанії «Тексєгипто», яка мала право на розвідку нафти по всьому єгипетському узбережжю. Майданчиків, щоб посадити літак, не було. Він садив свою машину всюди, де хотіли висадитися геологи й гідрологи, тобто і на пісок, і на кущі, і на кам'янисте дно пересохлих струмків, і на довгі білі обмілини Червоного моря. (...)

Але й це все було вже в минулому. Компанія «Тексєгипто» відмовилася від дорогих спроб знайти велике нафтове родовище, що давало б такі ж прибутки, як і Арамко в Саудівській Аравії, а «Фейрчальд» перетворився на жалюгідну руїну та стояв в одному з єгипетських ангарів, укритий товстим шаром пилу, увесь посічений знизу довгими надрізами, з пошарпаними тросами, а мотор і прилади годилися хіба що на брухт.

Усе це закінчилося. Йому стукнуло сорок три, дружина поїхала від нього додому, на Ліннен-стріт у місто Кембридж, Массачусетс, і жила, як їй хотілося: їздила трамваєм до Гарвард-сквер, купувала продукти в магазині без продавців, гостювала

у свого батька в затишному дерев'яному будинку — словом, вела пристойне життя, гідне пристойної жінки. Він обіцяв приїхати до неї ще весною, але знав, що не зробить цього, так само, як знав і те, що не знайде у свої роки льотної роботи (...).

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, і десятиріч-ного сина, що народився надто пізно, — Бен розумів десь у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років усвідомлював, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

Поміркуй!

- Що тобі стало відомо про головного героя твору?
- Як Бен ставиться до своєї професії?
- Які життєві негаразди випали на його долю?

От і ця хвилина не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «Остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає. (...)

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило й він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустив голову й тихенько заплакав.

Бен пожалкував, що взяв із собою сина. (...)

— Сядь прямо, — сказав він Деві, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з хлопчиком. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім із силою потягнув рукоятку триммера, яка була дуже незручно приладнана в цих маленьких англійських літаках — угорі ліворуч, майже над головою. Раптовий поштовх пригнув голову

хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитися поверх опущеного носа машини на вузьку смугу білого піску вздовж затоки, подібної до коржа, кинутого в цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

— А як ти знаєш, звідки віє вітер? — запитав хлопчик.

— По хвилях і хмаринці, чуттям! — крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав із точністю до одного фута, де посадити машину. Доводилося бути точним: гола смуга не давала йому жодної зайвої п'яді й опуститися на неї міг тільки дуже маленький літак. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола — мертва пустеля.

— Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Поміркуй!

- Доведи, що Бен хороший пілот, але неуважний батько.
- Чи можеш ти пояснити, чому твір має таку назву?
- Обчисли відстань, про яку йдеться в повісті, якщо 1 дюйм = 2,54 см.

* * *

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди із Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шукали собі тут захисту. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика й тільки іноді давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок із продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти та всякі дрібниці, потрібні для акваланга й камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь? — запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, але все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. (...)

Більше Деві ні про що не питав. Коли він про що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже не пробував розмовляти й мовчки виконував те, що йому наказували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій акваланг і кіноапарат для підводних зйомок, збираючись опуститися в напрочуд прозору воду, щоб знімати акул.

— Гляди ж, не підходь до води! — наказав батько.

Деві нічого не відповів.

— Акули неодмінно спробують відкусити від тебе шматок, особливо коли спливуть на поверхню. Не смій навіть ступати у воду!

Деві кивнув.

Бену хотілося чим-небудь утішити хлопчика, але за багато років йому ні разу не вдалося цього зробити, а тепер було пізно. Коли Бен вирушав у політ (а це бувало майже завжди, відтоді як хлопчик народився, почав ходити, а потім став підлітком), він довго не бачив сина. Так було в Колорадо, у Флориді, у Канаді, в Ірані, в Бахрейні та тут, у Єгипті. Це його дружина Джоанна мала подбати, щоб хлопчик ріс жвавим і веселим.

Спочатку він старався завоювати прихильність сина. Та хіба встигнеш чогось добитися за короткий тиждень, прожитий удома?

Поміркуй!

- Що спричинило відчуженість батька й сина?
- На кого Бен намагається перекласти відповідальність за свої холодні стосунки із сином? Чи намагається виправити ситуацію?
- Що в поведінці та словах Деві вказує на те, що він перебуває в постійному страху?

— Затягни на мені цей ремінь! — звелів він Деві.

На спині в нього був важкий акваланг. Із двома його двадцятикілограмовими циліндрами зі стисненим повітрям він зможе пробути більше години на глибині тридцять футів.

Д. Присяжнюк. Ілюстрація до оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм»

Глибше опускатися не треба. Акули цього не роблять.

— І не кидай у воду каміння, — сказав батько, піднімаючи циліндричний водонепроникний кіноапарат і витираючи пісок із його ручки. — А то всю рибу поблизу сполохаєш. Навіть акул. Дай мені маску!

Деві передав йому маску зі скляним забралом.

— Мене не буде хвилин двадцять. Потім я піднімуся, і ми поснідаємо, бо сонце вже високо. Ти поки що обклади камінням колеса машини й посидь під крилом у затінку (...).

* * *

(...) Акул було багато, але вони трималися на відстані. Акули ніколи не підпливали так близько, щоб на них можна було націлити об'єктив. Доведеться після обіду приманити їх до себе. Для цього він узяв у літак пів кінської ноги (загорнута в целофан, вона лежала закопана в піску).

«Цього разу, — сказав він собі, шумно випускаючи пухирці повітря, — я вже назнімаю їх не менше як на три тисячі доларів».

Телевізійна компанія платила йому по тисячі доларів за кожні п'ятсот метрів фільму про акул і тисячу доларів окремо за зйомку молота-риби. Але в цих водах молот-риба не водиться. Були тут дві чи три нешкідливі акули-велетні й досить велика плямиста акула-кішка, що бродила біля самого сріблястого дна, далі від коралового берега. Бен знав, що зараз він надто рухливий, щоб привабити до себе акул, але його цікавив великий орляк, який жив під навісом коралового рифу. За нього теж платили п'ятсот доларів, їм потрібен був кадр з орляком на відповідному фоні. Підводний кораловий світ, що кишів тисячами риб, був добрим фоном, а сам орляк лежав у своїй кораловій печері.

— Ага, ти ще тут! — сказав Бен тихенько.

Риба була чотири фути завдовжки, а важила один бог знає скільки. Вона поглядала на Бена зі своєї схованки, як і минулого разу — тиждень тому. Жила вона тут, мабуть, не менше ста років. Ляснувши в неї перед мордою ластами, Бен примусив її податися назад і зробив добрий кадр із панорами, коли риба, не поспішаючи, але сердито пішла головою вниз, на дно.

Поки це було все, що він зміг. Акули нікуди не дінуться і після обіду. Йому треба берегти повітря, тому що балони ніяк не перезарядиш тут на березі. Обернувшись, Бен відчув, як повз його ноги прошелестіла плавниками акула. Поки він знімав орляка, акули зайшли йому в тил.

— Ану, геть звідси, капосні душі! — закричав він, випускаючи величезні пухирі повітря.

Вони відпливли: голосне булькання сполохало їх. Піщані акули пішли на дно, а кішка попливла на рівні його очей, уважно стежачи за ним. Таку криком не злякаєш. Бен притулився спиною до рифу й раптом відчув, як його руку обпекло гострим виступом корала. Але він не спускав очей із кішки до того часу, поки не виплив на поверхню. Навіть і тоді він тримав голову під водою, щоб стежити за кішкою, яка помалу наближалася до нього. Бен незграбно відступив за вузький край рифу над поверхнею моря, перевернувся і пройшов останній дюйм шляху до безпечного місця.

— Мені ця погань зовсім не подобається! — сказав він уголос, виплюнувши з рота воду.

І тільки тут він помітив, що над ним стоїть хлопчик. Бен зовсім забув про його існування і не знайшов за потрібне пояснити, кого стосуються ці слова.

— Виймай сніданок із піску та приготуй їжу на брезенті, у затінку під крилом літака. Кинь-но мені великий рушник. (...)

Поміркуй!

- Яких мешканців підводного світу зустрічає Бен?
- Що вказує на те, що він добре знає особливості поведінки різних хижих риб?
- Яка небезпека підстерігає Бена під час зйомок?
- Знайди в тексті цього епізоду речення, у якому є словосполучення *останній дюйм*. Чого воно стосується?
- Що вказує на те, що батько зовсім не турбується про сина, залишаючи його самого на пустинному березі?

* * *

— А хто-небудь знає, що ми тут? — спитав Деві спітнілого від сну батька, коли той знову збирався спуститися під воду.

— Чому ти запитуєш?

— Не знаю. Просто так.

— Ніхто не знає, що ми тут, — сказав Бен. — Ми дістали в єгиптян дозвіл летіти в Хургаду. Вони не знають, що ми залетіли так далеко. І не повинні знати. Це ти запам'ятай.

— А нас можуть знайти?

Бен подумав, що хлопчик боїться, чи не звинуватять їх у чомусь недозволеному. Діти завжди бояться, що їх спіймають на гарячому.

— Ні, прикордонники нас не знайдуть. З літака вони навряд чи помітять нашу машину, а суходолом ніхто сюди не добереться, навіть на «віллісі». — Він показав на море. — І звідти ніхто не прийде: там рифи...

— Невже ніхто-ніхто про нас не знає? — тривожно запитав хлопчик.

— Я ж кажу, що ні! — роздратовано відповів батько. Але раптом зрозумів, хоч і пізно, що Деві непокоїть не страх бути пійманим, він просто боїться залишитися сам. — Ти не бійся, — промовив Бен грубувато, — нічого з тобою не станеться! (...)

Д. Присяжнюк. Ілюстрація до оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм»

Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то притискував клапан до корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

— Підходьте! Ближче! — заохочував він риб.

Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулися прямо на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї ж породи, але менші. Вони не пливли й навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед із великою швидкістю, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу відриваючи шматки.

Д. Присяжнюк. Ілюстрація до оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм»

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакосний укус — найогидливіше видовисько, яке йому доводилося бачити в житті.

— Ах ви гади! — сказав він, не розкриваючи губ.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватися ними.

Вони з'явилися знову, хоча ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на сушу, перезарядити камеру й швидко повернутися назад. Бен глянув на камеру та пересвідчився, що плівка закінчилася. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кинеться на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки й груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен прокляв свою необережність. Але докоряти собі було безглуздо та пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей і пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху й болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і

тільки відчував, що акула зараз нападе знову. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різонуло по ногах. (...)

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якось викотився з води й, увесь у крові, повалився на пісок, як сніп.

Поміркуй!

- Як Бен розуміє запитання Деві? Чи поділяє він його хвилювання?
- Що трапилося з Беном під час підводних зйомок?

* * *

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, уже не мало значення.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але, побачивши сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя, зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатися він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

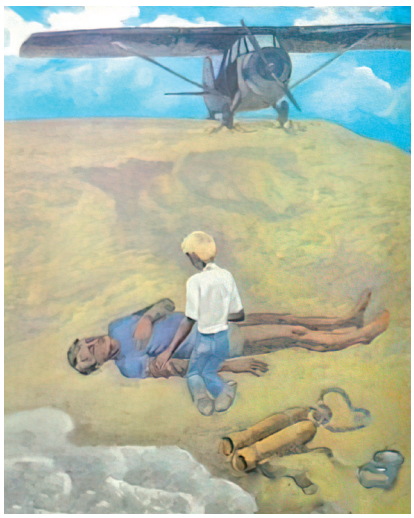

Д. Присяжнюк. Ілюстрація до оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм»

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухалися, а в голові стояв туман.

— Деві, — ледве-ледве вимовив Бен із заплющеними очима, — що в мене з ногами?

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що в мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити? (...)

— Деві, — сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками, — слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви й перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрий рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше й опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилося від жаху, але він із відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві? — сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. — Послухай, хлопчику, — говорив він через силу, — я тобі повинен сказати все відразу, на випадок, якщо знову знепритомнію. Перебинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги й витягни мене з акваланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягнути, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягнути! — прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватись і хлопчикові, і йому — це примусити Деві самостійно думати, упевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе й на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати. Зрозумів?

Бен трішки підвівся, щоб подивитися, у якому він стані, але побоявся знову знепритомніти. Він знав, що не зможе сісти, а тим більше звестися на ноги, і тепер, коли хлопчик перев'язав йому руки, верхня половина тулуба в нього була скута. Найгірше — ще попереду, і йому треба було все обміркувати.

Поміркуй!

- Як поводиться Деві в критичній ситуації?
- Як змінюється ставлення Бена до сина? Чому?

* * *

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу, але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре подумати, як про це сказати синові, підготувати його та переконати зробити це, хоч і несвідомо. Треба було навпомацки знайти шлях до охопленої страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина й пригадав, що давно вже не приглядався до нього.

«Він, здається, хлопець розвинутий», — подумав Бен, дивуючись чудному напрямку своїх думок. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувався, можливо, твердий і навіть невгамовний характер. Але бліде, трохи широкувате обличчя виглядало зараз нещасним. Помітивши пильний погляд батька, Деві відвернувся і заплакав.

— Нічого, хлопчику, — насилу вимовив Бен. — Тепер уже нічого. (...) Знаєш, що ми з тобою зробимо? Візьми великий рушник і розстели біля мене, а я на нього перекочуся, і ми якось доберемося до літака. Згода?

— Я не зможу втягнути тебе в машину, — сказав хлопчик; у його голосі звучала тривога.

— Е, що там, — сказав Бен, стараючись говорити якомога лагідніше, хоча це було йому дуже важко. — Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш. Тобі, мабуть, пити хочеться, а води немає?

— Ні, я не хочу пити...

Деві пішов по рушник, а Бен сказав йому тим же голосом:

— Іншим разом ми захопимо дюжину кока-коли та льоду візьмемо.

Деві розстелив біля нього рушник. Бен смикнувся, щоб перевернутися. Йому здалося, що в нього розірвалися на

шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти на рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не зомлів.

— Тепер тягни мене до літака, — ледве чутно промовив Бен. — Ти тягни, а я буду відштовхуватися п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головне — швидше дістатися туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз син. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякає його на смерть».

— Цей маленький «Остер» літає сам, — відповів Бен. — Треба тільки покласти його на курс, а це не важко.

— Але ж ти не можеш поворушити рукою, очей зовсім не розплющуєш.

— А ти про це не думай. Я можу літати наосліп, а правити коліньми. Давай тягни. (...)

Поміркуй!

- Прослідкуй за думками Бена. Як він намагається заспокоїти Деві?
- Чи погоджуєшся ти з думкою Бена: *«Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш»*? Прокоментуй свої міркування.

* * *

Вони довго вибиралися по схилу — Деві тягнув, а Бен відштовхувався п'ятами, на мить зомліваючи й знову повертаючись до тями. (...)

— Як справи? — запитав він хлопця. Той задихався, знесилений від напруження. — Ти, видно, зовсім змучився.

— Ні! — крикнув Деві сердито. — Я не втомився!

Його тон здивував Бена: батько ніколи ще не чув у голосі хлопця ні протесту, ні тим більше люті. Виявляється, обличчя його сина могло приховувати ці почуття. (...)

— Тепер, — сказав Бен, ледве ворушачи в роті пересохлим язиком, — треба навалити каміння біля дверцят літака. — Передихнувши, він казав далі: — Якщо навалити високо, ти зможеш утягнути мене до кабіни. (...) У житті можна зроби-

ти все, що завгодно, Деві, — промовив він кволим голосом, — якщо не надірвешся. Не надривайся. (...)

— Ми не можемо летіти, — сказав хлопчик. — Ти не зумієш вести літак. Краще й не пробувати.

— Е, — заперечив Бен із тією навмисною лагідністю, від якої йому ставало ще сумніше, — вітер сам донесе нас додому!

Вітер міг віднести їх куди завгодно, тільки не додому; а коли він подме надто сильно, вони не побачать під собою ні знаків для посадки, ні аеродромів — нічого. (...)

Головне — вижити до Каїра й показати хлопцеві, як посадити літак. Цього буде досить. Тільки на це він надіявся, це була його найдальша мета.

І ця надія допомогла йому забратися в літак, він уповз у кабіну зігнувшись, напівсидячи, майже зомлілий. Потім спробував сказати хлопцеві, що треба зробити, але не зміг вимовити й слова. Хлопця охопив страх. Обернувшись до нього, Бен відчув це й зробив ще одне зусилля.

— Ти не бачив, я витягнув із води кіноапарат? Чи залишив його в морі?

— Він унизу, біля води.

— Піди принеси його. І маленьку сумку з плівкою. — Тут Бен пригадав, що заховав зняту плівку в літак, щоб уберегти її від сонця. — Не треба плівки. Візьми тільки апарат. (...) Застебни міцно ремені, — сказав Бен. — Допомагатимеш мені. Запам'ятовуй. Запам'ятовуй усе, що я скажу. Зачини свої дверцята. (...) Доведеться тобі взятися за діло самому, Деві. Нічого не вдієш. Слухай. Колеса вільні?

— Так, я забрав усе каміння.

Деві сидів, зціпивши зуби.

— Що це нас погойдує?

— Вітер.

Про вітер Бен забув.

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач із мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи.

Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернися проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. — Дуже дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього й увімкнув стартер; потім чхнув мотор. «Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! Зробив! Їй-богу, зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові відразу ж запаморочилося від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг, опам'ятався від надто сильного ревіння мотора.

— Зменш газ! — закричав він якомога голосніше.

— Добре, але вітер не дає мені розвернутися.

— Ми стали проти вітру? Ти повернув проти вітру?

— Так, але вітер нас перекине.

Бен відчув, що літак розгойдується в усі боки, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилося цілком покладатися на сина.

— Відпусти ручне гальмо! — сказав Бен. Він забув про нього.

— Готово! — відгукнувся Деві. — Я відпустив.

— Ага, відпустив! Хіба я не бачу! Старий дурень! — вилаяв Бен сам себе.

Тут він згадав, що його не чути за гуркотом мотора й що треба кричати.

— Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Уповільни хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручку, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче — Деві додавав газу, відчував поштовхи, погойдування машини, яка прокладала собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений

вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабіші, і знову зомлів.

— Не смій! — почув він здалеку.

Бен опам'ятався. Вони щойно відірвалися від землі. Хлопець слухняно тримав ручку й не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано.

— Піднімися на три тисячі футів, там буде спокійніше! — крикнув він.

Йому треба було витлумачити синові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можна втрачати розуму й увесь час робити дурниці.

— Три тисячі футів! — крикнув він. — Три.

— Куди летіти? — запитав Деві.

— Спершу піднімися вище! Вище! — кричав Бен, боячись, що бовтанка знову налякає хлопця. По тому, як гув мотор, можна було здогадатися, що він працює з перевантаженням і ніс літака трохи задертий; але вітер їх підтримає, і цього вистачить на кілька хвилин. Дивлячись на спідометр і намагаючись на ньому зосередитися, Бен знову поринув у темряву, сповнену болю.

Його повернуло до пам'яті чмихання мотора. Було тихо, вітер ущух, він залишився внизу, але Бен чув, як важко дихає та ось-ось заглухне мотор.

— Щось сталося! — кричав Деві. — Слухай! Прокинься!

Деві не розумів, що треба зробити, а Бен не зміг йому це вчасно показати. Він незграбно повернув голову, підчепив щокою і підборіддям ручку і підняв її на дюйм. Мотор чхнув, дав вихлоп і загуркотів рівно.

— Куди летіти? — знову спитав Деві. — Чому ти мені не кажеш, куди летіти?!

При такому непостійному вітрі не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалося триматися берега до самого Суеца.

— Іди вздовж берега. Тримайся від нього праворуч. Ти його бачиш?

— Бачу. А це правильний шлях?

— По компасу курс повинен бути приблизно триста двадцять! — крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець, — подумав Бен, — він усе чує».

— По компасу триста сорок! — закричав Деві.

Компас містився вгорі, і дзеркало рефлектора було видно тільки із сидіння пілота.

— От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега й тримайся його весь час. Тільки, боронь боже, нічого більше не роби! — застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невиразно бурмоче. — Нехай машина сама робить своє діло. Усе буде гаразд, Деві (...).

Поміркуй!

- Як змінюється поведінка Деві в екстремальній ситуації? Чи помічає ці зміни Бен?
- Доведи, що Бен — професійний пілот.

* * *

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози.

Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорив.

Тут, угорі, було тихо й світло. Море здавалося зовсім зеленим, а пустеля брудною; вітер підняв над нею пелену куряви. Попереду горизонт уже не був такий прозорий. Курява здіймалася вище й вище, але море він усе ще бачив добре. У картах Деві розумівся. Тут не було нічого складного. Він знав, де лежить їхня карта, витягнув її із сумки у дверцятах і задумався про те, що доведеться робити, коли підлетить до Суеца. Але, зрештою, хлопець знав і це. Від Суеца вела дорога до Каїра, вона йшла на захід через пустелю. Летіти на захід буде легше. Дорогу не важко розглядіти, а Суец він упізнає по тому, що там закінчується море й починається канал. Там треба повернути ліворуч.

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитися: той спав із відкритим ротом, напівголий, увесь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Поміркуй!

- Які зміни відбуваються з Деві?
- Про що він згадує та думає під час свого першого польоту?

* * *

(...) Деві мусив підвестися, щоб дотягнутися до ручки на колесі й подати її вперед. Ніс літака опустився, і машина перейшла в піке.

— Вимкни мотор! — наказав Бен.

Деві вимкнув газ, вимкнув суміш, і вітер із силою підкидав літак то вгору, то вниз.

— Стеж за аеродромом, роби над ним коло! — сказав Бен і почав збирати всі сили для того останнього напруження, яке чекало на нього.

Тепер йому треба сісти, випростатись і стежити через вітрову шибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю — оце завдання!

— Там великі літаки! — кричав Деві. — Один, здається, стартує!

— Стережися, зверни вбік! — гукнув Бен.

Це була досить нікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен підводився: йому допомагало те, що ніс літака був опущений. Привалившись до тремтячих дверцят і впираючись у них плечем і головою, він із великим напруженням підтягувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилася так високо, що він міг упертися нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову й побачив, як наближається земля.

— Молодець! — закричав Бен синові.

Бен тремтів та обливався потом, він відчував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було.

— Лівіше! — наказував він. — Давай ручку вперед! Тисни її вліво! Ще! Добре! Усе в порядку, Деві. Ти зможеш. Уліво! Натисни ручку вниз…

— Я вріжуся в літак.

Бену видно було великий літак. До літака залишилося не більш як п'ятсот футів, і вони йшли прямо на нього. Уже майже стемніло. Курява висіла над землею, наче море, але за великим чотиримоторним літаком виднілася смуга чистого повітря, — отже, мотори запущені на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, усе буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

— Стартує…

Бен із зусиллям розплющив очі й кинув погляд поверх носа машини, що хиталася вгору та вниз. До великого ДК-4 залишилося більше як двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов із такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Тисни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще при цьому вітрі, їх рознесе на шматки.

— Вітер! — гукнув хлопець; його маленьке личко застигло й перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках у хлопчика…

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилина до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен Деві; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано… — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усетаки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен притулився до дошки. В очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороху.

Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знову кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітрі, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі — це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша та який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся помирати й не хотів здаватися!

Поміркуй!

- Ціною яких зусиль Деві вдалося впоратися з останнім дюймом?
- Які думки та почуття охоплюють Бена під час посадки?

* * *

У житті не раз настають вирішальні хвилини й залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили — кістки та кровоносні судини, про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже закінчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що в Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час. Але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?.. Однаково Бен нічого не відчував, крім припливів і відпливів болю та рідких проблисків свідомості.

— Уся справа в адреналіні, — розкотисто сміявся кучерявий лікар-єгиптянин, — а ви його виробляєте, як атомну енергію.

Здавалося, усе було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. «Дивно, — думав він, — я міг би поклястися, що більше дісталося правій руці». Довелося перебороти й параліч, який його кучерявий зцілитель уперто називав «великим нервовим шоком». Усе пережите зробило з Бена нерухомий і

дуже крихкий уламок — одужання не відбувалося швидко. Але справа все-таки йшла на краще: усе, крім його лівої руки, яка опинилася в печі, де спалювали сміття. Та й це було б нічого, коли б услід за рукою не пішла туди ж і його професія льотчика.

А крім усього, був ще хлопчик.

— Він живий і здоровий, — повідомив лікар. — Обійшлося навіть без шоку. — Кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою: — Він набагато рухливіший за вас!

Отже, з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе було дуже добре, але вирішувала справу зустріч із хлопцем: тут або все почнеться, або знову закінчиться і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він нещодавно вперше розгледів. Але справа була не в тому, що розгледів Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити у своєму батькові.

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його залишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це треба витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться. Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись непоганим льотчиком.

(Переклад В. Гнатовського)

Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе твір? Над чим спонукав замислитися?
- Розглянь ілюстрації до твору художника Д. Присяжнюка. Які епізоди вони відтворюють?
- Який епізод викликав у тебе найбільше хвилювання?
- *«Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати»*, — стверджує автор. Чи вдалося подолати останній дюйм у стосунках батька й сина? Якою ціною?
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього твору?

Літературознавчий клуб

Автор прочитаного твору — австралійський письменник ***Джеймс Олдрідж*** (1918–2015).

Ще в дитинстві хлопець часто чув розповіді досвідчених рибалок про акул. А згодом йому не раз випадала нагода побачити акул під час підводних зйомок.

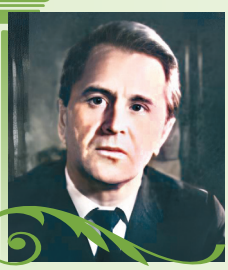

Захоплення Дж. Олдріджа авіацією, зокрема мистецтвом пілотажу, почалося ще в перші місяці його перебування в Лондоні. Він вступив до авіаційної школи, а згодом самостійно підняв у повітря літак. У подальшому письменник досить часто сідав за штурвал літака, щоб відчути насолоду від польоту.

Одного разу він полетів у так звану Акулячу бухту, що знаходилася в Єгипті, поблизу Каїра. Його підводне спорядження складалося з кінокамери й акулячої клітки, сидячи в якій можна почувати себе безпечно. Та одного разу Дж. Олдрідж залишив клітку й опинився під час підводних зйомок без клітки з вісьмома акулами! Тож оповідання ***«Останній дюйм»*** є достовірною розповіддю очевидця. Письменник ніколи не писав про те, чого сам не спробував, чого не відчував. Захоплення авіацією та підводним плаванням теж відобразив на сторінках своїх творів. Та оповідання «Останній дюйм» не лише про небезпечні будні пілота й кінооператора підводних зйомок. Це твір про складні стосунки між батьком і сином, яким важко знайти спільну мову. Лише екстремальна ситуація, від якої залежало життя обох, змінює стосунки. Бен дорікає собі за холодне

ставлення до сина, намагається не думати про всі небезпеки, які очікують на них, не дозволяє фізичному болю керувати ним. Слабкий і невпевнений у собі Деві на очах стає дорослим і рішучим хлопцем, робить неймовірне для свого порятунку та порятунку батька. Разом їм удається подолати останній дюйм у взаєморозумінні.

Письменник побував в Україні, відвідував Крим і Київ. У Києві зустрічався із читачами, давав інтерв'ю. Київська «Робітнича газета» надрукувала статтю «І в мені частка України». У ній Дж. Олдрідж писав: «Україна нагадує мені країну мого дитинства Австралію. На мою думку, будь-який український хлопчик може впізнати себе в героях моїх дитячих оповідань».

Поміркуй!

- Які захоплення Дж. Олдріджа вплинули на написання оповідання «Останній дюйм»?
- Поясни назву оповідання. Яке значення має слово *останній* у заголовку?
- Про який вибір ідеться у творі?
- Доведи, що оповідання не лише про небезпечні пригоди, а й про вирішення проблем стосунків батьків і дітей.
- Як могли б скластися стосунки батька та сина, якби вони не потрапили в екстремальну ситуацію?

Зверни увагу на одиниці довжини в англійській системі мір, що трапляються в тексті оповідання.

Дюйм — одиниця довжини, що дорівнює 2,54 см.

Фут — одиниця довжини, що дорівнює 30,48 см.

Ми́ля — одиниця довжини, що дорівнює 1852 м.

Поміркуй!

Обчисли відстані, про які йдеться у творі, у сантиметрах, метрах і кілометрах.

Історичні паралелі

Головний герой твору не лише вправний пілот, а й майстерний кінооператор.

Перші підводні зйомки було зроблено ще в 1854 р. Для цього фотокамеру просто прикріпили до жердини.

Розвитку підводних зйомок сприяв винахід акваланга видатним французьким мореплавцем, дослідником таємничого світу океану Жаком-Івом Кусто.

Мистецькі діалоги

Герої твору Дж. Олдріджа здійснюють польоти на маленькому літачку «Остер».

Найбільшим і найпотужнішим у світі був літак «Мрія», який створено в 1988 р. в м. Києві Конструкторським бюро імені Антонова. Під час повітряної атаки російських військ на аеропорт у Гостомелі, що під Києвом, у 2022 р. легендарний літак було по-варварськи зруйновано. Та всі вірять, що літак обов'язково відновлять.

Українська мрія.
Поштова марка

«Українська мрія» — українська поштова марка. Основою ескізів цієї марки став малюнок твоєї ровесниці Софійки Кравчук. Юна художниця так розповідає про свій витвір: «На малюнку... є дівчинка Марія, що летить на жар-птиці, розкинувши руки, наче крила. Вона, ніби птах, торкається неба, а поруч із нею — літак — її друг. У нього є усмішка й очі. Він наче живий».

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе марка?
- Запропонуй власний варіант ескізу «Українська мрія»: намалюй або ж опиши словесно своє бачення.

Бухта Шаркс, або Акуляча бухта, про яку йдеться в оповіданні Дж. Олдріджа, — нині знаменитий туристичний курорт, що знаходиться поблизу єгипетського міста Шарм-ель-Шейх. Акуляча бухта називається так тому, що з давніх часів саме сюди рибалки привозили свій улов, у якому часто були акули.

Акуляча бухта. *м. Шарм-ель-Шейх (Єгипет)*

Ця бухта знаменита великою кількістю готелів для туристів і красою та унікальністю підводного світу Червоного моря. За красою підводного світу цій бухті немає рівних на всьому єгипетському узбережжі: коралові рифи починаються від самого берега, навіть не заходячи далеко в море можна опинитися в товаристві різнобарвних риб.

- Добери матеріал і презентуй своїм однокласникам та однокласницям повідомлення про Акулячу бухту. Знайди фотоматеріал до своєї розповіді.

Підсумуй!

- Порівняй значення слова *останній* у новелі О. Генрі й оповіданні Дж. Олдріджа.
- Чи відчуваєш ти впевненість, що Бен і Деві стали друзями після пережитих випробувань? Чому?
- Чи будеш ти надалі читати твори Дж. Олдріджа? Чому?
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповіді? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями або ж звернися до вчителя чи вчительки.

Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті та подивися відео про акул. Поділися з однокласниками й однокласницями враженням про цих небезпечних хижаків.

АНАТОЛІЙ ДІМАРОВ

Ти вже знаєш, що автобіографічні твори — це художні твори, за основу яких узято події із життя автора чи авторки. Пригадай радісний, безтурботний світ дитинства в автобіографічних творах українського письменника І. Нечуя-Левицького «Вітрогон» та американського письменника Марка Твена «Пригоди Тома Соєра».

На цьому уроці ти прочитаєш уривки з повісті А. Дімарова ***«На коні й під конем»*** і дізнаєшся про цікаві та веселі, а часом і небезпечні пригоди Толика, в образі якого автор зобразив себе в шкільні роки.

НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ

(Уривки)

Частина друга

Блакитна дитина

Коли мій син приносить незадовільну оцінку, дружина запитує з трагедійними нотками в голосі:

— Це що?.. Що це таке?!.

Син мій — ані слова у відповідь. Тільки палахкотять відстовбурчені вуха. Чого вони в нього такі великі та червоні? Невже й у мене колись були отакі? Не отримавши відповіді на перше запитання, дружина переходить до іншого:

— Розказуй, що ти там накоїв.

Цього разу голос у неї такий, наче вона запитує: кого ти там зарізав? Обличчя сина приходить у рух. Часто кліпають повіки, посмикуються щоки, розтуляються та затуляються губи, посіпується гостреньке підборіддя, а розвихрений непокірний «півник» на голові стирчить наївно й беззахисно.

— Ми, той... Я, той... Ну, бігали... — починає мій син видушувати із себе слова. — А тоді, той... катался...

— На чому катался?

Син мій здивовано дивиться на маму: як вона не розуміє найелементарніших речей! На чому ж іще можуть кататися порядні хлопці, як не один на одному!

— Далі! — суворо вимагає дружина, не без підстав підозрюючи, що це ще не все.

— Ну, той… Сів на Олеся, а він навіз мене…

— На що навіз?

— На той… На Параску Михайлівну…

— О боже!..

— Вона, мамо, не впала! — додає швиденько син. — Тільки побігла…

— Ще б не побігти! Два отакі балбеси врізались у спину! Чи в тебе є що в голові?

Син цього не знає, тому й мовчить.

— А ти чого мовчиш? Поговори хоч ти з ним, бо він на мене уже й вухом не веде!

Це вже до мене. Я швиденько гашу цікавий вогник у очах (мені страх хочеться довідатися, як швидко бігла Параска Михайлівна!) і, набравши якомога строгішого вигляду, кажу:

— Це — недобре! Це дуже, сину, недобре!

— Твій тато ніколи такого не робив! — уставляла дружина для зміцнення мого авторитету.

Син швидко зиркає на мене, і я читаю в його очах чи то здивування, чи то співчуття (...).

— І приносив додому відмінні оцінки! — додає дружина. — Усі вчителі не могли ним нахвалитися, бо він не був хуліганом! Він спокійно сидів на уроках і не завдавав учителям жодних прикрощів…

Мій син дедалі нижче схиляє голову. Блакитна дитина, викликана прямо з небес мамою, пурхає над моєю головою, вимахуючи сніжно-білими крильцями, сяє рожевими щічками й докірливо дивиться на забіяку повними всіх на світі чеснот голубими очима.

— Ну, іди, — зжалюється врешті над сином дружина. — Іди та постарайся хоч трохи бути схожим на тата, коли він був отаким, як ти!

А я опускаю очі: мені здається, що зараз у мене точнісінько такі вуха, як у сина, — ліхтарі ліхтарями.

Син, важко зітхнувши, іде роздягатися. Він уникає мене поглядом, і я його добре розумію. Адже коли б оця блакитна дитина залетіла багато-багато років тому в наш 5-Б клас, вона не вирвалася б звідти живцем. А якщо й вирвалася б,

то з обдертими крилами. І найбільше отого блакитного пір'я, звичайно ж, залишилося б у моїх жменях! (...)

Отже, про блакитну дитину.

Поміркуй!

- Які емоції викликала в тебе розповідь про стосунки дорослих і дітей?
- Чому мама намагається переконати сина, що його батько був колись ідеальною дитиною? І чому оповідач настороженно ставиться до такої похвали?
- Як ти розумієш метафоричний образ *блакитна дитина*?

Почому яблука із чужого саду

У дядька Матвія був найвищий пліт, найзліший собака, найважчий кийок і найсмачніші в саду яблука. Іще дядько Матвій мав найбільші, з лопату, долоні із зашкарублою, як тертушка, шкірою і грубезний голос, а надто коли він погрожував:

— Походіть мені, походіть! Упіймаю — голови всім геть поскручую! (...)

Я, може, і не наважився б полізти в сад до дядька Матвія, якби не однокласниця Оля із чудернацьким прізвищем — Чровжова. (...)

Майже кожний хлопець із нашого класу вважав за свій обов'язок штовхнути, ущипнути Олю, посмикати її за коси. І може, від того, що їх найчастіше смикали, в Олі були найдовші серед усіх дівчат коси. Чорні, товсті, вони звисали до пояса й надавали гордовитого вигляду смаглявому обличчю з великими терновими очима.

Отож якось, коли ми веселим гуртом повертались зі школи, Оля, що почувала себе маленькою царицею серед вірних васалів, примхливо сказала, кивнувши гарненьким підборіддям на сад дядька Матвія:

— Як би я хотіла скуштувати отого яблука!

І зиркнула лукаво на мене.

Я відразу простягнув своєму найвірнішому другові Ванькові книжки:

— Тримай!

— Ти що, здурів?!

— Держи й картуз!

Тут уже й хлопці переконалися, що я не жартую. Якщо вже зняв картуза та віддав товаришеві, значить, збирається лізти до саду всерйоз. Бо дядько, упіймавши в саду чи на городі непрошеного гостя, у першу чергу відбирає картуз: єдиний на селі документ, який засвідчує особу господаря.

Тин був високий, але мені хотілося, щоб він виріс до неба. Щоб я ліз по ньому й ліз, а йому не було кінця-краю. Мені здавалося, що дядько Матвій причаївся по той бік і, як тільки я виставлю голову, так і скрутить мені в'язи!

Осідлавши тин, сторожко дивлюся в сад. Залитий сонцем, він стоїть у світлій тиші, — ні тобі дядька Матвія, ні навіть лютого Полкана. А внизу мої товариші-однокашники задерли голови, не спускають очей. І попереду всіх — Оля Чровжова.

Зібравшись із духом, зістрибую в сад. Швидко біжу до найближчої яблуні з побіленим стовбуром, мавпою видираюся наверх. Лізу вище й вище, поміж розлоге гілля, щоб заховатись у листі.

Найстрашніше, здається, позаду. Вибираю найстигліші яблука, гарячково пакую за пазуху. І коли пазуха наповнюється, вирішую злазити. Глянув униз і завмер.

Піді мною, задерши догори морду, стоїть чорний, мов із пекла, Полкан. Очі червоні, грива наїжачена, з ікластої пащеки виривається тихе гарчання: «Злазь, мовляв, злазь, я тебе тут уже зустріну!»

Де він узявся? Коли встиг підбігти? Наче сидів у землі, вижидаючи, поки я видеруся на яблуню! Висну на гілляці, не наважуючись злізти. Полкан же, бачачи, що я не дуже поспішаю до нього, гарчить люто, розгрібає задніми лапами землю.

Ю. Ясінська. Ілюстрація до твору А. Дімарова «На коні й під конем»

Отоді я і зробив помилку, у якій каюся і досі. Якби я принишк собі непорушно, Полкан, може, і дав би мені спокій. Але коли йдеться до погибелі, то сам собі накинеш петельку: я вибрав найважче яблуко й пожбурив униз на Полкана. Ображене собаче виття переповнило сад. Ска-

жено валуючи, пес підскочив до яблуні, почав гризти стовбур, а мене так і винесло на найвищу гілляку!

На несамовитий гавкіт вибіг дядько Матвій. (...)

— Ану, злазь! Злазь, сучий ти сину!..

Я щосили вчепився за гілку, приріс до неї всім тілом. У відчаї дивився на своїх друзів, які, угледівши дядька Матвія, дременули так, що тільки п'яти миготіли та віддувалися сорочки. Оля ж Чровжова, Оля, заради якої і затіялася вся ця акція, спокійнісінько йшла, віддаляючись, по той бік вулиці!

— Злазь, кажу! — кричить до мене дядько Матвій і, розпалившись не менш од Полкана, починає щосили трусити яблуню. Яблука падають, а я висну. Яблука густо торохкотять об землю, я ж наче приріс до гілляки. Тоді дядько Матвій приносить довжелезну тичку й намагається мене нею збити. Гнаний страхом, я пробую видертися ще вище. Гілка не витримала, і я шаснув донизу.

Я, мабуть, дуже забився б, якби не Полкан. Він, видно, хотів ухопити мене на льоту й розплатився за те власною спиною. Полкан поповз геть, а я опинився в руках дядька Матвія.

Чому він не скрутив мені в'язи в ту першу хвилину, я і досі не знаю. Він тільки вхопив мене, мов обценьками, за руку й поволік у найдальший куток саду. Там росла густа кропива. Скільки живу, я більше не бачив такої розкішної кропиви. Такої зеленої, такої молодої і такої жалкої. Дядько Матвій нахилився і почав голою рукою рвати ту кропиву. (...)

Кажуть, що кропивою лікують од ревматизму. Якщо це так, то я не захворію на ревматизм, поки й житиму. (...)

Я поклявся найстрашнішою клятвою помститися дядькові Матвієві. Це була моя перша жорстока образа, моя перша ненависть. І як же вона пекла моє незагартоване серце, які мстиві картини породжувала в моїй розпаленій уяві!

Але моя помста так би й обмежилася бажаними серцю картинами, коли б не більш практичний Ванько, який разом зі мною переживав мою ганьбу.

Ванько жив недалеко від дядька Матвія і вже давно запримітив, як він щосуботи, коли добре стемніє, бере клуночок яблук, чимчикує городами до крайнього двору, де жила самогонщиця Олена, та й стрибає через перелаз до неї у двір.

Ледь діждавшись суботнього вечора, свиснув я Ванька. Він вибіг із лопатою, і ми повз городи, левадою, помчали до двору вдовиці.

— Тут, — шепоче Ванько, показуючи на місце, де по той бік перелазу починається стежка. — Ось тут і копай...

Поплювавши на долоні, я шпарко беруся до роботи. Довбаю втоптану землю, кидаю подалі груддя, щоб не залишилося сліду, і ще жодна робота не приносила мені стільки втіхи, як оця. Коли я заглибився по коліна, Ванько, що стояв на сторожі, скомандував:

— Досить! А то й ребра потрощить! (...)

Довго я не міг заснути в ту ніч: усе прислухався, чи не кричить дядько Матвій, ускочивши в яму.

А на ранок од веселої новини гуло все село: у викопану мною яму вскочив не тільки дядько Матвій, а й голова ССТ (сільського споживчого товариства) — пісний на вид чолов'яга, що його люто ненавиділи всі парубки та дівчата нашого села. Він так і пас, хто з ким стоїть, хто кого проводжає з клубу, а потім доносив батькам.

Тож зрозуміло, чому так реготало село, особливо молодша його половина, коли дізналося про нічну пригоду.

— Отак рядком і полягали, голубчики! Не встиг один відповзти в гарбузиння, як уже другий до ями — хрясь!..

— Хто ж її викопав?

— А бог його знає! Хіба ж воно признається. Невідомо хто, тільки якась добра душа...

Отак я помстився дядькові Матвієві та ще й заробив похвалу від людей. От жаль тільки, що не можна було признатися, хто копав оту яму!

Поміркуй!

- Чи привабливою змальовує письменник Олю? Поясни своє ставлення до неї.
- Опиши пригоду Толі в чужому саду. Які художні засоби використовує автор, щоб передати внутрішній стан героя в критичний момент? Які риси вдачі хлопця виявляються в цій історії?
- Як ти ставишся до Толикового вчинку: з осудом, розумінням чи захопленням? Обґрунтуй свій вибір.

Самостійний твір

Але не тільки веселі пригоди траплялися в моєму житті. Коли б дорослі знали, як тяжко жити підліткові, скільки неприємностей звалюється на нього, які прикрощі чекають його на кожному кроці, вони ставилися до нас із більшим співчуттям і не так часто хапалися б за реміняку, лозину чи віник. Спокійнісінько ходять вони будь-якою вулицею, і ніхто не смикне їх за чуба або косу, не заліпить грудкою в спину, не підставить ноги та не повалить у пилюку. (...)

...Як пояснити мамі, наскільки необхідно, прямо-таки кров із носа треба було вилізти на сосну з гладеньким стовбуром, де перші сучки так високо, що й кашкет упаде з голови, коли на них тільки глянути? І то тільки глянути! А я мав видертися, забратися аж на верховіття. Цього вимагала моя хлоп'яча гідність, бо коли б відмовився, товариші мої сказали, що я — боягуз, і мені тоді проходу не було б! (...)

А ти, мамо, замість того, щоб пишатися оцим подвигом сина, починаєш суворо допитуватися, як це я примудрився розпанахати навпіл нову-новісіньку сорочку!

— Ну, я поліз на сосну... — починаю жувати слова.

— На сосну!.. Чого ж тебе понесло на оту сосну та ще в новій сорочці?

Тут я вже зовсім утрачаю мову. Відчуваю: що не скажу, мама все одно не зрозуміє, що нова сорочка й сосна мають між собою найтісніший зв'язок. Що коли б я був у старій, заношеній сорочці, то, можливо, і не подерся на сосну.

Ю. Ясінська. Ілюстрація до твору А. Дімарова «На коні й під конем»

Тоді мама, утративши надію почути від мене хоч слово, дістає голку та нитки й тиче мені до рук:

— На сам і зшивай! Сам собі будеш латати, як на тобі все так і горить!

І я, нічого не поробиш, беру голку, нитку та й сідаю кравцювати.

Не знаю також, чому дорослих не чіпали собаки, не товкли барани, не хвицали коні. Чи вони, дорослі, знали якесь слово, що кожного разу, цілі та неушкоджені, поверталися додому?

Мені ж досить було з'явитися біля найсмирнішого цуценяти, як той ставав як скажений. (...)

Поміркуй!

- Як ти думаєш, чому ж Толя поліз на сосну й чому *«мама все одно не зрозуміє»*?
- А як складаються твої стосунки із собаками й котами? Який секрет мирного співіснування з ними?
- Чому Толя заздрить дорослим?

Трішки про алгебру та Галину Іванівну

З усіх учителів ми найбільше боялися Павла Степановича, завпеда[1], що викладав у нашому класі алгебру. Високий, ставний, він мовчки проходив шкільним подвір'ям, строго поблискуючи скельцями окулярів, і, коли це траплялося під час перерви, гамір одразу вщухав, і навіть найбільші забіяки ставали тихі та смирні, як ті овечки.

А коли, бувало, якийсь школяр розлетиться та наскочить на Павла Степановича, учитель не лаяв, не кричав на нього. Він тільки серйозно дивився на порушника спокою і коротко запитував:

— Ну?

І цього було досить, щоб учень одразу втратив увесь свій запал.

Найбільшою карою в нас вважалося, коли викликали до Павла Степановича на розмову. Я теж кілька разів стояв у кабінеті завуча. І прямо скажу, відчував там себе препогано.

Павло Степанович мав звичку довго «не помічати» викликаного учня. І що більшою була шкода, тим довше тривала мовчанка. Стоїш, було, коло дверей, переступаючи з ноги на ногу в смертельній нудьзі, а Павло Степанович, нахиливши велику посивілу голову, щось пише та й пише, і тільки чутно, як рівномірно скрипить перо, виводячи чіткі, строгі літери.

[1] *Завпе́д* — скорочення: завідувач педагогічної частини, тепер це заступник директора школи.

Урешті, зведе голову, гляне на тебе так, наче не він тебе викликав, а ти сам напросився до нього, коротко кине:

— Ну?

І ти, переминаючись, кліпаючи, шморгаючи, ковтаючи закінчення слів, починаєш белькотати про Вальку, яка пробігала мимо тебе, і про свою ногу, яка візьми та й простягнися їй на дорозі.

— Ну, далі.

Що ж далі. Далі відомо: Валька гепнулася на підлогу, а ти он стоїш…

— Усе? — запитує Павло Степанович, і глузливі вогники починають спалахувати в його очах.

Ти ще більше похнюплюєшся, усім своїм єством показуючи, що більше нічого не маєш сказати.

— Герой! Ну, герой! Бігла дівчина, а він їй — підніжку! (…)

Усе стискається в тобі в якийсь слизький, бридкий клубочок. Стоїш і не знаєш, куди й дітися від сорому. Павло ж Степанович, ще трохи подивившись на тебе, так же тихо скаже:

— Можеш іти!

І ти виходиш од нього, ледь переставляючи ноги. Особливо ту, що через неї перечепилася Валька. І треба ж було їй пробігти саме повз тебе! Ніби інших хлопців не було на той час у коридорі.

Ніколи не кричав на нас Павло Степанович, а боялися ми його більше за всіх учителів. Тож цілком природним був мій відчай, коли Павло Степанович став викладати в нас алгебру, а я ніяк не міг її зрозуміти.

Я її розумів, але не так, як інші. Ну, ніяк не міг уявити, як це можна додавати, віднімати, множити й ділити не цифри, а літери! І коли я списував із дошки, що A + B = C, усе моє єство бунтувало, кричало, і мені хотілося задушити кожну оту літеру, як найлютішого ворога!

На другий день у мене в єдиного не було виконане домашнє завдання. Я міг би просто-напросто списати у Ванька, але отой бунтарський протест був сильніший від страху отримати незадовільну оцінку.

Павло Степанович мовчки вислухав мої плутані пояснення, так же мовчки пішов од моєї парти до столу. На загаль-

ний подив, він не розкрив класний журнал, не вивів проти мого прізвища незадовільну оцінку. Про щось хвилинку подумав, потім, наче нічого й не трапилося, став пояснювати нові правила.

Тільки після дзвінка наказав:

— Після уроків зайдеш до мене.

— Попаде ж тобі на горіхи! — журився разом зі мною Ванько. — Він тебе до смерті занукає.

Фразеологізм *дістатися на горіхи* означає бути покараним за якусь провину.

Історія його походження пов'язана з тим, що горіхи в давні часи були найпоширенішими ласощами. Батько, який повертався із заробітків, часто привозив їх дітям. Якщо ж вони пустували, то мати, щоб утихомирити їх, погрожувала: «Ось приїде батько й дістанеться вам на горіхи».

Коли закінчились уроки, я несміливо постукав у двері завуча.

— Увійдіть!

Павло Степанович, на мій великий подив, цього разу й хвилини не тримав мене біля дверей.

— А, це ти! Ну, проходь!

І коли я підійшов до столу, показав на стілець:

— Ну, сідай! (...)

Павло Степанович пройшовся сюди-туди по своєму тісному кабінеті, зупинився біля мене, поклав на моє плече руку:

— Так не виходить нічого з алгеброю?

Я наважився звести голову, подивитися в обличчя вчителя: очі його сміялися. Спалахували за скельцями веселими вогниками, і не було в них звичної строгості.

Павло Степанович підсунув інший стілець, сів поруч.

— А знаєш, я колись точнісінько так не міг сприйняти, щоб літерами можна було оперувати, як цифрами... А потім алгебра стала найулюбленішим моїм предметом. Ну, давай помізкуємо вдвох.

За годину я вийшов од Павла Степановича... Та де вийшов — вилетів! Ушкварив таким галопом, що мало не збив із ніг Ванька, який терпляче чекав на мене.

— Ну, що? Що він там тобі сказав?

Я вхопив його кепку за козирок, насунув її йому аж на очі, закричав щосили на вухо:

— А плюс Б дорівнює С!

З того дня Павло Степанович не здавався мені таким суворим, як раніше. Хоча поважав я його від того не менше.

А от нашого класного керівника Віктора Михайловича ми зовсім не боялися, зате дуже любили. Прямо-таки жити без нього не могли! Він без нас ще міг би прожити, а ми без нього — ніяк!

Віктор Михайлович був дуже молодий. І, незважаючи на ту свою молодість, він зовсім не ганявся за напускною солідністю, як це робила більшість молодих учителів. Він був нам, скоріше, старшим товаришем, аніж строгим керівником, і тому в нас майже не було від нього таємниць.

Пам'ятаю, як узимку, на великій перерві, наш 5-Б воював із 6-А. Нас було менше, і шестикласники, незважаючи на наші відчайдушні зусилля, зламали наш опір та й погнали з поля бою.

— Ур-р-а!

Ми ганебно втікали, а нам у спини, у потилиці гупали сніжки ворожих вояків. Тоді Віктор Михайлович, який стояв саме на ґанку, не витримав. Скинув пальто, метнувся нам навперейми.

— Ану, хлопці, за мною!

Схопив грудку снігу й перший побіг назустріч «ворожому війську». Тепер уже наше «ура» лунало над полем бою. Кричали ми так грізно, бігли за нашим учителем так дружно, що шестикласники після короткої, але лютої сутички кинулися навтікача.

— Стійте, хлопці, лежачих не б'ють! — підняв Віктор Михайлович руку, коли ми, загнавши ворогів у приміщення, поривалися добити їх у коридорі. Розчервонілі, горді, повертались ми з великої перерви. І як же ми пишалися нашим керівником! З яким захопленням дивилися на нього! Такого ж червоного, як і його учні, з ніг до голови заліпленого снігом. Бо шестикласники, одбиваючись, передусім намагалися поцілити в нашого командира.

От який наш Віктор Михайлович! Дуже подобалося нам і те, що він ніколи не звертався до нас із ненависним, остогидлим нам словом «діти». Воно, оте слово, принижувало нашу

гідність, бо як полоти чи копати город, носити воду, рубати дрова, пасти худобу, прибирати в хаті, так ми вже не діти, ми вже дорослі, нас уже й «женити пора», і «віддавати скоро заміж». А як у класі, за партою, так — «діти»!

Віктор Михайлович, звертаючись до нас, називав не дітьми, не товаришами, а просто хлопцями й дівчатами, як своїх молодших друзів. І, їй-богу ж, це страшенно подобалося нам і ніскілечки не підривало його авторитет! (...)

Поміркуй!

- Чим тебе привабив Павло Степанович? Чи можна його назвати справжнім учителем і знавцем дитячих душ? Наведи відповідні приклади з тексту.
- Яка розмова відбулася між Толиком і Павлом Степановичем? Прослідкуй, яким був настрій хлопчика на початку цього епізоду та наприкінці. Що тебе здивувало в цій історії?
- За що діти так любили класного керівника? Як ти оцінюєш його участь у грі в сніжки? Які слова Віктора Михайловича підказали тобі, що він хороший, умілий вихователь?
- Які взаємини між людьми, показані в повісті, можна назвати щирими, а які — ні? Наведи приклади й поясни. Що свідчить про те, що юні персонажі поступово навчаються розбиратись у своїх почуттях, приймати виважені рішення, контролювати емоції?
- У творі змальовано події із життя українського села ще до Другої світової війни. Які традиції, погляди й особливості поведінки дітей, проблеми того часу відійшли в минуле, а які залишились і нині такими ж?

Літературознавчий клуб

Автор цієї повісті — видатний прозаїк, веселий мудрець ***Анатолій Дімаров*** (1922–2014).

Його мала батьківщина — *хутір Гараськи* на *Полтавщині*. Батько був роботящим, умілим хліборобом, тому й надбав чимало землі та худоби, збудував просторий будинок. Мати вчителювала. Коли почалася колективізація, сім'ю розкуркулили (відібрали все майно) і почали

переслідувати. Щоб уберегти рідних від заслання в Сибір, батько вирядив їх із дому.

Переховувались у знайомих. Потім матері вдалося таємно взяти інше прізвище, змінити документи. Так Гарасюти стали Дімаровими й урятувалися. Важким випробуванням для родини став Голодомор 1932–1933 рр.

Після навчання в школі А. Дімаров служив в армії. У роки Другої світової війни отримав у бою важке поранення. Після видужання став командиром партизанського загону та відважно воював проти нацистів. У повоєнні роки жив у Луцьку, потім у Києві. Працював журналістом, редактором у видавництвах і займався літературною творчістю.

У доробку письменника є захопливі твори для дітей і молоді, що з'явилися завдяки його синові Сергієві. У юному віці він вимагав від батька написати щось для себе. Так побачили світ книжки «На коні й під конем», «Про хлопчика, який не хотів їсти», «Для чого людині серце», «Ти́рлик», «Друга планета», «Три грані часу».

А. Дімаров мав надзвичайне почуття гумору, любив життя. Не ідеалізував ні інших, ні себе. Але в кожній людині помічав щось світле й неповторне, а ще смішне. Читачам і читачкам давав таку пораду: «Зустрічайте кожний свій день усмішкою, смійтеся якомога частіше, ніщо так не скрашує наше з вами життя, як радісна усмішка».

Теплим гумором пройнята й *автобіографічно-пригодницька повість* ***«На коні й під конем»***. Це *повість-тетралогія* (від грецьк. *чотири*), бо складається із чотирьох частин.

Твір не має цілісного сюжету. Це барвиста мозаїка різноманітних епізодів-пригод. У повісті розкрито важливі проблеми: секрети справжньої дружби, зародження кохання, щастя дитинства тощо. Та найголовніша, наскрізна проблема — *пошук взаєморозуміння, діалогу дітей і дорослих.*

Оповідач створює своєрідний місток між двома світами — світом дорослих і світом дітей. У творі він — і батько, і син, і дорослий, і дитина. Тому й нагадує: усі ми родом із дитинства, усі бешкетували, помилялися, «набивали шишки» на шляху дорослішання. Головне — навчатися по-справжньому любити, дружити, удосконалювати себе.

Оцю особливу місію оповідача відкриває нам уже назва тетралогії. Адже афоризм *бути на коні* означає опинитись у виграшному становищі, *під конем* — навпаки.

Секрет мудрості оповідача в тому, що він, ставши дорослим, не перестає в душі залишатися дитиною. Тому розуміє і примиряє обидва ці світи.
Повість захоплює ще й *гумористично-іронічним стилем*.

Ти вже знаєш, що ***гу́мор*** — це розповідь, що викликає сміх, веселить. Одним із прийомів гумору є ***іро́нія*** — прихована насмішка, кепкування. Іронічне висловлювання ніби позитивно характеризує якесь явище чи подію, але сказане треба розуміти навпаки.

Гумористично-іронічним є образ блакитної дитини. Мама переконує сина, що саме таким ідеальним янголом був його батько в дитинстві. А потім ми з усмішкою довідуємося, яким він насправді був.

Поміркуй!

- Розкажи, як склалася доля А. Дімарова. Яка настанова допомогла йому прожити довгий вік і досягнути успіху, незважаючи на всі перешкоди?
- Які епізоди твору є *гумористичними*, а які — *іронічними*?
- Порівняй іронію в повісті А. Дімарова та в новелі О. Генрі «Останній листок». Які епізоди зображення є іронічними?
- Який епізод у повісті найбільше тебе розсмішив? Чому?

Мистецькі діалоги

Світ дитинства художньо змальовано не лише в літературі, а й утілено в багатьох творах живопису різних років.

Яскравий колорит картини луганського художника ***Григорія Хаджинова*** «Діти» передає природну щирість дитинства та нагадує про художні о́брази повісті А. Дімарова.

Г. Хаджинов. Діти

Поміркуй!

Чи відомо, якими були в дитинстві твої батьки, бабусі, дідусі або інші близькі люди? Чи доводилося чути від них цікаві розповіді про дитячі пригоди? Запиши одну з таких розповідей та презентуй її.

Підсумуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання уривків із повісті А. Дімарова?
- Які жанрові ознаки автобіографічних художніх творів?
- Назви особливості композиції та сюжету повісті «На коні й під конем».
- Охарактеризуй основні проблеми, порушені у творі. Чому саме так автор назвав його?
- Подумай, чому частина тетралогії «На коні й під конем» має назву «Блакитна дитина».
- Чому повість є *гумористично-іронічною* за стилем?
- Якими вчинками й рисами вдачі Толя та інші персонажі з повісті нагадують героїв і героїнь автобіографічних творів Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та І. Нечуя-Левицького «Вітрогон»?
- Толя з «Блакитної дитини» А. Дімарова та Деві з «Останнього дюйма» Дж. Олдріджа — майже ровесники. Чи схожі між собою ці хлопці? Як, на твою думку, повівся б Толя, якби опинився в екстремальній ситуації?
- Знайди в інтернеті та прочитай повість «На коні й під конем» повністю.

Читацьке дозвілля

Проілюструй один з епізодів повісті «Блакитна дитина» за допомогою цифрових додатків «Adobe Illustrator», «Adobe Photoshop», «Corel Painter», «Affinity Designer», GIMP тощо.

ГРИГІР ТЮТЮННИК

Ти вже знаєш про сучасну поезію та пісні, у яких відтворено події російсько-української війни.

У повісті ***«Климко»*** дія розгортається під час Другої світової війни. Прочитавши твір, переконаєшся, що навіть у вирі жорстокого воєнного лихоліття можна зберегти людяність. Ти матимеш нагоду поміркувати над тим, що означає для підлітка ставати дорослим.

У повісті «Климко» тобі траплятимуться слова, які нині вживають рідко. Ось деякі з них: *діжу́рка (діжурчи́на)* — верхній робочий одяг залізничників; *го́ни* — українська народна міра довжини, приблизно від 130 до 260 м; *ви́селок* — маленьке селище; *путі́вець* — польова ґрунтова дорога; *яструбо́к* — розмовна назва літака-винищувача в часи Другої світової війни; *бу́тити* — засипати щось будівельним камінням; *драп* — густа вовняна тканина для верхнього одягу; *ухо́ркатися* — стомитися.

КЛИМКО

(Скорочено)

Розділ 1

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (…), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зігрілися, й онімілою, тремтячою рукою дужче розгорнув солому напроти очей. Він спав під скиртою. Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах, пищали раденько, що є їм розвага, і Климко проганяв їх усяк: сукав ногами, кишкав на них сердито — аж доки й заснув.

Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застояного холоду в усьому тілі. (…)

У степу було тихо: блищали від сонця стерні й ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси па-

Д. Шульга. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

вутина. (…) Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на землі, лежала брилами сіль, — бери, скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна виміняти всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі або й хліба справжнього.

Климко йшов босий, у куцих штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. (…) Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче й пекла плечі та спину.

Климко жив удвох із дядьком Кирилом, відколи осиротів. Жили вони в залізничному бараці при самісіньких коліях. Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД (…). Повертався він завжди несподівано — із залізною скринькою в руці, зморений очима й усміхнений до Климка.

— Як тут мій помошничок? Не боявся сам уночі? — питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками. — Ось побільшаєш, Климе, і гайда до нас на паровоз, — казав дядько. — Вивчимо тебе на помічника машиніста й заживемо: разом на роботу, разом із роботи… (…)

Умившись, дядько вдягав чисту сорочку й сідав до столу.

— А давай свої граматки, подивимося, що там у тебе з науками.

Це була найбільша радість Климкова — покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитися поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, — гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав «посередньо». (…)

— Ай добра ж, — хвалив, ледь відсьорбнувши з ложки. — У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде?

У скриньці, що пахла так само, як і дядькова діжурка та картуз, і сам дядько, лежали блискучі ключі й ключики та гостинець: пригорща пряників-срібноголовців, або гроно прозорих півників на паличках, зв'язаних докупи білою ниткою, або ще щось таке. (...)

Він отак би й виріс серед уквітчаних тих ночей, якби не настали ночі інші, ночі без вогнів. У ці чорні ночі поїзди йшли частіше й швидше, од них віяло ліками, димом польових солдатських кухонь, гарячими на сонці уламками літаків і гармат...

Й одної з таких ночей не повернувся на станцію дядьків Кирилів ФД. Климко цілу ніч проблукав тоді на станції, услухаючись у далекі злякані гудки паровозів, але так і не почув серед них знайомого. (...)

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила та його помічників. Дрезину оточили з усіх боків, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спини:

— Пустіть мене! (...)

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. Заходили мовчазні, зморені залізничники в промащених мазутою робах, знімали картузи, прощалися пошепки з дядьком і знову йшли на роботу; зітхали й потихеньку схлипували жінки, які зійшлися з усього барака, і тільки одна серед них, тітка Мотя з висілка, плакала вголос (...).

Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер дівати-ся? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину — він умів і сам. Давно вже вмів (...).

Поміркуй!

- Що тобі стало відомо про головного героя з перших сторінок твору?
- У який історичний період відбуваються змальовані події?
- Виразно прочитай зображення картин природи у творі. Як пейзажі допомагають розкрити стан душі головного героя?

Розділ II

Климко йшов уже восьму добу. Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги, у кишенях дядькової діжурки лежали шість великих сухарів із білого хліба й чимала торба на сіль. А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. (...)

Сухарів дав Климкові на дорогу дід Бочонок, станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш. Другого дня по тому, як не стало дядька Кирила, дід Бочонок прийшов до Климка в барак, мовчки заплакав, притулившись товстим плечем до одвірка, і, утерши сльози, присів біля Климка на стілець, що так і охнув під важким тілом. Тоді дістав із кишені широченних своїх штанів стосик червоних тридцяток і поклав перед Климком на столі:

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

— Може, хоч хлібину колись купиш. На всі, бо зараз вони — безцінь... А ще краще, якби ти подався на се́ла та пристав до якоїсь бабусі в поміч і перебув цю лиху годину. Я тобі харчів на дорогу дам.

Климко сказав, що йому дають на станції дядьків пайок, так що жити можна. До того ж у школі скоро почнуться заняття.

— Вони вже не почнуться, — зітхнув дід Бочонок. — Німці от-от прийдуть (...).

Незабаром німецькі літаки розбомбили станцію. Климко бігав у той день із висілковими хлопчика-

ми за балку дивитися на збитий наш яструбок і бачив здалеку, як бомби влучали в депо, у вагони, як похитнулася і повільно впала водогінна вежа, а в повітрі над полум'ям і димами після кожного вибуху моторошно завивали уламки рейок. Бомба влучила й у барак, і його розвалило, розкидало в усі боки, а решткі стін і простінків згоріли в Климка на очах — швидко, як тріски. (...)

Сонце стало вже височенько й пригрівало в спину, а земля була холодна, від неї потерпли підошви та зробилися як дерев'яні. (...)

Останню половину сухаря він з'їв учора зранку й відтоді не мав ані рісочки в роті. Щоправда, в одному ліску над шляхом трапився йому в гущавині рясний кущ глоду. Климко обірвав його до останньої ягоди та їв доти, аж доки не занудило. (...)

Незабаром Климко побачив велике місто в долині, зупинився і роздивлявся його довго, мружачи очі проти сонця. Воно вже співало свою тиху червону пісню вечорову, і Климко заозирався довкола: треба ж на ніч стати, бо де в місті притулишся? Далеко в полі, гонів за десять, він розгледів низеньку чорну копичку сіна чи соломи, коли б не торішньої, і звернув із дороги...

Поміркуй!

- Зверни увагу на деталі портрета Климка у творі. Як вони сприяють розкриттю образу головного героя?
- На яких деталях зовнішності автор концентрує увагу?

Розділ III

То була не копичка, а старий курінь на баштанищі з прив'ялим уже огудинням та дрібною, з яблука завбільшки, пізньою зав'яззю кавунчат. Климко розбивав їх об коліно та смакував блідо-рожеву холодну серединку (...).

Дві ночі Климко спав на голому столі й одбивався від пацюків палицею, стукаючи нею по стіні. Пацючня, що, либонь, уже давно звикла хазяйнувати тут, лякалася і нишкла, а трохи згодом, ще Климко не встигав і повіки склепити, знову заводила вискливий, з тупотнявою та шкряботнявою шабаш.

Лише на третю ніч Климко заснув спокійно, бо пацюки вже не надокучали йому. Спровадив їх із вагової Зульфат Гареєв,

давній Климків товариш. Він знайшов Климка по димкові з труби, що виходила крізь шибку надвір. Прибіг захеканий, і так зрадів зустрічі, що схопив Климка в оберемок і носив його поперед себе, до хрускоту стискаючи ребра. Зульфат був дужий хлопчик, хоча й нижчий від Климка, вважай, на голову.

— А я бігав-бігав по висілку, — заговорив Зульфат. — Сюди-туди... фух!.. Питаюся: де Кли́мка? Хто бачив Климку? Немає Климки, ніхто не бачив... А ти осьде! Хорошо! У-у-у, хорошо! (...)

А через пів місяця — сталося те зранку — після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися по висілку за курми, стріляли по них із карабінів та автоматів і лементували. Далі італійці кинулися грабувати й брали не тільки їжу, а й одяг, де кращий.

Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод.

На маленькому базарному майдані щоденно, з ранку до вечора, стояли мовчазні люди, тримаючи в руках усе, що було в них найновіше: костюми та пальта, сукні й сувійчики матерії, черевики та годинники... І все те не продавалося, а міняло хоч на який-небудь харч. Та найчастіше в натовпі було чути: «Солі... Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі...»

Якось Климко із Зульфатом зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди, якби там не зчинився ґвалт. Біля старих дерев'яних прилавків, побачили вони, стояла підвода, її оточили з обох боків і кричали, піднімаючи над головою в кого що було.

На возі, запряженім парою коней, стояв здоровецький бородатий дядько й гув примирливо, перемацуючи очима товари:

— Тихо, тихо... Що мені треба — усе візьму. Сам виберу. Тільки тихо, граждани! Ша! Ану, одійди, не мацай мішків, бо так батогом і встюжу. Мацає воно... Ти, з драпом, давай. Що тобі? Борошно є, кукурудза, сіль біла, слов'янська (...).

І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, учительку свою та Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом із немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко бачив Наталю Миколаївну в цій сукні лише двічі на рік: першого вересня та в останній день занять. Наталя Миколаївна щоразу так хвилювалася, зустрічаючи їх, своїх

учнів, а чи проводжаючи на канікули, що троянди з трояндової сукні зацвітали в неї і на щоках. А минулої весни на останньому уроці вона сказала, печально всміхаючись: «От і підете ви в юність, уже з іншими вчителями, а я знову повернуся до маленьких, таких... грибочків, якими були ви, коли прийшли до першого класу. Пам'ятаєте?» І сльози, дві сльозинки, покотилися їй з очей, однак вона не відчула їх і всміхалася. (...)

Наталя Миколаївна стояла осторонь від натовпу, що затулив підводу, і, маленька, бліда, дивилася на бороданя широко розплющеними очима. У них не було ні презирства, ні гніву, а лише зляканий подив. Климко із Зульфатом підійшли до неї (вона не помітила їх) і, затинаючись від хвилювання, сказали, перебиваючи один одного:

— Добрий день, Наталю Миколаївно...

Вона здригнулася і випустила з рук трояндову сукню. Климко із Зульфатом спритно підхопили її, легесеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

— Климку?.. Зульфате?.. Ой, як ви мене злякали... — Й осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись було, що немає і не було ніколи війни, і похмурого бороданя на возі, і вибитих вікон у магазинах, і холодної неживої пекарні за сірим дощаним парканом; що ось зараз на станції озветься гудком паровоз і дзвоник за клубом, де школа, покличе їх на перший урок...

— Ей ти, молодице! — гукнув бородань. — Із червоним платтям. Підходь, я беру твій товар.

Наталя Миколаївна повільно обернулася до нього та сказала тихо, але так, що всі в натовпі почули й оглянулися:

— Ні-ні. Вам я його не проміняю. Нізащо.

Бородань примружив кам'яні очі й, перекосивши рота, сказав:

— Поду-умаєш, яка цяця... Ва-ам! Ну, тоді пухни з голоду! — Видно, сукня йому подобалася.

— Ходімте, хлопчики, проведете мене трошки, — сказала Наталя Миколаївна до Климка й Зульфата.

Вони пішли геть від базару. А бородань перепитав у когось із натовпу:

— Хто вона? Учителька? — І погукав: — Ей ти, учительша!.. Горда! Іди сю...

Він не встиг доказати, хутко присів на возі й затулив голову руками. Каменюка пролетіла понад ним і вдарилася об стіну аптеки. Натовп одсахнувся від воза, усі злякано дивилися на Наталю Миколаївну та хлопців, а Зульфат тремтів і кричав:

— Я вб'ю його! Таких треба вбить! — Він ухопив грудку породи, прищулив очі й замахнувся вдруге. (…)

Поміркуй!

- Зверни увагу на мовлення та деталі портрета бороданя. Які риси його характеру письменник зображує таким способом?
- Як ти думаєш, чому Наталя Миколаївна категорично відмовилася віддавати бороданеві трояндову сукню? Як характеризує вчительку саме така її поведінка на базарі?

Вони відійшли вже далеченько від базару. Тоді Климко нерішуче спитав:

— А можна ми подивимося на вашого маленького?

— Маленьку… — На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди. — Її звати Оля.

Вона трохи підняла косинчик бузкової сповивачки, і Климко із Зульфатом побачили маленьке-маленьке личко, біле, аж крейдяне, і щільно заплющені повіки, що здригалися від сонця, а губенята, не червоні, а синюваті, ожинові, невпинно ворушилися, наче шукали щось.

— Зараз, зараз… — промовила до личка Наталя Миколаївна.

Хлопці не зрозуміли, що означало те «зараз», лиш усміхалися: «Олю, О-олю!» — і причмокували губами.

— Де ти живеш тепер, Климку? — Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. — Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і… мені дуже хотілося… треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день…

Климко посумнішав, Зульфат теж похнюпив стрижену голову.

— Ми зараз удвох із Зульфатом, — сказав Климко. — Додому до нього, правда, навідуємося щодня — води наносимо, вугілля навибираємо під териконом (…). Не треба вам нічого вимінювати, а переходьте — це ми вас із Зульфатом удвох просимо — жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо (…).

Наталя Миколаївна всміхнулась та опустила очі: їй справді ніде було жити. Коли італійські солдати отаборилися в школі й учинили там галасливий курячий бенкет (вони ламали парти, розкладали в шкільному саду вогнища та смалили над ними курей, з реготами й співами), Наталя Миколаївна з дитиною і чемоданом, у якому були одяг і дещиця сухарів, тихцем пішла зі своєї кімнати у виселок і назад уже не повернулася, бо кімнату було пограбовано й затоптано брудними черевиками. Та й уся школа стала подібна до казарми, а в класах стояв нудотний дух курячої смалятини.

— Спасибі, — тихо мовила Наталя Миколаївна до хлопців і додала ще тихіше: — Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива (...).

Климко й Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книжки, розкидані по підлозі, етажерку, постіль (подушки були чомусь порізані, і з них віялося пір'я).

Уже геть споночіло, коли Зульфат приправив колиску, надівши її сіткою на голову. Колиска була з усіх боків розцяцькована квітами з дроту та всякими дротяними кучериками. Фарба на ній, весела, голуба, деінде облущилася, і там виступила іржа, та коли Зульфат гойднув колиску пальцем, вона гойдалася довго, як маятник, сама, наче промовляла: «Дивіться, яка гожа я нянечка!»

Слідом за Зульфатом прийшов і дідусь Гареєв, низенький, сухоплечий. Він приніс торбинку сухарів і, торохтячи ними, поклав на столі, а сам пішов до порога, щоб там сісти. Дідусь зіперся руками й грудьми на ціпок і мовчки дивився, як Наталя Миколаївна поїть дитину чаєм із пляшечки.

— Тобі тут буде хорошо, Наташ Миколавна. Можна жит!.. Ай-я-яй... Маленькому — чай! Не годиться. Маленькому молоко давай. Старому чай, кості гріть. Молока треба! — сказав суворо.

Наталя Миколаївна подивилася на нього винуватими очима:

— Немає... Не стало, Мусо Шафаровичу...

Дідусь Гареєв обернувся до Зульфата, тицьнув у нього костуром:

— Підеш на Ло́бовку до Файзуліних. Там є молоко.

Дідусь Гареєв, не попрощавшись, рипнув дверима, кивнувши, щоб ішов за ним і Зульфат.

Климко догнав їх уже за шти́бовими купами. Климко смикнув Зульфата за рукав, і вони трохи відстали.

— Знаєш, що я придумав, Зульфе, — збуджено сказав Климко. — Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

— Куди?

— У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла?» А це ж недалеко. Дядя Кирило туди часто ешелони водив. Уранці поїхав — увечері вже дома... — І зашепотів квапливо, щоб Зульфат не перебив його: — У нас картоплі є трохи та сала. Але цього хоча б на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, коли тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...

— Сам не підеш, — уперто сказав Зульфат. — Я теж із тобою.

— А по молоко в Лобовку? А дома з малими хто буде, з дідусем? А з Наталею Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати ні́кому...

— Не пустять, — погодився Зульфат.

Зульфат міцно вхопив Климка за плечі, притяг до себе й довго держав так.

Поміркуй!

- Як ти думаєш, чи логічним є рішення Климка йти по сіль? Чи зміг би він учинити інакше?
- Які деталі вказують на те, що маленьку Олю треба рятувати? Як характеризує друзів сцена їхнього прощання?

Він прокинувся дуже рано. Між кучугурами ще тільки-но почало сіріти. Наталя Миколаївна спала, згорнувшись клубочком. Біля неї тулилася Оля. Вона майже цілу ніч проплакала, а тепер спала міцно, і щоки їй узялися ледь помітним сонним рум'янцем.

Климко тихо підсипав у «буржуйку» вугілля, узяв чистий зошит, олівець і написав: «Наталю Миколаївно! Я пішов. Зульфат вам усе розкаже. Я скоро повернуся. *Клим*».

Він навшпиньки викрався з вагової, удихнув досвітнього степового повітря, немовби води з криниці випив, і подався у виселок (…).

Над баштаном і куренем стояв молочний надщерблений місяць. Була вже північ. Климко ворушився в соломі й кашляв до сліз, що заливали та холодили йому щоки. Він утирався сонний і знову засинав. І знову кашляв. Тієї ночі закінчився вересень і розпочався жовтень.

Розділ IV

Він устав разом із сонцем. Довго кашляв, сидячи в солом'яній постелі та туго обіпнувшись рябою плащ-палаткою. Тіло йому охопила гаряча млость, в очах плавали жовті плями, і від того здавалося, що й надворі теж жовто.

«Ще захворію», — подумав Климко. І злякався: що тоді? В очах бриніли сльози, бриніла сиза роса на бур'янах і кавуняному огудинні, а руки так трусилися, що він міцно сплів їх пальцями й затис між коліньми. «Треба швидше йти. Там хоч люди».

Климко підвівся — ноги відразу загули й налилися гарячим, — похитнувся, але не впав і не сів знову, а, тримаючись обома руками за куренів дашок, виступив надвір. Земля була холодна. Сяяло сонце, гралося з росою в блискітки — хто кого переблищить — і зовсім не гріло. З рота йшла крута пара. Климко й кашляв парою, і тремтів, тримаючись руками за курінь. Ні, по такій холоднющій землі далеко не зайдеш, хоча й близько вже: он воно, місто, і за ним гори з рожевими вершечками — рукою наче дістав би.

Климко повернувся до куреня, узяв плащ-палатку й, зціпивши від напруження зуби, одірвав од неї чималий клапоть. Потім розірвав його ще навпіл — і вийшло дві онучі.

«Однаково холодно буде, як намокнуть», — подумав Климко. Навибирав цілішої, сухої соломи, поробив товстенькі устілки та приміряв їх до ступні, щоб ні великі були, ні малі. Потім туго обмотав ноги разом з устілками плащ-палатяними клаптями й позав'язував кінці вище кісточок. Підвівся, обійшов довкола куреня — ступалося в новій взувачці легко й м'яко.

Ішов і розмірковував, що робити далі: «Чи податися відразу просто в гори по сіль, а чи зайти в місто на базар і спробувати Бочонкові гроші. Можна й спробувати. Адже солі тут, мабуть, стільки, що за так бери. Якщо гроші — безцінь, то й сіль не дорожча. Спробую», — вирішив Климко й пішов швидше.

Почалися будинки довші та вищі — у три, чотири, п'ять поверхів. Вони були сірі й мовчазні, ніби ніхто в них і не жив, але людей побільшало. І всі вони — з тачками, клунками, вузлами — сунули в одну вулицю. Климко пішов за ними й скоро побачив базар.

За сірими, вицвілими на сонці прилавками сиділи та стояли жінки й дідусі та неголосно, сторожко озираючись на всі боки, припрошували до своїх товарів. Тут були старі, побиті шашіллю ікони, мідні, поначищувані каблучки й серги; товсті давні книжки; червоні намиста. Далі йшли прилавки, заставлені мисочками із житом, кукурудзою, просом; біліли склянки з борошном, содою, вологою сіллю («Ось вона!» — зрадів Климко); стояли клунки з картоплею, капустою, буряками. І все це добро не продавалося, а мінялося на одежу, гас, мило, сірники...

«Видно, і тут гроші не нужні нікому», — подумав Климко, відчуваючи страх: нічого він тут не добуде...

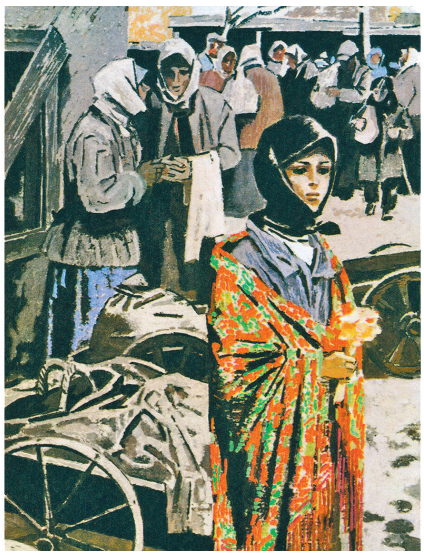

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

Люди торгувалися не весело, як було до війни, а з якоюсь похмурою настирливістю, наче бороли один одного та ніяк не могли побороти.

Біля крайньої тачки на дерев'яних колесах стояла дівчина, з напуском на очі зап'ята старенькою чорною хустиною. Вона тримала в руках чепурно, квітка до квітки складений букет чорнобривців. На плечах у неї була ще одна хустка — велика, у веселих червоних і зелених квітах, а темно-вишневі шовкові китиці ледь не торкалися землі. Щоки в дівчини були перепнуті по-старечому, навкіс, як у

хворої на зуби, а маленькі тонкі пальці, що тримали квіти, тремтливо перебирали зелені стебельця.

— Купіть мою хустку. Дивіться, яка ловка... — тихим голосом так лагідно й боязко просила дівчина, що Климко зупинився біля неї. — Я і чорнобривців на додачу ще дам... Купіть мою хустку...

Климко пом'явся, переступаючи з ноги на ногу, і сказав:

— Чудна ви. Кому ж вони зараз нужні чорнобривці оті?

Дівчина сполохано глянула на нього темними затіненими очима та швидко вп'ялася пальцями в квітчасту хустку.

— Та ви мене не бійтеся, — усміхнувся Климко та згадав, що він сьогодні не вмивався. — Я не вурка, я по сіль сюди прийшов...

Дівчина відвернулася і стояла мовчки.

— Ото хлопець тобі правду каже, — озвався з-під магазину якийсь дядько. — Ти б поставила отуто коло мене тачку, пішла в ряди й виміняла, чого тобі треба. А то — «чорнобривці»...

Дівчина так само наполохано, як і на Климка, подивилася на нього.

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморшці, здавалося Климкові, чаїлася добра лагідна усмішка. Перед дядьком двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки — великі, і малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Швець поманив Климка пальцем:

— Здалеку йдеш чи тутешній? — спитав.

— З Донбасу я, — сказав Климко.

— А-а! Землячок... По сіль, кажеш?

Климко кивнув.

— А на що міняєш чи купуєш? Одежа якась путня є чи, може, марки?

— Такого немає, — зітхнув Климко, розглядаючи тапочки: «Чи не спробувати виміняти»? — подумав. — Гроші довоєнні є, так за них нічого не продають. Треба йти в гори, туди. — Він махнув рукою: — Там я і даром наберу. Так же?

— А чого ж босий?

— Щоб легше на ноги... — Климко ледь скривив губи, пробуючи всміхнутися. — Картопля в мене ще є. То, може б, ви проміняли взувачку на неї? Дрібнувата, правда...

— Візьми приміряй.

Климко взув тапочки. Ногам одразу стало затишно.

— Більші бери, щоб онуча влізла, — порадив швець.

Климко послухав його, узув більші й заходився розв'язувати торбу.

— Не треба, — сказав швець. — Носи собі, раз уже ти землячок...

З-за магазину вихопилося два поліцаї в чорному, з карабінами за плечима й плоскими німецькими багнетами при боці.

— Щось вони затівають, — сказав швець до Климка та кивнув головою. — Бач, скільки їх оно-но висипало, як гусей.

Поліцаї, чоловік, може, сорок, вервечкою, на однаковій відстані один від одного швидко йшли понад обома парканами.

У рядах принишкли, і від цієї тиші, що настала враз, одрубом, на майдані зробилося моторошно-похмуро. І раптом біля прилавків надривно, страшно серед тиші закричала жінка:

— Ай, що ж це ви робите! Пустіть мою дитину! Пусті-іть!

Усе торжище разом схарапудилося, гойднулося — і люди побігли, збиваючи одне одного, вириваючи з-поміж плечей свої клунки, вузли, торби...

— А-а-а!... — злинуло над базаром, як багатоголосий стогін: — Облава!.. Облава!..

Сіра людська хвиля з розпачливим криком накотилася на паркан. Він прогнувся, мов гумовий, затріщав із краю в край і впав. Але на вулиці щільно, майже один біля одного, стояли німецькі мотоцикли й грузовики. Пролунало кілька автоматних черг — видно було, що стріляли вгору, — і натовп знову повернув на базарний майдан, розсипаючись у всі боки. У ньому густо синіли поліцейські шинелі.

— Молоденьких виловлюють, — сказав швець, примружено, гостро дивлячись туди, де вирувало людське стовпиську.

Він обернувся до дівчини з хусткою:

— Ти, дочко, іди сідай коло мене. Та хустку оту заховай, бо цвіте на весь базар.

Дівчина, бліда, з величезними карими очима, у яких аж кричала безпорадна мука від страху, зібгала хустку тремтячи-

ми пальцями та сховала її під полу жакетика. Вона сіла між Климком і шевцем, затулила обличчя руками й заплакала.

— Цить, — суворо звелів їй швець. — Сиди собі й годі, як щур у горах, тихенько.

Посеред майдану з'юрмилися, тулячись одна до одної, душ тридцять дівчат. Звідти було чути плачі. Поліцаї з карабінами напереваги оточили та повели бранців до воріт. (...)

— Та тут самі старі, ми вже дивилися, — почув Климко й упізнав голос поліцая в кубанці, їх було троє. Вони наближалися, перемацуючи очима кожне обличчя в ряду тачкарів. — Де ж це та пташка з квіточками?

Дівчина тоненько заплакала й зашепотіла до шевця:

— Спасіть мене, дядю, спасіть...

— Тихо-тихо-тихо, — швидко сказав їй швець. — Не бійся...

А Климко висмикнув із торби надірвану плащ-палатку, розіпнув її в руках так, щоб затулити дівчину, і став роздивлятися, бурмочучи заклопотано перше, що спало йому на думку:

— Якби не надірвана, то була б довша... Так надірвана... — А в голові стукотіло: «Хоч би пройшли, хоч би пройшли!»

— Хах! Ось де вона сховалася!

Климко побачив над плащ-палаткою простягнену руку в чорному суконному рукаві. Та рука взяла дівчину трьома пальцями за підборіддя і підштовхнула його вгору. Дівчина підняла голову й дивилася на поліцая повнісінькими сліз карими очима.

— Уюю... Вони плачуть!.. Чого, моя квітко, хто тебе обидив, га?

— Не руш дитини, — тихо, але владно сказав швець.

— Ш-шо? — перепитав поліцай, скосивши на нього нахраписто-веселі сірі очі. — Ш-шо ти промекав?!

— Не руш дитини, кажу, — хрипко вимовив швець.

— Ану, устань! — Випростався поліцай. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. — Уста-ать, кому сказано!!!

— Немає на що стать, — осміхнувся швець. Він не дивився на поліцая, він дивився кудись повз його коліна.

Поліцай коротко, прямо вдарив його п'ятірнею в обличчя. Швець похитнувся назад, але не впав — устиг обіпертися на руки.

Він притулив долоню до розсіченої губи, а поліцай одкинув чоботом ковдру й відступився на крок, скрививши рота. Під шевцем був маленький дерев'яний візок на підшипникових коліщатах. Поруч лежали дві дерев'яні підпихачки — дві дощечки з обшитими шкірою ручками.

— Шмаркач, — незлостиво промовив із-під долоні швець, дивлячись, як і раніше, мимо поліцая. — Я, щоб тобі тепленько жилося, ноги в шахті зоставив, а ти мене за це — по зубах (...).

Поліцай покашляв у стулені докупи пальці, потер ними губи, ніби поправляючи скривлений рот, і знову обернувся до дівчини:

— То тебе що — просить? — сказав крізь зуби, ухопив її за руку й смикнув до себе.

Дівчина зойкнула (хустка випала з-під поли, розіслалася по землі) і звелася навколішки. Климко випустив плащ-палатку, учепився дівчині в другу руку й закричав:

— Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!

— Та облиш ти цих старців, Стьопо... — сказав третій поліцай, позиркуючи на людей, які покидали свої тачки та підійшли ближче. — Ходімо. Без одної Химки ярмарок буде.

— Н-ну, — зло видихнув той, що в кубанці. — Однак ти далеко не зайдеш. Чула?!

Поліцаї пішли через токовисько до порожніх прилавків і скоро зникли за воротями.

— От бачиш — і минулося, — сказав до дівчини швець, утираючи долонею закривавлені губи.

Дівчина стояла навколішках та оніміло дивилася на хустку, що розіслалася на землі. А Климко міцно тримав її за руку побілілими пальцями, і кашляв, і тремтів од кашлю.

Дівчина враз немов опритомніла, ухопила шевця за руку, гладила її тонкими пальчиками й шепотіла, шепотіла плачучи:

— Спасибі вам, дядечку, спасибі, рідненький... Отак вони вас... через мене... Повіки не забуду... Спаси...

Швець легенько вивільнив руку.

— Чого ж ти плачеш? Минулося — і цур йому, радій, що минулося. Далеко тобі ще йти?

— На Сумщину, дядечку... Я на шахтах була в Донбасі. А тут війна... Тепер до мами добиваюся...

— І доб'єшся, — лагідно хмурячи брови, сказав швець. — Чого ж. Тільки накинь зараз на себе старе шмаття якесь або хусткою великою запнися, щоб ні лиця, ні очей не було видно. Та серединою міста не їдь, а глухими вуличками — і на шлях. А там людей багато, з ними веселіше буде. (...)

Дівчина слухала його й швидко, по-дитячому кивала головою. Тоді обернулася до Климка та винувато, сором'язливо подивилася на нього заплаканими очима.

— Спасибі тобі, хлопчику... Я тебе зразу так злякалася... Тобі, бува, не по дорозі зі мною, ні?

— Мені назад, — сказав Климко крізь кашель. — На Донбас.

Повз них тягла тачку якась жінка в довгому синьому плащі й у калошах на босоніж.

Швець озвався до неї:

— Ти, молодице, хотіла балетки за сіль. То бери.

— Та хотіла, — сказала жінка й зупинилася з тачкою. — Ви ж просили борошенця хоч склянок п'ять. Немає, чоловіче, борошенця, не взяла.

— Нічого, якось обійдуся вже. Давайте за сіль. Тут ось хлопчик, — швець кивнув на Климка, — земляк мій, забився аж із Донбасу. Двісті кілометрів пройшов, щоб солі дістати. А де ж її тут зараз найдеш?

Жінка швидко зиркнула на Климка.

— Роздала ж бо я, хазяїне, сіль. Те просить, те: «Дайте, тітонько, хоч у носовичок, хоч зо жменю». Жалко дивитися. Склянок, мо', з десяток осталося.

«Десять склянок!» — подумав Климко й уявив купку солі, величеньку таку. І зашпортався мерщій у кишені, добуваючи гроші.

— Дома в мене то ще є, та й багатенько. Із Солі привезла два мішечки, як війна почалася. А тут — осьо, тільки на денці... — Жінка дістала з тачки жовтий клуночок.

— Давайте, скільки є, — сказав швець, — та вибирайте собі взувачку, яка на вас дивиться. — Тоді подумав і додав: — А може, хлопчик поміг би вам тачку додому правити, а ви йому вдома вже солі досипали б іще, га?

— Я вам, тітонько, води наношу, дров нарубаю чи ще щось зроблю, що скажете. Чесне слово! — Климко похапцем роз-

крутив дротинку на кишені й простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору хворими очима.

Жінка зажурено подивилася на нього:

— Не треба мені грошей, хлопчику. Я тобі й так насиплю з пів пу́да, а то й більше, скільки донесеш.

Поміркуй!

Чим би могло закінчитися для шевця та хлопчика їхнє заступництво за дівчину? Чому вони все-таки так учинили?

Розділ V

(...) Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі, — велике, рівно обведене око червоного сонця у вікні, і став пригадувати, де він. А пригадавши, спитав:

— Тітонько, тьотю Марино... Що воно — ранок чи вечір? Де ви, тітонько? — спитав так тихо, що ледве почув свій голос.

— Тут я, синку, осьо, — тітка Марина схилилася над ним і поторкала теплими губами його чоло. — Слава богу! — зраділа. — Охолонув лобик, а то ж горів, як жарина. Ранок зараз, сонечко тільки що зійшло.

— Довго я спав, тьотю? — спитав Климко.

— Не спав, а в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолагу, що аж підкидало на ліжку. Не знали вже, чим і вкривати. Застудився ти дуже (...).

Климко поворухнувся під важкою вкривачкою і сказав:

— Треба йти.

Він хотів підвестися, але ні спина, ні шия, ні руки не скорилися йому — тільки в жар кинуло й на лобі виступив піт.

— Лежи, лежи, — придержала його тітка Марина. — Куди ти ж підеш отакий немічний. Одужаєш трохи, тоді й підеш. Лежи, а я тобі молочка сходжу напитаю. Як їсти схочеш, бери, ось я поклала на стільці, їж. Тільки гляди ж: не вставай.

«Три дні! — Климко відчував, що йому запекло в очах. — Три дні... Це ж половину дороги пройшов би вже. А мо', і більше, ніж половину, бо назад, із сіллю, ішов би швидше. Та й ніг уже не треба було б сідати гріти».

Климко розплющився. Тітки Марини в хаті не було. На стільці біля ліжка лежала скибка хліба, намазана смальцем і потрушена зверху сірою сіллю, і двоє червонобоких яблук. Климко повільно, стримуючи себе, з'їв хліб та одне яблуко. «А те хай, — подумав про друге, — у дорогу візьму». Він побачив на лаві рівно складену чисту свою одежу, матроску й штани, устав і вдягся. Потім накинув діжурку та вийшов надвір. У повітрі пахло садовим димом. Так пахло восени й у їхньому висілку.

«Листя палять, — подумав Климко. — Треба ж роботу якусь зробити тітці, а то тільки набалакав: і те зроблю, і те...»

Він знайшов у сінях якийсь віник-деркач і промів тічок біля порога та вузеньку між споришем стежку до хвіртки. Тоді обійшов тітчину хату, повисмикував старий цупкий бур'ян попід призьбою — і хата відразу ніби повищала.

Він пішов у хату, застелив ліжко та сів перепочити, бо втомився. «А як же оце йти, як і від віника вхоркався?» — і заспокоїв себе тим, що добре попоїв, тож сили прибуде.

Незабаром повернулася тітка Марина, весела, рум'янощока, очі сміються. У руках вона тримала маленьке жовте глеченя з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни.

— Таки встав? Ну й меткий! У вас там на шахтах що — усі такі? Й у дворі він уже, бачу, хазяйнував. Хіба ж можна отакому хворому — і за роботу? Тобі ще лежати та лежати.

— Я піду, тьотю, — тихо сказав Климко. — Сьогодні, а то ще один день пропаде... (...)

— А може б, ти, синочку, у мене зостався, га? — спитала вона невпевнено. — Назовсім. До кого ж тобі туди йти? Це я ще дорогою подумала, та зразу не сказала: бачу ж — хворе хлопченя... А вчителька з дитинкою якось переб'ється, серед людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула, їсти в мене, хвалити бога, є що — німці до нас тільки вряди-годи заскакують, то ще й не обібрали, глу́ша в нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни — хай там його, козака, смерть обминає — житимемо втрьох, будеш нам за рідного сина... У школу тебе віддамо... Га? — В очах у неї світилася надія та ще щось таке ласкаве, чого Климко не міг збагнути. Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

— Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

(Климко не знав того, що Зульфат щодня виходить за переїзд у степ і довго журно дивиться пригаслими чорними очима на дорогу через вибалки й узгірці, звідки має прийти Климко; що часто разом із ним виходить за переїзд і Наталя Миколаївна з маленькою Олею на руках, тоді вони дивляться на дорогу вдвох із Зульфатом і мовчать, картаючи себе в душі: Зульфат — що не розрадив Климка, Наталя Миколаївна — що не почула, як він пішов. Надвечір вертають онімілим у голодному горі висілком назад до вагової, і їм здається, що там їх уже чекає Климко — усміхнений, мовчазний і синьоокий. Але його немає...

Климко цього не знав. Він знав лише одне: там його ждуть.)

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

— Сідай тоді пий молоко, а я тобі клуночок складу.

Вона внесла з хатини склянку й налила в неї молока, густого, теплого й пахучого. Климко скуштував ковток молока, ще ковток... У склянці поменшало на третину. Подумав, подумав — і долив її водою з кухля, що стояв на столі. Потім ще надпив і ще раз долив, і ще... Поки стало не молоко, а синя бурди́чка.

— Що то ти робиш? — почув він і підняв голову: у хатніх дверях стояла тітка Марина.

— Доливаю... — винувато сказав Климко.

— Водою?!

Климко опустив очі й кивнув.

— Мені, тітонько Марино, якби хоч пляшечку із собою взяти, додому, — сказав тихо. — Може, довезу...

— То й візьмеш! Спа́рю — і візьмеш! Сміливо пий, я ще дістану. — Вона повернулася в хатину й голосно зітхнула там. (...)

Поміркуй!

Як, на твою думку, склалася б доля Климка, якби він залишився в тітки Марини? Чому він рішуче хоче повернутися додому?

Розділ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Було ясне після дощу надвечір'я. Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах, і сонце, що вже ледь торкалося найдальшого пагорка, малиново яскріло в кожній росині.

Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею. Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилася, як упав із вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі. (...)

Удома, удома!.. Уже вдома.

Він не піде висілком, ні. На переїзді він зверне ліворуч і колією, мимо станції, депо, печища на місці барака та хлібопекарні дістанеться до вагової. Постукає тихенько у двері... «Хто там? — спитає Наталя Миколаївна. — Заходьте, будь ласка»... Климко всміхнувся і, сам того не помічаючи, пішов швидше.

Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко диркнув автомат. Знову бухнув постріл, уже ближче, куля десь угорі тівкнула.

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік — босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками й у гімнастерці без реміняки.

Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному, один із них припав на коліно й вистрілив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

— Туди, дядю, біжіть! — закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. — Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди й обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоно-гарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав.

А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

— Климка-а-а! Кли-и-мка-а! — почув Климко з гарячої пітьми й нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

Поміркуй!

- Чи вдалося авторові в повісті передати трагізм Другої світової війни? Обґрунтуй свою думку.
- Яка подія твору є зав'язкою конфлікту, а яка — кульмінацією? Обґрунтуй свої висновки. Чому, на твій погляд, письменник саме такою розв'язкою завершив повість? А можливо, Климка тільки тяжко поранено та його ще врятують друзі?
- У яких словах і вчинках виявляється дорослість Климка?

Літературознавчий клуб

Цю повість створив один із найталановитіших українських прозаїків ***Гри́гір Тютюнник*** (1931–1980).

Він народився в *с. Шилівці,* що на *Полтавщині*. ХХ ст. було особливо жорстоким до поневоленої України. Російські, а потім і німецькі загарбники шматували й нищили її безжально. Григір змалечку розділив зі своєю родиною та земляками гірку долю.

Спочатку довелося перетерпіти голодомор. «У 33-му році, — згадуватиме згодом митець в автобіографії, — наше сімейство опухло з голоду, а дід Василь помер — ще й не сивий був..., а я в цей час — тоді мені було півтора року — перестав ходити (уже вміючи це робити), сміятися і балакати перестав».

У 1937-му заарештували батька Михайла через те, що походив із працьовитого роду, був розумним, начитаним, писав вірші, вечорами готувався до вступу в учительський інститут.

Гриць дуже любив батька, захоплювався ним: «Я тільки трохи пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову. І під нею було тепло й затишно, як під шапкою».

Із Сибіру батько так і не повернувся. Втрата найріднішої людини й сирітство залишилися невигойною раною на все Григорове життя.

Щоб порятувати від злиднів, маленького сироту забрав у свою родину батьків брат. Він мешкав у містечку Щотовому на Луганщині. Ця сім'я прийняла хлопчика як рідного. Тітка — учителька української мови та літератури — прищепила майбутньому письменникові любов до читання, до художнього слова. Хлопець полюбив і Донбас, як рідну Полтавщину, особливо степи — таємничі, дивовижні у своїй безмежності та красі.

Історичні паралелі

Донбас — один зі славних країв нашої Батьківщини. Він знаменитий козацькою минувшиною, природними багатствами (передовсім вугіллям, сіллю та багатьма іншими корисними копалинами), працьовитими людьми. Ця квітуча земля дуже тяжко постраждала й від голодоморів, і від нацистської окупації, а тепер її доруйновують російські загарбники.

На вулиці м. Маріуполя. *Травень 2022 р.*

Літературознавчий клуб

Незабаром знову сталося страшне лихо — розпочалася війна. Гриць вирішив повернутися до матері в Шилівку. Довелося подолати пішки, у голоді та холоді 300 кілометрів. Письменник згадуватиме: «Ішов пішки, маючи за плечима 11 років, три класи освіти та порожню торбинку, у котрій на початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка й банка меду — земляки дали на дорогу. Потім харчі закінчилися. Почав старцювати. Ішов рівно два тижні».

Після війни юнак вступив до ремісничого училища, бо там давали 700 грамів хліба на день. Це й порятувало їхню сім'ю під час третього Голодомору — 1947 р.

Працював у колгоспі, на заводах, учився у вечірній школі, служив в армії, навчався в Харківському університеті на філологічному факультеті. Далі вчителював. Оселившись у Києві, працював редактором у видавництвах.

Та найголовнішим його покликанням стала література. Кожна книжка Гр. Тютюнника — це справжні духовні скарби, які назавжди залишаться в літературі, у душах українців.

У повісті ***«Климко»*** автор неквапно, докладно й точно описує все зображуване до найдрібніших деталей. Це від любові до світу, від захвату дивом життя.

Письменник зауважив: «Я ніколи нікому не казав неправди». Він не прикрашав дійсність під вимоги радянської влади, а описував лише ті обставини й ситуації, які сам пережив і докладно знав. Тому й наголошують дослідники: «З його біографії народжуються біографії його героїв».

Про яку б епоху чи випадок не писав Гр. Тютюнник, головне в його творчості не події та обставини, а людина з неповторною душею.

Поміркуй!

Доведи, що повість «Климко» є *автобіографічним твором*.

Літературознавчий клуб

За *жанром* «Климко» — *психологічна повість*. *Тема* твору — подорож Климка по сіль із метою врятувати улюблену вчительку та її маленьку доньку. У повісті розгортається конфлікт добра і зла, людяності й бездушності в умовах війни. *Ідея* повісті — прокляття жорстокої та несправедливої війни, але головне — це гімн людяності, доброті, милосердю. Климко численними жертовними вчинками та ціною власного життя довів, що він є Справжньою Людиною.

Ідею твору майстерно розкривають продумана композиція, зворушливо-трагічний сюжет і багата система образів.

Сюжет розгортається у двох площинах: переплетено події, що відбуваються ніби перед очима читачів / читачок, і ті, що зринають у спогадах і снах Климка.

Одна з найхарактерніших рис письменницького стилю Гр. Тютюнника — майстерне використання художніх деталей. Як ти вже знаєш з оповідання М. Коцюбинського «Ялинка», *художня деталь* — це якась подробиця змальованого у творі явища, що через підтекст його характеризує. Головна особливість деталі — *підтекст*, тобто прихований, висловлений тільки через натяки зміст твору.

Повість «Климко» наповнена художніми деталями. Ось деякі з них. Підтекст деталі *діжурка* — це жива пам'ять про дядька Кирила й довоєнне щастя, про зруйнований затишний дім. *«Трояндова, мов сто троянд» сукня* вчительки — це щемний спомин про довоєнне дитинство, рідну школу, свято життя. А також свідчення прекрасної душі Наталі Миколаївни.

А от *велика хустка* у веселих червоних і зелених квітах, що цвіла на весь базар, підкреслює надзвичайну вроду її власниці. А такий начебто недоречний посеред лихоліття війни *букетик чорнобривців* у руках цієї дівчини — свідчення краси та дитячої наївності її душі.

Розцяцькована квітами та дротяними кучериками *колиска*, що *«гойдалася довго, як маятник»* — підтекстовий натяк, що час (маятник) на боці добра, що немовля виживе, а війна мине, запанує мир і щастя.

Глибокі підтекстові змісти Гр. Тютюнник укладає в символічну художню деталь *сіль*. Особливо разюча остання згадка про неї у творі: *«А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль».* Це — хлопчикова душа, що залишає змучене тіло, це його любов, яка допомагає вижити іншим, це освячення його життєвої дороги, що закінчується. А ще це ствердження: Климко був справжнім християнином, хоча, може, і не здогадуючись про те. Адже, за Біблією, щирі послідовники Ісуса є «сіллю землі», тобто найдостойнішими людьми.

Кадр із кінофільму «Климко»
(реж. М. Вінграновський, Україна, 1983 р.)

Поміркуй!

- Які основні риси вдачі Климка? У якому епізоді чи епізодах найяскравіше виявляється кожна з них?
- Знайди в тексті твору деталі портрета головного героя. Як ці описи розкривають його долю і характер?
- Порівняй о́брази Климка й Зульфата. Хто з них доросліший за поведінкою? Наведи та проаналізуй відповідні епізоди повісті.
- Чи є Климко справжнім героєм? Наведи відповідні уривки з твору.
- Як автор ставиться до Климка? А як ти ставишся до головного героя?
- Подискутуйте з однокласниками й однокласницями: чи потрібно людині допомагати іншим.

Історичні паралелі

5-річний Іван із Києва переходить кордон. *Світлина О. Руднєвої*

Друга світова війна, на жаль, виявилася не останньою в житті нашого народу. Злочини нацистських військ нині повторюють російські загарбники. Знову падають бомби й ракети на мирні міста та села, на такі ж станції, як Климкова з повісті Гр. Тютюнника. Знову гинуть тисячі людей і страждають насамперед діти. Увесь цивілізований світ сколихнули щемливі історії про юних українців та українок. На початку березня 2022 р. малий хлопчина сам ішов на пункт перетину українсько-польського кордону й гірко плакав. З'ясувалося, що це п'ятирічний Іван із Києва, який загубився під час евакуації, тому й вирішив самостійно добиратися до рідних у Польщу. Упродовж усієї тяжкої дороги люди підтримували його, а в Польщі допомогли волонтери.

А ось ще одна історія про семирічну Сашу Паскаль із Чорноморська. Змалечку вона захоплювалася художньою гімнастикою, але під час російського обстрілу

втратила ногу. Після складної реабілітації ця сильна духом дівчинка зуміла повернутися до занять гімнастикою і навіть бере участь у змаганнях.

Такі історії ранять душу, але переконливо засвідчують: український народ мужній і нездоланний. Він переміг у Другій світовій війні, переможе й тепер.

Олександра Паскаль.
Світлина В. Єфремової

Мистецькі діалоги

П'ятирічний Іван із Києва розчулив серця мільйонів людей у всьому світі. Грузинська художниця ***Ненсі Воланд*** створила малярський образ юного українця. На малюнку зображено хлопчину, який дорогою поміж рідних пшениць на тлі зоряного українського неба несе пакет із написом про надію. І саме так мисткиня назвала картину.

Н. Воланд. Надія

Поміркуй!

- Розкажи про враження від картини. Чому саме таку назву вона має? Обґрунтуй свою думку.
- Розглянь ілюстрації В. Савадова до твору. Які події та героїв повісті вони ілюструють? Які деталі малюнків допомогли тобі визначити епізоди?

Виконай одне із завдань *(на вибір)*.

1. Сіль у людей завжди була у великій пошані, як і хліб. Особливою цінністю, справжнім скарбом вона стає в часи воєн і лихоліть. У нашого народу сіль символізує життєві випробування («Немає долі без солі»), перевірку на вірність і дружбу («Бочку солі з'їси, поки людину пізнаєш»), тяжку працю, особливі зусилля («Знаю, почім пуд солі»). Колись вважали, що сіль охороняє від темних сил і зла. Скориставшись інтернет-джерелами, підготуй пізнавальне повідом-

лення чи презентацію про сіль: як люди в давнину обходилися без неї, яка потреба людського організму в солі, чим небезпечний її надлишок, яка сіль найкорисніша.

2. Пригадай недавно вивчені твори В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні…», Л. Костенко «Кольорові миші» й А. Дімарова «На коні й під конем», О. Генрі «Останній листок», Дж. Олдріджа «Останній дюйм». Знайди в них художні деталі. Розкрий їхній підтекст. Презентуй результати свого читацького проєкту.

Підсумуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання повісті «Климко»?
- Що тебе найбільше зворушило у творі?
- Назви жанр, тему й ідею повісті Гр. Тютюнника. Які підтексти мають художні деталі у творі?
- Письменник особливо любив степ. Знайди в повісті «Климко» степові пейзажі. Проаналізуй, за допомогою яких художніх засобів автор їх створив. Як пейзажі розкривають переживання Климка?
- Подискутуйте з однокласниками й однокласницями на тему «У творі перемагає жорстока, бездушна війна чи добрий і самовідданий Климко?».
- Що, на твою думку, спільного у вдачі Климка та Деві з твору Дж. Олдріджа? Що відрізняє цих хлопців? Подумай, як би вони вчинили в екстремальних ситуаціях, якби опинилися на місці один одного.
- Знайди в інтернеті та прочитай повість «Климко» повністю.
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповіді під час опрацювання твору? Звернися за поясненням до вчителя / учительки.

Читацьке дозвілля

Чи є серед твоїх родичів, друзів або знайомих ті, хто постраждав під час російсько-української війни? Якщо так, напиши їм повідомлення чи зателефонуй. Пам'ятай, що твоя небайдужість допоможе їм здолати життєві негаразди.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Читацький путівник

Загадковість, насиченість гострими подіями та їхній стрімкий розвиток, пошук злочинців і розкриття злодіянь — ось ті ознаки літературного детективу, що роблять його популярним.

Запрошуємо й тебе долучитися до розгадування заплутаних інтриг, допомогти персонажам творів викрити злочинців і встановити справедливість. Сподіваємося, що тобі буде цікаво дізнатися про реальні, а іноді й фантастичні пригоди героїв детективів, які ти прочитаєш у цьому розділі.

ЕДГАР АЛЛАН ПО

Ти вже знаєш про ознаки детективної літератури. А хто ж був її основоположником? Які були перші детективні твори? Коли вони з'явилися? Відповідь на ці запитання ти незабаром отримаєш. А ще проведеш цікаве розслідування таємниці піратських скарбів.

ЗОЛОТИЙ ЖУК

(Скорочено)

Багато років тому я заприятелював із таким собі містером Вільямом Леграном. Він походив із давнього гугенотського роду й колись був багатим. Але ціла низка незгод довела його мало не до вбогості, і, щоб уникнути принижень, неминучих

при втраті багатства, він виїхав із Нью-Орлеана, міста своїх предків, і поселився на Салівеновому острові поблизу Чарльстона в штаті Південна Кароліна.

Острів цей дуже незвичайний. Завдовжки він був десь так зо три милі й майже весь покритий морським піском. Ширина його ніде не більша за чверть милі. Від материка острів відділяє ледве помітна протока, де течія насилу пробиває собі шлях крізь намул і густий очерет, улюблене пристановище болотяних куріпок. Рослинність на острові, як і можна було сподіватися, небагата та хирлява. Великих дерев не побачиш. Біля західного кінця острова, де споруджено форт Моултрі й знаходиться кілька жалюгідних осель, у яких улітку живуть утікачі від чарльстонської куряви та пропасниці, можна ще знайти колючу карлувату пальму. Узагалі весь острів, окрім цього західного мису та смуги кам'янистого білого берега, покривають зарості пахучого мирту, який так люблять англійські садівники. Ці кущі сягають п'ятнадцяти–двадцяти футів заввишки й утворюють непрохідні хащі, де повітря густо просякло його пахощами.

Серед цих чагарів, ближче до східного, найвіддаленішого від материка кінця острова, Легран поставив собі невеличку хатину, у якій і жив, коли мені судилося випадково з ним познайомитися. Наше знайомство незабаром перетворилося на дружбу, бо у вдачі цього відлюдника чимало було такого, що збуджувало цікавість і викликало повагу. Легран здобув добру освіту, мав надзвичайно гострий розум, але був заражений мізантропією і раз у раз то проймався запалом, то впадав у меланхолію. У нього було багато книжок, хоча він заглядав до них рідко, натомість воліючи ходити на полювання та ловити рибу або блукати над берегом і в миртових заростях, де вишукував різні мушлі та комах. (…) У цих мандрах Леграна звичайно супроводжував старий негр, на ім'я Джупітер. Відпущений на волю ще до того, як зубожіла господарева родина, він, одначе, вважав своїм обов'язком і далі залишатися при молодому «маса Вілові», і ні добром, ні злом його не можна було від цього відвернути. Легранові родичі, здається, ще й підтримували цю затятість у негрові, маючи певність, що Легран трохи схибнувся і, отже, потребує постійного догляду й опіки. (…)

Поміркуй!

- Від якої особи ведеться розповідь у творі?
- Де відбуваються описані події? Знайди приблизне місце подій на карті.
- Яка природа на Салівеновому острові?
- Що тобі стало відомо про Леграна? А про Джупітера?

Леграна посів черговий напад гарячкового запалу — інакше, мабуть, і не скажеш. Він знайшов новий різновид двостулкового молюска, та ще й більше того — вистежив і з Джупітеровою допомогою вполював жука, нібито зовсім не відомого науці, і завтра збирався вислухати мою думку про нього.

— А чому не сьогодні? — запитав я, потираючи руки над вогнем і подумки посилаючи під три чорти все жукове поріддя.

— Якби ж знати, що ви тут! — вигукнув Легран. — Але я вас так давно вже не бачив, тож звідки ж мені було здогадатися, що ви саме сьогодні завітаєте? Дорогою додому ми зустріли лейтенанта Дж** із форту, і я дав йому на вечір жука. Отож до ранку ви його не побачите. Переночуйте в нас, а на світанку я пошлю Джупа, щоб приніс жука. Такої краси скільки світ світом не бувало!

— Це ви про світанок?

— Який там світанок! Жук, от що. Він яскраво-золотого кольору, завбільшки з великий горіх гікорі й має дві чорні, як вугілля, цятки вгорі на спині, а третю таку ж саму — унизу. Вусики тоненькі...

— Тоненькі, але важкенькі! — докинув своє слово Джупітер. — Та цей жук із щирого золота, усе до цятки в ньому золоте, усередині й зверху, — такого важкого жука я зроду-віку не бачив. (...)

Легран сів до невеликого столу, де лежали перо й чорнило, але не було видно ані клаптика паперу. Він попорпався в шухляді, проте й там теж паперу не знайшлося.

— Нічого, — сказав урешті Легран, — нам і цього вистачить.

Він дістав із кишені камізельки клаптик, як мені видалося, дуже брудного паперу й став побіжно накреслювати на ньому обриси жука. А я все так і сидів біля каміна, ще не

встигши зігрітися. Легран закінчив своє малювання і, не підводячись із місця, передав мені папір.

Аж раптом знадвору почувся голосний гавкіт, а тоді шкряботіння у двері. Коли Джупітер відчинив, у кімнату вскочив здоровезний Легранів ньюфаундленд, кинувся просто до мене й став лащитися, поклавши лапи мені на плечі: у попередні свої відвідини я приділив йому чимало уваги. Перешалівши, собака притих, і я нарешті зміг поглянути на папір; щиро кажучи, я здивувався, коли побачив, що саме намалював мій приятель.

— Еге ж, — промовив я, уважно розглянувши малюнок. — Жук таки чудний, ніде правди діти, — чогось подібного я ще в житті не бачив… Хіба що це, може, череп, череп із кістками навхрест. У всякому разі, цей жук ні на що у світі так не скидається, як на емблему смерті.

— Череп! — повторив Легран. — Таки й справді, на папері воно начебто й схоже. Безперечно. Дві верхні чорні цятки — ніби очі, правда? А довша внизу — ніби отвір рота… Та й увесь контур овальний. (…)

— Тут намальовано доволі-таки непоганий череп, можу погодитися, що навіть пречудовий череп, як на мою профанську думку, і ваш жук, якщо він подібний до цього черепа, — найдивніший жук у світі. Побачивши такого жука, недовго й у нечисту силу повірити! Думаю, ви назвете його scarabaeus caput hominis[1] абощо; у природничій історії чимало таких назв. Але де ж ті самі вусики, що ви казали?

В. Ватоліна. Ілюстрація до оповідання Е. По «Золотий жук». *2022 р.*

[1] *Жук* — людська голова.

— Вусики?! — вигукнув Легран, уже почавши дратуватися нашою розмовою. — Та не могли ж ви їх не побачити. Я намалював вусики точнісінько такі, якими вони є насправді. Уже де-де, а тут ви не можете мати до мене претензій.

— Може, і справді ви намалювали, — відказав я, — тільки я їх не бачу.

Нічого більше не кажучи, я повернув Легранові папірця, щоб його не дратувати. Але все-таки мене дуже здивувало, чому справа обернулася так, і я ніяк не міг збагнути, що вивело Леграна з рівноваги. А щодо зображення жука — то там насправді ніяких вусиків не було видно, та й сам жук був подібний до черепа.

Легран сердито забрав папірця і вже майже зіжмакав його, щоб викинути, очевидно, у вогонь, коли це раптом щось прикувало його увагу до малюнка. Умить його обличчя побагровіло, а тоді зробилося смертельно блідим. Кілька хвилин він пильно придивлявся до малюнка, не рушаючи з місця. Потім підвівся, узяв свічку зі столу й сів на морську скриню в найдальшому кутку кімнати. Там він знову почав ретельно розглядати папір з усіх боків. Він не озивався, і, хоча його поведінка вельми мене дивувала, я вважав за краще й собі мовчати, аби не погіршувати й без того лихий гумор приятеля.

Поміркуй!

- Чим жук вразив Леграна та Джупітера?
- Доведи, що оповідач ставиться до Леграна та його знахідки з іронією.
- Що, на твою думку, так налякало Леграна?

Невдовзі Легран дістав із кишені сурдута гаман, обережно вклав туди папірця і, заховавши його в письмовий стіл, замкнув шухляду. (...)

Я не бачився з Леграном десь так із місяць. Аж ось одного дня заходить до мене в Чарльстоні його служник Джупітер. Я ніколи не бачив доброго старого негра таким занепокоєним і вже подумав, чи не сталося з моїм приятелем якого лиха.

— А, Джупе, — сказав я. — То що у вас нового? Як там твій господар? (...)

— Мій господар ні на що не нарікає. Тільки чого він снується цілі дні отак похнюплено, а сам білий-білий зробився, як полотно? І чого він усе щось рахує та рахує?..

— Що рахує, Джупітере?

— Та цифри всілякі рахує на дощині — такі чудні цифри, що я і зроду не бачив. Аж страх бере, їй-бо. Я з нього ока не спускаю. А вчора він схопився іще до схід сонця і на цілий божий день десь пропав. (...)

— А ти не можеш мені сказати, через що виникла в нього ця хвороба, що викликало таку дивну його поведінку? Яка-небудь пригода сталася, відколи я був у вас?

— Ні, маса, відтоді ніякої пригоди не траплялося. А ось перед цим — трапилося. Того самого дня, коли ви приходили.

— А що саме? Що ти маєш на увазі?

— Та що ж, маса, жука й маю на увазі.

— Що-що?

— Жука. Я припускаю, що той золотий жук укусив маса Віла в голову, їй-бо. (...)

— Отже, ти думаєш, що твого пана вкусив жук і від цього він захворів?

— Я не думаю нічого, я просто знаю, бо через що б іще маса Вілові снилося золото, коли б його не вкусив золотий жук. Я вже наслухався за цих золотих жуків!

— Але звідки ти знаєш, що йому сниться золото?

— Звідки? А чого він уві сні бурмоче про золото? Отож я знаю. (...)

І Джупітер передав мені записку такого змісту:

«Дорогий***! Чому ви так довго не заходите до мене? Сподіваюся, ви не образилися на ту мою роздратованість? Та ні, звичайно ж, ні.

За той час, що я вас не бачив, у мене з'явився великий клопіт. Я маю дещо розповісти вам, хоча не дуже собі уявляю, як це зробити, і не певен, чи взагалі є в цьому потреба.

Я не зовсім добре почувався останніми днями, і бідолаха Джуп своєю надмірною турботливістю доводить мене до розпачу. (...)

Якщо маєте таку змогу, приїжджайте, будь ласка, з Джупітером. Дуже прошу. Я хотів би побачити вас уже сьогодні

ввечері, справа вельми важлива. Запевняю вас — надзвичайно важлива.

Із щирою повагою — *Вільям Легран*». (…)

Поміркуй!

- Що непокоїть Джупітера в поведінці Леграна?
- Чим, на твою думку, викликане прохання Леграна, яке він виклав у записці?

(…) Коли ми дісталися до пристані, на дні човна, яким ми мали перебратися через протоку, я завважив косу та три лопати, усе новісіньке.

— А це ж що, Джупе? — запитав я.

— Та коса й лопати, маса.

— Я бачу. Але навіщо вони тут?

— Це маса Віл наказав мені купити в місті, і я цілу купу грошей мусив за них витратити.

— Але що, ради всього таємничого на світі, твій «маса Віл» збирається робити косою та лопатами?!

— Оцього вже я не знаю, і нехай мене лиха година поб'є, коли й він знає. Це все той клятий жук. (…)

Отож Легран поважно й урочисто підвівся і сам приніс мені жука в заскленій коробочці. Жук і справді був прегарний і з наукового погляду вельми цінний, бо на той час натуралісти ще не знали такого різновиду. На спині в жука були дві круглі чорні цятки з одного кінця та одна довгаста — з іншого. Надкрильця здавалися дуже твердими та так вилискували, наче були з лощеного золота. Та й важкий був жук неабияк — не дурно ж бо Джупітер так про нього думав. Але ось як Легран міг дотримуватися такої самої думки — то вже мені й у голові не вкладалося.

— Я послав за вами, — пророчим тоном почав Легран, — сподіваючись поради та допомоги в здійсненні волі фортуни й жука…

— Любий Легране! — урвав я його. — Ви нездужаєте, і треба вжити деяких заходів. Найкраще буде вам лягти, а я залишусь у вас на кілька днів, поки вам покращає. У вас гарячка і…

— Перевірте мій пульс, — сказав він.

Я так і зробив і, мушу визнати, не помітив ані найменших ознак гарячки. (…)

— Але ж і без гарячки можна нездужати. Послухайте цим разом моєї поради. Найперше — лягайте в постіль. Далі…

— Ви помиляєтеся! — Він не дав мені закінчити. — Я цілком здоровий, якщо не вважати на збудження. Коли ви справді бажаєте мені добра, то допоможіть зробити так, щоб я заспокоївся.

— Але як саме це зробити?

— Дуже легко. Ми з Джупітером вибираємося на материк у гори, і в цій експедиції потребуємо допомоги людини, якій можемо довіряти. Ви — єдина така людина. Добре нам поведеться чи зле, але збудження моє після цього зникне. (…)

Поміркуй!

Чому Леграна вважають хворим?

Човном ми перебралися через протоку біля виступу острова, вийшли на високий берег материка й рушили в північно-західному напрямку. Місцина мала дикий і пустельний вигляд, ніде не було й сліду людської ноги. Легран упевнено ступав попереду, тільки зрідка зупиняючись на хвильку, щоб зорієнтуватися за прикметами, знаними йому, очевидно, з попередніх відвідин цієї місцевості.

Так ми подорожували години зо дві, і вже перед заходом сонця дійшли до околиці ще похмурішої, аніж та, що залишилася позаду. (…)

Площина, на яку ми вийшли, поросла ожиною, і незабаром ми зрозуміли, що без коси далі не продертися. Там-то за вказівкою хазяїна Джупітер став прокладати нам стежину до височезного тюльпанового дерева, що росло в гурті з якимось десятком дубів. Розложистістю гілля, красою листяної крони й узагалі своїм величним виглядом воно перевершувало й ці дуби, і всі інші дерева, що я будь-коли бачив. Коли ми дісталися під тюльпанове дерево, Легран обернувся до Джупітера й спитав, чи зможе він видертися на цей стовбур. Старого негра мовби ошелешило це запитання, і якусь хвильку він не відповідав. (…)

— Авжеж, маса, ще не було такого дерева, щоб Джуп на нього не виліз, — просто сказав негр.

— Тоді лізь мерщій, бо швидко смеркне й ми не встигнемо побачити, що нам треба.

— А високо лізти, маса? — поцікавився Джупітер.

— Лізь по стовбуру, а там я скажу тобі… Стривай-но! Візьми жука із собою.

— Жука, маса Віле?! Золотого жука?! — скрикнув негр, аж відсахнувшись перелякано. — Для чого цей жук на дереві? Нехай мене повісять, щоб я його взяв!

— Якщо ти, Джупе, такий здоровий негр, боїшся торкнутися до цієї мирної мертвої комахи, то бери її за шворку. Але якщо ти її не візьмеш, доведеться розтовкти тобі макітру ось цією лопатою. (…)

Він обережно взяв шворку за самий кінчик і, тримаючи жука якнайдалі від себе, приготувався лізти на дерево.

Замолоду тюльпанове дерево, Liriodendron Tulipiferum, цей найвеличніший мешканець американських лісів, має дуже гладенький стовбур і часто випускає гілля тільки високо від землі. Але із часом кора на дереві робиться нерівна та ґудзувата й на стовбурі з'являються короткі відростки. Тож труднощі, які постали перед Джупітером, лише на перший погляд здавалися нездоланними. (…) Джупітер урешті добувся до першого великого розгалуження і, здається, вирішив, що своє завдання виконав. Найбільша небезпека й справді вже минула, він вибрався на висоту шістдесят–сімдесят футів!

— Тепер куди, маса Віле? — запитав негр.

— Угору по найгрубшому суку, в оцей бік, — сказав Легран.

Джупітер не забарився виконати команду — лізти, очевидно, було неважко. (…) Незабаром почувся його голос, немовби десь іздалеку:

— Довго ще лізти?

— А ти вже високо? — запитав Легран.

— Ще й як! — відказав негр. — Я вже бачу небо крізь верхівку дерева.

— Небо — це байдуже, ти слухай, що от я скажу. Огляньсь назад і полічи, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

— Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса.

— Тоді вилізь ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

— Тепер, Джупе, — збуджено закричав Легран, — лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся! (...)

— Я боюся далі лізти, гілка геть струхла. (...)

— Отже, слухай далі! Коли посунешся ще трохи вперед по цій гілляці, але так, щоб не впасти, і не випустиш жука, я подарую тобі срібного долара, тільки-но ти злізеш на землю.

— Я вже сунуся, маса Віле, уже-уже, — хутко відповів Джупітер. — Ось і кінець гілляки.

— Уже кінець?! — мало не верескнув Легран. — Кажеш, ти вже на кінці гілляки?

— Та вже близько, маса!.. О-о-о! Боже милосердний, що це тут на дереві?

— Ну?! — зраділо скрикнув Легран. — Що там таке?

— Та нічого, тільки череп. Хтось залишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

— «Череп», кажеш? Чудово! А як його прикріплено до гілляки? Чим він тримається?

— А й правда, маса, зараз гляну. Чудасія, їй-бо! Здоровецький цвях у черепі. Оце ж він і держить череп на гіллячі. (...)

— Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, тобто місце, де було ліве око? Знайшов? (...)

— То що з ним робити?

— Пропусти жука вниз крізь той отвір, скільки шворки стане, але стережися, щоб шворка не випала з руки. (...)

Призахідне сонце ще трохи освітлювало пагорбок, де ми стояли, і в останньому його промінні жук зблиснув, наче лощена золота кулька. Він вільно висів між гіллям, і якби його впустити, упав би нам біля ніг. Легран швидко взяв косу й розчистив ділянку в три-чотири ярди в перетині, а тоді наказав Джупітерові пустити шворку й злазити з дерева.

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, мій приятель дістав із кишені рулетку. Один кінець її він прикріпив

під стовбуром дерева, — з того боку, що найближчий до кілочка, — потім розмотав рулетку й через кілочок протяг далі, у напрямку, визначеному двома пунктами: деревом і кілочком. Джупітер ішов попереду й підтинав косою кущі ожини. За п'ятдесят футів від кілочка Легран зупинився і забив ще один кілочок. Узявши його за центр, він окреслив коло діаметром десь так чотири фути. Після цього схопив сам лопату, дав по одній Джупітерові й мені та наказав якомога швидше братися до роботи. (...)

Отож ми засвітили ліхтарі та ревно заходилися працювати, так наче й справді робили щось путнє (...).

Поміркуй!

- Чи дивує тебе поведінка Леграна? Чому? А героїв твору?
- Що налякало Джупітера на краю гілляки тюльпанового дерева?

Наприкінці другої години роботи яма досягла п'яти футів завглибшки, хоча ніяких ознак скарбу ніхто ще не завважив. Ми перестали копати, і я почав сподіватися, що наша комедія вже завершується. Проте Легран, хоча сам і дуже розгублений, задумливо витер піт із чола й знову заходився працювати. Викопана яма мала в перетині чотири фути. Тепер ми трохи розширили площу ями й заглибилися ще на два фути. Знову ніякого знаку. (...)

— Ти, мерзотнику! — просичав Легран крізь зуби. — Триклятий чорте, відповідай мені зараз же. Чуєш? Щоб без усяких викрутасів! Де в тебе ліве око?

— Ой, на бога, маса Віле! Та от же моє ліве око, хіба ні? — заголосив нажаханий Джупітер, поклавши долоню на своє праве око й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірявся видерти йому те око.

— Я так і думав! Я знав! Ур-ра! — закричав Легран, випустив негра й кинувся витинати різні вихиляси на превеликий подив свого слуги, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

— Ходімо назад! Вертаймося! — скомандував Легран. — Гру ще не програно. — І він перший рушив знову до тюльпанового дерева.

— Ану, Джупітере! — гукнув він до нього, коли ми були вже біля дерева. — То як череп прибито до гілляки — лицем до стовбура чи від стовбура?

— Назовні, маса, щоб вороння могло без усякого клопоту видзьобати очі.

— Гаразд. А крізь яке око ти пропустив жука: крізь це чи оце? — Легран торкнувся рукою одного, а потім другого ока Джупітера.

— Крізь оце, маса, крізь ліве, як ви наказували. — І негр тицьнув пальцем на своє праве око.

— Ага, так, тоді почнімо спочатку.

Тоді мій приятель, у божевіллі якого тепер мені вже привиджувалася певна система, переставив кілочка, що позначав те місце, де впав жук, на три дюйми західніше. Протягнувши знову рулетку від стовбура дерева до кілочка, він відміряв ще п'ятдесят футів по прямій та встановив нову кінцеву точку, на відстані кілька ярдів від викопаної ями. Цього разу Легран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. (...)

Цього разу Джупітер дарма пробував зав'язати собаці писок. Він вирвався в нього з рук і, скочивши в яму, став скажено рити лапами землю. (...) Ще кілька ударів лопатою — і показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі — три-чотири золотих і срібних монети.

Побачивши їх, Джупітер пройнявся нестримним захватом, але на обличчі його хазяїна проступило цілковите розчарування. Легран наполягав, одначе, щоб ми не кидали роботи. Та тільки-но він закінчив, як я упав долілиць, перечепившись ногою через велике залізне кільце, що випиналося із землі.

Тепер ми заходилися працювати куди завзятіше, і такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скриню, яку, — судячи з того, що вона чудово збереглася і дошки не втратили твердості, — колись було оброблено якоюсь хімічною речовиною, напевне, сулемою. Скриня мала зав-

довжки три з половиною фути, завширшки — три та заввишки — два з половиною. Задля міцності її пооббивали залізними обручами, що, перехрещуючись, утворювали неначе ґратчасте переплетення на ній. З боків скрині, під самим віком, виднілися шість кілець, по три з кожного довгого боку, щоб зручно було її переносити шістьом чоловікам. Усі ми гуртом, хоч як напружувалися, спромоглися тільки ледь зрушити скриню з місця. Нам одразу стало зрозуміло, що втрьох ми такої ваги не подужаємо винести. На щастя, віко скрині закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись від хвилювання, ми тремтячими руками вирвали їх. І вмить — незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від накиданої купи золота та самоцвітів сяйнуло таким блиском, що нас мало не посліпило. (...)

Коштовностей, накиданих у скриню абияк, було по самі вінця, і ми витратили цілий день і добру половину наступної ночі, поки всі їх перебрали. Пильно все переглянувши, ми виявили, що багатство це навіть більше, аніж спочатку нам видавалося. Самих золотих монет, наскільки ми змогли оцінити за тодішнім курсом долара, було на чотириста п'ятдесят тисяч доларів із гаком. Срібла не траплялося зовсім. Тільки золото, і то з давніх часів і з різних країн — французьке, іспанське, німецьке, кілька англійських гіней, ще якісь монети, яких ми зроду не бачили. Де-не-де знаходили стерті великі та важкі монети, що й карбування на них годі було розрізнити. Американських монет не виявилося жодної. Щодо самоцвітів, то визначити їхню вартість було важче. Там були діаманти: усього сто десять штук, деякі з них напрочуд великі й гарні, вісімнадцять неймовірно яскравих рубінів, триста десять прегарних смарагдів, двадцять один сапфір та

Р. Гончар. Ілюстрація до оповідання Е. По «Золотий жук». *2012 р.*

один опал. Усе це коштовне каміння було повиймане з оправ та абияк накидане в скриню. Самі ж оправи, які ми познаходили серед золотих монет, були сплющені, наче молотком, очевидно, щоб їх не впізнали. Крім цього, була ще сила-силенна всіляких золотих оздоб, близько двох сотень масивних перснів і сережок, розкішні ланцюжки (з тридцять їх, коли пам'ять мене не підводить), вісімдесят три дуже важких розп'яття, п'ять безцінних золотих кадил, здоровенна золота чаша на пунш, щедро орнаментована карбованим виноградним листям і вакхічними фігурками, два руків'я від шпаг, дуже тонкої роботи, і чимало інших дрібніших речей. Важили ці коштовності понад триста п'ятдесят англійських фунтів. А я ще ж не рахував сто дев'яносто сім золотих годинників, з яких три варті були щонайменше по п'ятсот доларів кожен. У багатьох годинниках, дуже старих і несправних, механізми пороз'їдала іржа — цінність у них становили самі футляри, рясно прикрашені коштовностями. Тієї ночі весь вміст скрині ми оцінили десь так на півтора мільйона доларів; подальша реалізація золота й коштовностей (собі на вжиток ми залишили їх зовсім мало) показала, що ми були дуже стримані у своїх підрахунках.

Поміркуй!

- Доведи, що виснажлива праця героїв не виявилася марною.
- Яке, на твою думку, походження знайдених скарбів?
- Чи справді героям допоміг золотий жук? Поясни свої міркування.

Коли ми переглянули весь скарб, і наше гостре збудження трохи вляглося, Легран, бачивши, що мені страшенно кортить почути розгадку цієї надзвичайної таємниці, почав нарешті докладно про все розповідати.

— Ви пам'ятаєте той вечір, як я показав вам нашвидку намальований обрис жука. Пам'ятаєте й те, як мене роздратувало ваше зауваження, що мій малюнок був подібний до черепа. Коли ви вперше те сказали, я думав, що ви жартуєте, але потім, пригадавши своєрідні цятки на спині в жука, подумки визнав, що ваше твердження не зовсім безпідставне. Та все-таки я образився через глузування з мого художницького

хисту: адже взагалі вважають, що я можу непогано малювати. Отож коли ви повернули мені клапоть пергаменту, я вже ладен був зібгати його й кинути у вогонь.

— Клапоть паперу, ви хочете сказати? — урвав я Леграна.

— Ні. Він і справді нагадує папір, я і сам був так думав, але, почавши малювати на ньому, одразу побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібгати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й ви дивилися, і вкрай здивувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. На хвильку це мене так вразило, що я не міг і думок докупи зібрати. Я ж бачив, що мій малюнок деталями дуже різнився від того, який був у мене перед очима, хоч у цілому обриси їхні й були близькі. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати та пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок — точнісінько такий, яким його й малював. Я дуже здивувався, що можлива така разюча подібність, такий химерний збіг: череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. Кажу ж бо: цей збіг зовсім мене спантеличив. Так воно й буває в таких випадках: розум силкується встановити причиновий зв'язок між явищами, а коли нічого не виходить, його на час неначе паралізує. Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що, коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж спершу кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилась якась нерозгадана таємниця, хоча вже й тоді, у ту першу хвилину, десь у найвідлегліших комірчинах мого мозку ледь-ледь зажевріло передчуття розгадки (...).

Найперше я пригадав, за яких саме обставин пергамент потрапив до мене. На материку, за милю на схід від острова, але близько до смуги припливу, ми знайшли жука. Коли я схопив його, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Джупітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука,

а спочатку розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить Джуп, вірніше, ми обоє завважили клапоть пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його виднів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк начебто баркаса. Пролежав він тут довгенько, бо від дерев'яного каркаса зосталися лише сліди. (...)

Ви пам'ятаєте, що, підійшовши до столу намалювати жука, я не знайшов паперу там, де він звичайно лежав. У шухляді теж нічого не було. Тоді я почав нишпорити по кишенях — може, де трапиться старий лист, — і раптом рукою намацав пергамент. (...)

Вважайте мене за фантазера, як собі хочете, але я вже тоді відчув певний зв'язок між окремими явищами. Я з'єднав докупи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент — таки пергамент, не папір! — з намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок. Я відповім, що череп зі схрещеними кістками під ним — це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа. Отже, то був пергамент, а не папір. А пергамент довготривкий, майже вічний. Для поточних записів до нього вдаються лише вряди-годи, бо писати чи малювати на пергаменті важче, аніж на папері. Це міркування навіяло мені думку, що череп на пергаменті щось та має значити. Я також звернув увагу на форму пергаменту. Хоч один його ріжок і був колись обірваний, видно було, що первісно пергамент мав довгасту форму. Це була саме така пергаментна смужка, на якій можна зробити пам'ятний запис, призначений для тривалого зберігання.

— Але ж ви самі сказали, — утрутився я, — що черепа не було на пергаменті, коли ви малювали свого жука! То як ви могли простежити якийсь там зв'язок між човном і черепом, якщо цей самий череп хтось — бозна-хто і як — намалював уже після вашого жука?

— Власне, тут і починається таємниця. Хоча якраз у цьому моменті мені було не так уже й важко її розгадати. Мої міркування ішли в певному напрямку й неминуче припуска-

ли тільки один висновок. Я міркував приблизно так: коли я малював жука, ніякого черепа на пергаменті не було. Закінчивши, я передав малюнка вам і не спускав вас з ока, поки ви його тримали. Отже, це не ви намалювали череп. І нікого іншого не було, хто б це міг зробити. Звідси випливає, що зробила це не людська рука. А проте, якось же череп з'явився на пергаменті!

Поміркуй!

Які обставини наштовхнули Леграна на пошуки скарбу?

Тоді я вирішив якнайчіткіше у всіх подробицях пригадати той вечір. Надворі було холодно (…), і в каміні палав вогонь. Я розігрівся з дороги й тому сів біля столу. Ви, одначе, присунули своє крісло ближче до каміна. Тільки-но ви взяли від мене пергамент і почали розглядати, як забіг Вовк, наш собака, — він кинувся до вас і передніми лапами скочив вам на груди. Лівою рукою ви стали гладити собаку, стримуючи його запал, а ваша права рука, що з пергаментом, упала між колін, зовсім близько до вогню. Я навіть злякався, щоб не зайнявся пергамент, і хотів застерегти вас, але ви вже самі підняли руку й знову почали розглядати малюнок. Коли я відновив у пам'яті всі ці деталі, у мене не залишилося найменшого сумніву, що саме тепло спричинило появу черепа на пергаменті. Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували, хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті — прочитати їх можна лише після нагрівання. Кобальтова емаль, розчинена в царській горілці й розведена в чотирикратній за вагою кількості води, дає зелений колір. Перетоплений кобальт, розріджений у селітряному спирті, дає червоний. За якийсь час, коли папір чи пергамент вихолоне, колір зникає, але знову стає видимий при нагріванні. (…)

Поміркуй!

Доведи, що Легран має глибокі знання з хімії.

Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими стали тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт. (…)

— Ет, кішка чи кіт — невелика різниця.

— Невелика, але є, — сказав Легран. — Ви, можливо, чули про капітана Кіда. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів: зображення кота немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абощо. (…)

— Ага, ви сподівалися знайти якогось листа поміж гербом і підписом.

— Атож. Не знаю чому, але, власне кажучи, я мав таке передчуття, що мені страшенно поталанить. А може, то була не так певність, як просто надія? Ці дурні слова Джупітерові, що жук із щирого золота, дуже вплинули на мою уяву. Та й уся ця низка надзвичайних випадковостей і збігів! (…)

Поміркуй!

Яке значення має випадковість у пошуках скарбів?

— Ну, а далі що? Мені дуже кортить довідатися, що було далі!

— Ви, безперечно, чули, що існують тисячі туманних легенд про капітана Кіда та його спільників, ніби вони позакопували свої скарби десь на Атлантичному узбережжі. В основі цих легенд мусять бути якісь дійсні факти. А що перекази ці живуть так довго — це для мене доказ, що скарбів досі не знайдено. (…) Мені здавалося, що через якусь випадковість, — скажімо, загубивши запис про місце схованки, — він не зміг віднайти скарбу, і про цю пригоду довідалися його послідовники, бо інакше вони взагалі нічого не почули б ні про який схований скарб, — і стали марно шукати його, бо не знали де. І ось тоді й з'явилися ці чутки та легенди, відомі тепер у цілому світі. Ви чули про якийсь більш-менш значний скарб, знайдений на узбережжі?

— Ніколи не чув. (…)

— Я тоді ще більше нагрів пергамент над вогнем, але ніяких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає, часом,

бруд, і вирішив помити пергамент теплою водою. Потім поклав його на сковороду (…) . За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілася, я взяв пергамент і на превелику свою радість побачив розташовані в ряд начебто цифри. (…)

Поміркуй!

Доведи, що Легран добре знає історію того краю, де мешкає, і фізику.

5 3 ΔΔ = 3 0 5)) 6+ ; 4 8 2 6) 4 Δ §)) 4 Δ) ; 8 0 6+ ; 4 8 = 8 ‖ 6 0)) 8 5 ; ;] 8+ ; : Δ +8 = 8 3 (8 8) 5+ = ; 4 6 (; 8 8+ 9 6+ ? ; 8) +Δ (; 4 8 5) ; 5+ = 2 : +Δ (; 4 9 5 6+ 2 (5+ — 4) 8 ‖ 8+ ; 4 0 6 9 2 8 5) ;) 6 = 8) 4 ΔΔ ; 1 (Δ 9 ; 4 8 0 8 1 ; 8 : 8 Δ 1 ; 4 8 = 8 5 ; 4) 4 8 5 = 5 2 8 8 0 6+ 8 1 (Δ 9 ; 4 8 ; (8 8 ; 4 (Δ? 3 4 ; 4 8) 4 Δ ; 1 6 1; : 1 8 8 ; Δ ?;

Поміркуй!

Спробуй розгадати цей шифр.

— А проте розгадка тут зовсім не така важка, як може видатися з першого погляду, — сказав Легран. — Ці знаки й цифри утворюють шифр, тобто в них є певний зміст. (…)

— І ви таки розгадали цей шифр? (…)

— У зашифрованих записах найперше постає питання про мову. Адже принцип розв'язання криптограми, надто ще коли шифр простіший, залежить від мовних особливостей тексту. Тут немає ніякої іншої ради, як перепробувати всі відомі тобі мови (…). Що ж до ось цього шифру, то підпис усував усі труднощі. Зображений кіт означав, що йдеться про капітана Кіда, англійця, котрий, звісна річ, користувався англійською мовою. (…)

Як ви бачите, запис на пергаменті не має поділу на слова, що значно ускладнює завдання. Якби текст не йшов усуціль, я почав би з того, щоб відшукати й зіставити найкоротші слова, і, натрапивши на слова з однієї літери, як-от англійське *I* (займенник *я*), вважав би, що успіху досягнуто. Але оскільки поділу на слова не було, то спершу мені довелося підрахувати, які знаки вжито частіше, а які — рідше. Підрахунки дали таку таблицю:

Знак 8 ужито 34 рази
Знак ; ужито 27 разів
Знак 4 вжито 19 разів
Знак) вжито 16 разів
Знак Δ ужито 15 разів
Знак + ужито 14 разів
Знак 5 ужито 12 разів
Знак 6 ужито 11 разів
Знак = вжито 8 разів
Знак 1 ужито 7 разів
Знак 0 ужито 6 разів
Знаки 9 і 2 вжито по 5 разів
Знаки : і 3 вжито по 4 рази
Знак ? вжито 3 рази
Знак ‖ вжито 2 рази
Знаки §, — і] вжито по 1 разу

В англійській мові, як відомо, на письмі найчастіше трапляється літера *e*. У міру дедалі меншої частотності літери розташовано так: a o i d h n r s t u y c f g l m w b k p q x z. (…)

Ми почнемо з того, що під найчастіше вживаний знак 8 підставимо літеру *e*. Щоб перевірити слушність нашого міркування, пригадаймо той факт, що в англійських словах літера *e* дуже часто подвоєна (…). Коли ми заглянемо в нашу криптограму, то побачимо, що знак 8 тут ужито двічі в ряд разів із п'ять (…). Далі, з усіх англійських слів найуживаніше *the*, означений артикль. Тепер подивімося, чи не знайдемо тут сполучень трьох, щоразу розташованих у тій самій послідовності знаків, з яких останнім знаком було б 8. Якщо знайдемо такі сполучення, вони, найімовірніше, означатимуть слово *the*. Придивившись, ми й справді знаходимо не менше, як сім разів, повторене сполучення знаків ; 48. Можемо вважати, що ; — це *t*, 4 — це *h*, а 8 — це *e*. У цьому ми вже добре пересвідчилися. Це вже посуває нас набагато вперед.

Розшифрувавши одне слово, ми можемо встановити перші й останні літери багатьох інших слів, що дуже важливо. Ось візьмімо хоча б передостаннє сполучення ; 48 — це майже на самому кінці. Перший після 8 знак, крапка з комою, як ми знаємо, починає нове слово. Із шести подальших після *the* знаків п'ять нам уже відомо. Підставляємо замість знаків літери й, замінивши невідому літеру крапкою, записуємо *teeth*.

Літери *th* доводиться відразу відхилити, бо такого закінчення не має жодне англійське слово зі стількох літер, що починається з *t*. У цьому легко пересвідчитися, підставляючи на порожнє місце одну по одній усі літери абетки. Залишається, отже, *tee*.

Перебравши, якщо потрібно, усю абетку, знаходимо єдине можливе прочитання — *tree*, тобто «дерево». Маємо, отже, ще одну літеру — *r*, зображену в шифрі як (, і можемо прочитати вже два слова поспіль: *the tree*. (...) З крапками замість невідомих літер уривок виглядатиме так: *the tree thr . . h the*.

Тут одразу напрошується слово *through* («через»), що дає нам ще три літери — *o*, *u* і *g*, зашифровані відповідно знаками Δ, ? і 3.

Пильно придивившись тепер до сполучень розшифрованих уже знаків у криптограмі, знаходимо неподалік від початку запис 83(88, тобто *egree*, що, безперечно, означає слово *degree* («градус») без першої літери. Звідси маємо ще одну літеру — *d* (знак «=»).

Проминувши чотири знаки після слова *degree*, бачимо сполучення ; 46 (;88+, або ж, якщо під розшифровані знаки підставити літери, а нерозшифрований знак замінити на крапку — *th.rtee*.

На думку відразу спадає слово *thirteen*, тобто «тринадцять», що дає нам ще дві нових літери, *i* та *n*, у криптограмі відповідно 6 та +.

Звертаємося тепер до початку зашифрованого запису: 53 ΔΔ =.

Якщо підставимо літери, то отримаємо: *.good*.

Отже, бачимо, що перший знак — це *a*, неозначений артикль, а перші два слова — це *A good* («добрий»).

Щоб уникнути плутанини, складемо табличку розшифрованих знаків, розташувавши їх за абеткою:

5 означає *a*	4 означає *h*	Δ означає *o*
= означає *d*	6 означає *i*	(означає *r*
8 означає *e*	+ означає *n*	? означає *t*
3 означає *g*		

Розшифровано, отже, десять найважливіших літер. Думаю, немає потреби докладно зупинятися на тому, як я розшифрував решту. (...) Отже, прошу:

«A good glass in the Bishop's hostel in the Devil's seat twenty one degrees and thirteen minutes northeast and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death's-head a bee-line from the tree through the shot fifty feet out».

Поміркуй!

Доведи, що Легран добре знає англійську мову.

Я бачив, що укладач криптограми зумисне писав усі слова разом, щоб важче було її розгадати. (…) Там, де йому в процесі написання трапиться кінець речення чи слова, він намагатиметься наступний знак поставити якнайближче до попереднього. (…) Ураховуючи це, я так відтворив текст: «Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі — двадцять один градус і тринадцять мінут — північ–північ–схід — головний сук сьома гілляка східний бік — стріляй із лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів».

— Проте в цьому тексті мені не все зрозуміло, — сказав я.

— Спочатку мені теж було не зрозуміло, — відповів Легран. — А тим часом я почав ревно розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Салівенового острова будівлі під назвою «Єпископів заїзд». (…) Нарешті одна старенька бабця сказала, що чула про такий собі «Єпископів заїзд» і, може, навіть покаже мені туди дорогу, тільки що то зовсім не заїзд, ані шинок, а просто висока скеля. (…)

Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі. Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, десь так за ярд нижче від вершини. (…) «Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу (…). А «двадцять один градус і тринадцять мінут» і «північ–північ–схід» означали, безперечно, спрямування труби. (…)

Цей напрямок я визначив за кишеньковим компасом, а тоді, піднісши трубу під кутом десь так у двадцять один градус, став обережно водити нею вгору–вниз, аж поки увагу мою привернув круглий отвір чи то просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп.

Відкриття це так підняло мені настрій, що й уся загадка видалася розгаданою. Адже було зрозуміло, що слова «головний

сук сьома гілляка східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також означала одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий очний отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де, імовірно, закопано скарб. (...)

— Коли ми вперше копали, — сказав я, — то схибили місцем, певно, через те, що Джупітер через дурний свій розум опустив жука з правої очниці черепа замість лівої. Так?

— Саме через це. На місці нашого «пострілу», тобто, де ми забили кілочок під деревом, похибка становила тільки два дюйми, і якби скарб там було й закопано, вона анітрохи б не зашкодила. Але ж «постріл» і найближча точка дерева вказували тільки напрямок, тож що далі ми відходили від дерева, то збільшувалася і похибка, і за п'ятдесят футів відстані скарб залишився зовсім осторонь. (...)

(Переклад Р. Доценка)

Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе твір?
- Чи вдалося тобі розгадати таємницю раніше, ніж її розкрив автор?
- Який епізод твору видався для тебе найбільш напруженим, інтригуючим?
- Хто з героїв твору тебе найбільше вразив? Чим саме?
- Чи був золотий жук безпосередньо пов'язаний із загадкою скарбу?
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього твору?

Літературознавчий клуб

Автор прочитаного твору — видатний американський новеліст і поет, письменник різнобічного літературного хисту ***Едгар Аллан По*** (1809–1849).

Його талант — яскравий та оригінальний. Саме він є основоположником детективного жанру. Письменнику належить значний внесок у розвиток жанру наукової фантастики.

Батьки Е. По були мандрівними акторами. Коли йому було два роки, він утратив батька та матір. Відтоді сироту вихо-

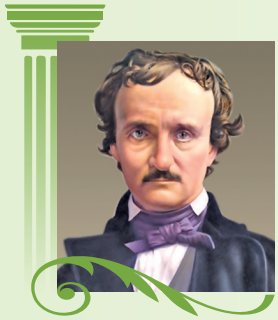

вувала родина заможного купця, у якій Едгар ніколи не почувався рідним та улюбленим сином. Кілька років хлопець жив в Англії разом із названими батьками, навчався в приватних школах. Пізніше, уже в США, здобував освіту в університеті, військовій академії, два роки прослужив в армії. У своїй творчості виявив найрізноманітніші знання в мистецтві, літературі та більшості галузей сучасної йому науки. Був обізнаний у математиці, біології, психології, фізиці та філософії. Написав у співавторстві книжку про мушлі, знався на теорії ігор, повітроплаванні та мореплавстві. Ці різноманітні інтереси дали йому можливість відкрити нові теми в літературі.

Е. По змушений був заробляти на життя працею в газетах і журналах. Деякі з них редагував, в інших друкував художні твори й статті. Ця праця не приносила йому великих заробітків, він завжди бідував, іноді голодував, постійно змушений був думати, де заробити гроші на прожиття родини.

Р. Габор. Ілюстрація до оповідання Е. По «Золотий жук». *1977 р.*

Можливо, саме трагічні події особистого життя вплинули на розвиток його таланту, адже у творах митця відчуваються і трагізм, і висока психологічна напруженість, і мотиви смутку, розпачу, передчуття неминучості біди.

Славу Е. По в детективному жанрі принесли чотири новели, одна з яких — ***«Золотий жук»***. Пафос детективних творів Е. По полягає не лише в розкритті таємниці, а й блискуче демонструє невичерпні можливості людського розуму. Здатність людини аналітично пізнавати світ прозвучала в його детективних новелах — творах з однією сюжетною лінією, в основі якої розкриття злочину. Е. По утвердив у світовій літературі одну сюжетну лінію. Відома навіть дата створення першого детективу — 1841 рік.

Основні ознаки новел Е. По взято за основу у творах послідовників детективу:

- основний сюжет — розкриття таємниці або злочину;
- аналітичний роздум — стрижень, навколо якого будується сюжет;
- в основі розповіді — загадка, яку потрібно розгадати шляхом логічних міркувань;

- завдання розкрити таємницю ставиться і перед читачем;
- сюжет будується навколо постійних трьох осіб: головного героя — детектива, його друга-ентузіаста та представника влади — поліцейського агента.

Літерату́рний детекти́в — різновид пригодницької літератури, де є захоплива інтрига, розкривається якась пов'язана зі злочином заплутана таємниця. У детективі діють сищики-детективи, виявляючи свою проникливість, кмітливість і сміливість.

Ло́гіка (від давньогрецьк. *λογική* — слово, значення, думка, мова) — сукупність чиїх-небудь поглядів; хід міркувань, умовиводів. Саме шляхом логічних міркувань, що ґрунтуються на глибоких знаннях, Легран розкриває таємницю піратських скарбів.

Поміркуй!

- Які події особистого життя Е. По мали вплив на його творчість?
- Яким методом користувався Легран для розв'язання дивної загадки?
- На чому будується метод логічного мислення?
- Який логічний зв'язок між появою жука та розповіддю Леграна?
- На основі яких фактів Легран побудував свою логічну схему?
- Відтвори ланцюжок логічного мислення Леграна, що привів до розкриття таємниці скарбів.
- Назви ознаки детективу в новелі «Золотий жук».

Історичні паралелі

«У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа», — ділиться Легран своїми міркуваннями. Прапор із таким зображенням використовували пірати в XVII–XVIII ст. Однак лише *«веселим Роджером»*, як часто називають таке зображення, пірати не обходилися. Кожний створював свій прапор. Популярними піратськими символами були череп, скелет, серце, спис, піщаний годинник, шабля. Під час атаки

зазвичай використовували прапор чорного кольору. Якщо ж супротивник не здавався, то піднімали червоний прапор.

Мистецькі діалоги

Твори Е. По мали значний вплив на розвиток кінематографу, зокрема на кінофільми жахів і трилери. Стали джерелом натхнення для багатьох сценаристів і режисерів і його детективні історії. Загалом знято 212 кінофільмів за творами Е. По. Саме він нині посідає перше місце за кількістю екранізацій творів серед усіх письменників.

Поміркуй!

Подумай, чому Е. По користується такою популярністю серед кінематографістів.

Під час розкриття таємниці скарбу Легран демонструє неабиякі знання з різних наук, зокрема з фізики, хімії, географії, історії, філології. Досліди значення кожної з галузей знань у розслідуванні Леграна. Підтвердь свої висновки прикладами з тексту.

Підсумуй!

- Чи будеш ти надалі читати детективні твори? Чому?
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповідь? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями або ж зверніться до вчителя чи вчительки.

Читацьке дозвілля

Чи спадало тобі на думку, які літери в українській мові вживають найчастіше, а які — рідко? Склади криптограму за тим принципом, про який ідеться в новелі Е. По. Зашифруй у тексті пораду своїм однокласникам та однокласницям про те, який детектив прочитати, щоб згодом обговорити на одному з уроків позакласного читання. Запропонуй тим, хто розгадає твою криптограму, створити «Клуб шанувальників детективу».

Ти вже знаєш досить багато детективних творів. Чому інтерес до детективів не вщухає, хоча в них ідеться про злочини? Увага автора сконцентрована не на особистості злочинця, а на тому, хто цей злочин розслідує, на його роздумах, що розкривають таємницю.

Тож спробуй перевірити свою логіку й інтуїцію, ідучи за злочинцем разом із неперевершеним майстром детективу ***Артуром Конан Дойлом*** та його безсмертними героями — *Шерлоком Голмсом* і *лікарем Вотсоном*.

ПІСТРЯВА СТРІЧКА

(Скорочено)

Переглядаючи свої записи про понад сімдесят пригод Шерлока Голмса, які я вів протягом останніх восьми років, і вивчаючи методи свого друга, я бачу багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Голмс, працюючи з любові до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою в графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана. (...)

Це було на початку квітня 1883 року. Прокинувшись одного ранку, я побачив, що Шерлок Голмс, уже одягнений, стоїть біля мого ліжка. Як правило, він уставав пізно, але зараз годинник на каміні показував чверть на восьму, і тому я глянув на свого друга не без подиву, можливо, навіть дещо роздратовано, бо сам ніколи не зраджую своїх звичок.

— Даруйте, що розбудив вас, Вотсоне, — сказав Шерлок Голмс, — але сьогодні всі так роблять. Спочатку розбудили місіс Хадсон, вона розбудила мене, а я — вас.

— А що таке? Пожежа?

— Ні, клієнтка. Приїхала якась молода леді, вона, здається, дуже схвильована й бажає зустрітися зі мною. Зараз вона

С. Педжет. Ілюстрація до оповідання А. Конан Дойла «Пістрява стрічка»

чекає у вітальні. Ну, а коли молоді жінки мандрують по Лондону в таку ранню годину й піднімають людей із ліжок, то, думаю, у них є на це досить поважні причини. Якщо ж справа виявиться цікавою, ви, не сумніваюся, захочете почути все із самого початку. От я і подумав, що треба покликати вас, щоб ви мали таку можливість.

— Дорогий друже, було б шкода з неї не скористатися.

Для мене не існувало більшої втіхи, як стежити за Голмсом, коли він займався своєю професійною справою, і захоплюватися його швидкими умовиводами, які, дарма що здавалися майже інтуїтивними, завжди були логічно обґрунтовані. Саме завдяки цьому Голмс і розплутував усе, за що брався.

Поміркуй!

Як оповідач характеризує Шерлока Голмса? На яких його якостях акцентує увагу?

Я квапливо вдягнувся і за кілька хвилин був готовий супроводити свого друга. Коли ми спустились униз до вітальні, біля вікна сиділа вдягнута в усе чорне з густою вуаллю на обличчі леді. Побачивши нас, вона підвелася.

— Доброго ранку, пані, — привітно мовив Голмс. — Мене звуть Шерлок Голмс, а це мій близький друг і помічник лікар Вотсон, у присутності якого ви можете говорити так само відверто, як і зі мною. Дуже добре, що місіс Хадсон здогадалася затопити камін. Прошу вас, сідайте ближче до вогню, а я зараз накажу принести вам чашечку гарячої кави, бо ви, бачу, тремтите.

— Я тремчу не від холоду, — стиха відказала жінка, пересідаючи до каміна.

— А чому?

— Зі страху, містере Голмсе. Навіть більше, із жаху.

Вона підняла вуаль, і ми побачили, у якому вона жалюгідному стані: змарніла, аж сіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура — усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і виглядала вона стомленою і виснаженою.

С. Педжет. Ілюстрація до оповідання А. Конан Дойла «Пістрява стрічка»

Шерлок Голмс ковзнув по ній своїм швидким, проникливим поглядом.

— Вам не треба боятися, — заспокійливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці. — Я певен, що найближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

— Хіба ви мене знаєте?

— Ні, але за вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотний шлях. Ви вирушили в дорогу рано-вранці й, перш ніж дістатися станції, довго їхали розгаслим путівцем у кебі.

Пані рвучко сіпнулася і спантеличено глянула на мого друга.

— У цьому, люба пані, ніякої таємниці немає, — мовив він, усміхаючись. — Лівий рукав вашої жакетки заляпано грязюкою не менш як у семи місцях. Плями зовсім свіжі. А екіпаж обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера зліва.

Поміркуй!

- Що свідчить про надзвичайну спостережливість Голмса та його здатність логічно мислити?
- Як на це реагує жінка?

— Хай би як ви дійшли своїх висновків, але все було саме так, — сказала вона. — (...) О сер, чи не зможете ви зарадити моїй біді або прояснити той непроглядний морок, що мене оточує? Зараз я не маю можливості належно винагородити вас за вашу послугу, але через місяць-два я вийду заміж із правом розпоряджатися своїми прибутками, і тоді ви переконаєтеся, що я вмію бути вдячною. (...)

— Щодо винагороди, то моя робота і є для мене винагородою, але ви зможете відшкодувати в зручний для вас час ті витрати, на які я, можливо, буду змушений піти. А зараз прошу ознайомити нас з усім, що може допомогти скласти думку про вашу справу. (...)

— Мене звуть Хелін Стоунер, я живу в домі свого вітчима — останнього представника одного з давніх в Англії саксонських родів Ройлоттів зі Стоук-Морана, що на західному кордоні графства Суррей.

Голмс ствердно кивнув головою.

— Мені знайоме це ім'я, — мовив він.

— Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії, її володіння сягали Беркширу на півночі й Хемпширу на заході. Проте в минулому столітті четверо спадкоємців один за одним виявилися людьми непутящими, марнотратними, а після них, під час регентства, усе, що залишилося, перейшло до рук картяра, і він довів родину до зубожіння. Після нього залишився невеликий клаптик землі та будинок, споруджений двісті років тому, а нині заставлений і перезаставлений. Останній поміщик із цього роду ледве там животів, ведучи жахливе життя нужденного аристократа. Його єдиний син, теперішній мій вітчим, бачачи, що треба пристосовуватися до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, отримав диплом лікаря і поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру мав широку практику. Якось у його домі було вчинено крадіжку, і він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою та розчарованою людиною.

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місіс Стоунер, молодою вдовою генерал-майора артилерії, який служив у Бен-

галії. Ми із сестрою Джулією були близнятами, і, коли мати знову вийшла заміж, нам виповнилося по два роки. Маючи значні статки, що давали не менше як тисячу фунтів прибутку на рік, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права на цей прибуток лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній із нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі під Кру. Після її смерті лікар Ройлотт облишив спроби отримати практику в Лондоні й разом із нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей, що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і, здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчимом сталися дивні зміни. Замість того, щоб заприятелювати із сусідами, які спочатку дуже зраділи з того, що Ройлотт із Стоук-Морана повернувся у своє родинне гніздо, й обмінюватися з ними візитами, він замкнувся у своєму будинку. Якщо виходив із нього (до речі, це траплялося досить рідко), то лише для того, щоб люто полаятися з усіма, хто трапиться йому на очі. Нестриманість, що межує з безумством, — це спадкова риса по чоловічій лінії в родині Ройлоттів. Вона, певно, ще більше посилилась у мого вітчима через тривале перебування в тропіках. Він провокував сварку за сваркою, дві з них закінчились у поліції, і нарешті зробився пострахом для всіх. Побачивши його, люди просто тікають, бо сила в нього страшна, і коли розгнівається, то абсолютно не володіє собою.

Минулого тижня він кинув у річку через парапет набережної місцевого коваля, і мені вдалося відвернути ще один публічний скандал тільки тому, що я віддала потерпілому всі гроші, які змогла зібрати. У вітчима немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє їм ставати табором на тих кількох акрах порослої ожиною землі, що залишилася від родового маєтку, а іноді, користуючись гостинністю цих циган, тижнями мандрує разом із ними. Ще він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його постачальник, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна.

З моєї розповіді ви можете зробити висновок, що наше життя — моєї бідолашної сестри Джулії і моє — було не дуже приємним. Ніхто не хотів працювати в нас прислугою, і тривалий час ми робили всю роботу в домі самі. Сестрі ледве виповнилося тридцять років, коли вона померла, але волосся в неї вже починало сивіти, як от зараз у мене.

— То ваша сестра померла?

— Так, рівно два роки тому, і саме про її смерть я і хочу вам розповісти. Ви, безперечно, розумієте, що ми майже не зустрічалися з людьми нашого віку й нашого кола. Проте в нас була тітка, незаміжня сестра нашої матері міс Гонорія Вестфейл, вона й зараз живе біля Харроу, отже, іноді ми могли трохи погостювати в неї. Два роки тому Джулія поїхала туди на Різдво й зустрілася з відставним флотським майором, з яким вона й заручилася. Вітчим дізнався про ці заручини, коли сестра повернулася додому, і не заперечував проти цього шлюбу, але за два тижні до весілля сталося страшне нещастя, яке позбавило мене моєї єдиної подруги. (...)

Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, у центральній частині будинку — вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга — моєї сестри, а третя — моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

— Цілком.

— Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля. О 23-й годині вона встала й пішла до себе. Підійшовши до дверей, сестра обернулася.

«Скажи мені, Хелін, — спитала вона, — чи ти хоч раз чула, як хтось свистить уночі?»

«Ніколи не чула»,— відповіла я. (...)

«Бачиш, останнім часом щоночі, приблизно години о 3-й, я завжди чую тихе виразне посвистування. Сон у мене чутли-

вий, і це посвистування мене будить. Не розумію тільки, звідки воно лине — чи то із сусідньої кімнати, чи то з газону. От мені й спало на думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш».

«Ну, сон у мене набагато міцніший, ніж у тебе». (...)

«Е, хай би що там було, усе це пусте», — усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почула, як у замку її дверей повернувся ключ.

— Он як? — промовив Голмс. — Ви завжди замикалися на ніч?

— Завжди.

— А чому?

— Я, здається, уже казала вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикалися на ніч.

— Тепер розумію. Прошу вас, розповідайте далі.

— Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ми із сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є узи, що зв'язують їхні душі. Ніч була жахлива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалася з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилася на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям — вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, і хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судомах, усю її корчило від нестерпного болю. Спершу я подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилася над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду: «Боже мій, Хелін!.. Це — стрічка!.. Пістрява стрічка!» Вона

силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий напад судом урвав її мову. (...) Так жахливо закінчила своє життя моя улюблена сестра.

— Почекайте хвилиночку, — попрохав Голмс. — Ви певні, що чули посвистування і металевий звук? Чи можете ви в цьому заприсягтися?

— Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потріскування старого будинку могли ввести мене в оману.

— Ваша сестра була одягнена?

— Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій — сірникову коробку.

— Це каже про те, що вона запалила сірника й роздивлялася довкола себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

— Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлотта давно зажила в графстві поганої слави, але не зміг відшукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна щоночі зачиняли старовинними віконницями із широкими залізними штабами. Стіни було уважно обстежено й з'ясовано, що вони цілі, підлогу пильно досліджено. Камінний димар хоч і широкий, але його перекриває аж чотири великих каглянки. Отже, немає сумніву, що сестра була сама-самісінька, коли до неї підкралася смерть. До того ж на її тілі не знайшли ніяких слідів насильства.

— А як щодо отрути?

— Лікарі досліджували небіжчицю і на отруту, але теж нічого не виявили.

— Від чого ж тоді померла ця нещасна?

— На мою думку, вона померла з переляку й нервового потрясіння, проте я не можу собі уявити, що саме так злякало її.

— А чи були в той час у ваших володіннях цигани?

— Так, то одні, то інші постійно живуть у нас.

— А як ви можете пояснити слова вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

— Іноді мені здається, що це — просто марення, а іноді — що вони стосуються якогось гурту людей, можливо, тих самих

циган. От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що їх вони так полюбляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію.

Поміркуй!

Чи з'явилися в тебе припущення щодо загадкової смерті сестри міс Стоунер? Які?

— Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато років, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звуть Армітідж, Персі Армітідж, він другий син містера Армітіджа з Крейн-Вотера, що біля Редінга. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну до моєї спальні було пробито, і я мусила перебратися до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. Уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну й думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвиднілося, вислизнула з будинку, найняла візника біля готелю «Корона», дісталася Лезерхеда, а звідти вранці приїхала сюди з єдиною метою — побачити вас і попрохати вашої поради.

— Ви вчинили мудро, — зауважив мій друг. — Але чи все ви мені розповіли?

— Так, усе.

— Міс Стоунер, ви розповіли не все. Ви вигороджуєте свого вітчима.

— Що ви хочете цим сказати?

Замість відповіді Голмс відкинув гарний мереживний рюш на руці нашої відвідувачки, яку вона поклала собі на коліно. На білому зап'ястку чітко проступало п'ять синьо-червоних плям: чотири поряд і п'ята навпроти них — від великого пальця.

— З вами поводилися жорстоко, — мовив Голмс. (...) — Справа надзвичайно складна. Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. Проте ми не можемо зволікати й хвилини. А от якби ми приїхали в Стоук-Моран сьогодні, то чи можна було б нам побачити ці кімнати так, щоб про це не знав ваш вітчим?

— Він казав, ніби збирається їхати сьогодні в місто в якійсь важливій справі. Цілком можливо, що його не буде аж до вечора (...).

— Якщо взяти до уваги все разом: посвистування вночі, присутність циган, з якими в цього старого лікаря досить близькі стосунки, безперечну зацікавленість вітчима в тому, щоб завадити одруженню своєї падчерки, її згадку про якусь стрічку, а також те, що міс Хелін Стоунер чула металевий брязкіт — очевидно, стала на своє місце одна із залізних штаб, якими оббито віконниці, — то, на мою думку, є всі підстави вважати, що цю таємницю можна розгадати. (...)

Двері раптом рвучко розчинилися, і в них з'явилася величезна постать незнайомого чоловіка. Його одяг — чорний циліндр і довгий сюртук — свідчив про лікарську професію їхнього власника, а високі гетри й мисливський нагай, яким він вимахував, виказували в ньому сільського жителя. Чоловік був такий високий на зріст, що діставав циліндром до верхнього одвірка дверей, і такий широкий, що зовсім їх затуляв. Його м'ясисте та пожовкле на сонці обличчя зі слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки. Чоловік повертався то до мене, то до мого друга. Глибоко посаджені жовчні очі й тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

— Хто з вас Голмс? — спитав він.

— Це моє ім'я, сер, але я не знаю вашого, — спокійно мовив мій компаньйон.

— Я лікар Грімсбі Ройлотт зі Стоук-Морана.

— Дуже радий, лікарю, — люб'язно відповів Голмс. — Прошу вас, сідайте.

— І не подумаю. Тут була моя падчерка. Я її вистежив. Що вона тут вам казала?

— А сьогодні трохи холоднувато, як на цю пору року, — зауважив Голмс.

— Що вона вам тут казала? — люто загорлав старий.

— Але я чув, що крокуси обіцяють цвісти добре, — незворушно вів далі мій друг.

— Ха, то ви хочете мене здихатися? — спитав наш новий відвідувач, зробивши крок уперед і розмахуючи нагаєм. — Я вас знаю, негідника! Чув про вас раніше. Ви — той Голмс, що скрізь суне свого носа.

Мій друг усміхнувся.

— Голмс-нишпорка!

Голмс усміхнувся ще ширше.

— Голмс — задавака зі Скотленд-Ярду!

Голмс весело засміявся.

— Було дуже приємно поговорити з вами, — проказав він. — Коли будете виходити, добре зачиніть двері, бо тут дуже тягне.

— Я піду звідси, коли скажу все, що думаю. Не смійте сунути носа в мої справи. Я знаю, що міс Стоунер була тут, — я її вистежив! Сваритися зі мною небезпечно!

Він швидко пройшов уперед, схопив кочергу й скрутив її своїми засмаглими ручиськами.

— Тримайтеся від мене подалі! — гаркнув він і, жбурнувши зігнуту кочергу в камін, вийшов із кімнати.

— Надзвичайно приємний добродій! — мовив сміючись Голмс. — Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Говорячи це, він підняв кочергу й одним зусиллям вирівняв її.

— Яке нахабство сплутати мене з детективами з поліції! (...)

Поміркуй!

Які якості характеру виявляє Голмс під час спілкування з Хелін? А з лікарем Ройлоттом?

Була майже година дня, коли Голмс повернувся додому. У руці він тримав аркуш синього паперу, списаний якимись закарлючками й цифрами.

— Я бачив заповіт покійної дружини лікаря Ройлотта, — сказав він. — Щоб точніше розібратися в ньому, мені довелося вираховувати сьогоднішню вартість цінних паперів, про які в ньому йдеться. Загальний прибуток, що на час смерті цієї жінки був трохи менший тисячі ста фунтів, зараз у зв'язку з падінням цін на сільськогосподарську продукцію становить не більше семисот п'ятдесяти фунтів на рік. Кожна дочка, коли вийде заміж, має право на те, щоб їй виділили щорічний прибуток — двісті п'ятдесят фунтів. Отже, цілком очевидно, що якби обидві дівчини вийшли заміж, то нашому Красунчику залишилася б якась мізерія. Заміжжя навіть однієї з них неабияк обмежило б його в коштах. (...) Отже, якщо ви готові, то ми зараз гукнемо кеб і поїдемо на вокзал Ватерлоо. Буду вам дуже вдячний, якщо ви візьмете в кишеню револьвер. Револьвер — чудовий аргумент для джентльмена, який може зав'язати вузлом сталеву кочергу. Револьвер і зубна щітка — це все, що нам потрібно. (...)

На положистому схилі горба, переходячи в найвищому місці в справжній гай, розкинувся густий парк. З-за зелених верхів'їв виднів сірий фронтон і високий дах уже старого поміщицького будинку.

— Це Стоук-Моран? — спитав Голмс.

— Так, сер, це будинок лікаря Грімсбі Ройлотта, — відповів візник.

— Там щось будують, — зауважив Голмс. — Саме туди й добираємося.

— Треба проїхати отим селом, — відказав візник, показуючи на скупчення дахів трохи праворуч. — Але якщо ви хочете потрапити в Стоук-Моран, то вам ближче буде через оцей перелаз і далі стежкою навпростець. По ній он іде леді.

— Ця леді, думаю, — міс Стоунер, — мовив Голмс, прикриваючи очі від сонця. — Так, нам краще піти стежкою, як ви нам радите.

Ми злізли з двоколки, розплатилися, й екіпаж поторохтів назад у Лезерхед.

— Не завадить, — зауважив Голмс, коли ми долали перелаз, — якщо цей хлопець думатиме, ніби ми приїхали сюди як архітектори чи інші причетні до будівництва особи. Тоді він не дуже молотиме язиком. Доброго дня, міс Стоунер! (...)

— Ми мали приємність познайомитися з лікарем, — сказав Голмс і в кількох словах переповів те, що трапилося. Міс Стоунер страшенно зблідла.

— Боже мій! — вигукнула вона. — Отже, він поїхав слідом за мною. (...)

— Він буде змушений стерегтися, бо може зрозуміти, що хтось хитріший іде тут по його слідах. На ніч замкніться від нього. Якщо він бешкетуватиме, ми відвеземо вас до вашої тітки в Харроу. А тепер нам треба якнайкраще використати час, тому, будьте ласкаві, проведіть нас у ті кімнати, які ми повинні обстежити.

Будинок був із сірого каменю, покритого плямами лишайнику, з високою центральною частиною і двома напівкруглими крилами по боках, що нагадували клешні краба. В одному крилі вікна без шибок були забиті дошками, дах провалився, і все воно було суцільною руїною. Центральна частина була в ненабагато кращому стані, зате праве крило мало порівняно новий вигляд, а штори на його вікнах і синюватий димок із димарів свідчили, де саме мешкають його господарі. Бокова стіна цього крила була в риштуванні, кам'яне мурування де-не-де розібрано, але ми не побачили жодного робітника. Голмс повільно пройшовся газоном із недбало підстриженою травою і з величезною увагою оглянув фасад крила.

— Це вікно, наскільки я розумію, з кімнати, у якій ви мешкали раніше, середнє вікно — з кімнати вашої сестри, а поряд із ним, ближче до центральної частини будинку, — з кімнати лікаря Ройлотта. Так?

— Ви не помилилися. Тільки тепер я сплю в середній кімнаті.

— Тимчасово, як я розумію. До речі, я не бачу, щоб ця стіна потребувала нагального ремонту.

— Зовсім не потребувала. Я впевнена, що це просто привід, щоб перевести мене з моєї кімнати.

— Так, це наводить на роздуми. Ну, а вздовж задньої стіни цього крила тягнеться коридор, куди виходять двері всіх трьох кімнат. У коридорі, звичайно, теж є вікна?

— Є, але дуже маленькі. Такі, що нікому крізь них не пролізти.

— Оскільки ви обидві замикалися на ніч, то з того боку потрапити до вас було неможливо. Ну, а тепер, зробіть ласку, пройдіть до своєї кімнати й зачиніть віконниці.

Міс Стоунер виконала Голмсове прохання, і мій друг, який щойно уважно вивчав відчинене вікно, заходився відчиняти віконниці. Та всі його спроби виявилися марними. Не було жодної щілини, куди можна було б просунути лезо ножа, щоб підняти засув. Тоді він оглянув крізь лупу завіси: вони були з товстого заліза й міцно трималися в масивній стіні.

— Гм! — мовив він, якось спантеличено потираючи підборіддя. — Мої припущення не підтверджуються. Ніхто не міг проникнути через віконниці, якщо їх було зачинено зсередини. Ну, гаразд, подивимося тепер, чи дасть нам щось обстеження самої кімнати.

Маленькі бічні двері вели до побіленого вапном коридора, у який виходили двері всіх кімнат. Голмс не захотів дивитися третю кімнату, тому ми зразу ж пройшли в другу, ту, де тепер спала міс Стоунер і де її сестру спіткала така гірка доля. Це була проста кімнатка з низькою стелею і широким каміном, одним із тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. В одному кутку стояв коричневий комод, у другому — вузьке ліжко, застелене білим покривалом, зліва від вікна притулився туалетний столик. Завершували вмеблювання кімнати два невеликі плетені стільці. Посеред підлоги лежав квадратний килим. Полиці вздовж стін і панелі були з темного, поточеного шашелем дуба, такі старі й вицвілі, що було видно: віком вони дорівнюють будинку.

Голмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглянув кімнату.

— Куди проведено цей дзвінок? — спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шнур на вигляд новіший від інших речей.

— Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

— Мабуть, про це попросила ваша сестра?

— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

— Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю вас на кілька хвилин, поки не оглянну підлогу.

Голмс ліг і з лупою в руці заходився повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка та якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка та смикнув його.

— А дзвінок фальшивий, — промовив він.

— Хіба не дзвонить?

— Ні, шнур навіть не прикріплено до дроту. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака он там, якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя, а я і не помітила цього.

— Дуже дивно, — бурмотів Голмс, смикаючи за шнур. — Дещо в цій кімнаті привертає увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли можна було вивести його на свіже повітря!

Поміркуй!

Доведи, що містер Голмс надзвичайно уважний до деталей.

— Душник зроблено також не дуже давно, — сказала Хелін.

— Приблизно тоді, коли й дзвінок? — зауважив Голмс.

— Так, у той час тут було дещо перероблено.

— Надзвичайно цікаво: фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перейдемо в інші кімнати.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчерки, було вмебльовано з такою ж невибагливістю. Вузьке ліжко, невеличка книжкова полиця, ущерть заставлена книжками переважно технічного характеру, поряд із ліжком крісло, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф — це було майже все, що впадало в око. Голмс неквапливо походжав по кімнаті й із гострою цікавістю досліджував кожну річ.

— А що тут? — спитав він, поплескуючи по сейфу.

— Ділові папери мого вітчима.

— О, то ви в цей сейф зазирали, так?

— Тільки раз, кілька років тому. Пам'ятаю, у ньому було повно паперів.

— А кота в ньому немає?

— Ні. Дивно, що ви про це запитуєте.

— Нічого дивного. Гляньте ось сюди.

Він узяв маленьке блюдце з молоком, що стояло на сейфі.

— Ні, кота в нас немає, але в нас є гепард і бабуїн.

— Ще б пак, я про це й забув! І хоча гепард — це тільки велика кішка, але блюдечко молока для нього — усе одно, що собаці муха. Мені б хотілося в цьому розібратися.

Він сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

— Дякую вам, усе зрозуміло, — сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню. — Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у куткку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалася петля.

— Що ви про це думаєте, Вотсоне?

— Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, навіщо треба було робити на ньому петлю.

— А це вже не зовсім звичайна річ. Правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини здійснює розумна людина! Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком. (...) Ми проведемо ніч у вашій кімнаті й спробуємо з'ясувати причину тих звуків, які вас так налякали.

— Мені здається, містере Голмсе, що ви вже дійшли якогось висновку, — сказала міс Стоунер, доторкнувшись до рукава мого друга.

— Можливо.

— Тоді, благаю вас, скажіть, що було причиною смерті моєї сестри.

— Перш ніж відповісти, я хотів би зібрати переконливіші докази.

— Ви могли б принаймні сказати мені, чи не помиляюсь я, вважаючи, що вона померла від раптового переляку.

— Думаю, помиляєтеся. Я певен, що існувала більш матеріальна причина. А тепер, міс Стоунер, ми змушені вас по-

кинути, бо якщо лікар Ройлотт повернеться і побачить нас тут, то наша поїздка виявиться марною. До побачення! Будьте мужньою і, залишаючись тут, знайте, що ми незабаром відведемо від вас усі небезпеки, які вам загрожують, якщо ви все зробите так, як я вам сказав. (...)

— Знаєте, Вотсоне, — сказав Голмс, коли ми сиділи в сутінках, що швидко переходили в темряву, — сумніваюся, чи брати вас уночі із собою. Там дуже небезпечно.

— А я можу допомогти вам?

— Ваша присутність може виявитися неоціненною.

— Тоді я обов'язково піду.

— Спасибі.

Поміркуй!

Чи свідчать слова Вотсона про те, що він справжній друг? Чому?

— Ви кажете про небезпеку. Очевидно, ви бачили в тих кімнатах щось таке, чого не бачив я.

— Ні, цього не було, але припускаю, що висновків я зробив більше. А бачили ви те саме, що і я.

— Нічого вартого уваги, крім шнура, я не помітив, і, зізнаюся, не можу уявити, якій меті він може слугувати.

— А душник ви помітили?

— Так, але не думаю, щоб маленький отвір між двома кімнатами щось важив у цьому ділі. Він такий малий, що крізь нього не пролізе й пацюк.

— Я знав, що ми знайдемо цей отвір ще до приїзду в Стоук-Моран.

— Дорогий мій Голмсе, невже?

— Так, знав. Пам'ятаєте, міс Стоунер сказала, що її сестра чула запах сигари, яку курив лікар Ройлотт. Це зразу ж вказувало на те, що кімнати сполучено отвором, причому зовсім малим, бо інакше його помітив би слідчий під час огляду кімнати. Я зробив висновок, що тут має бути душник.

— Але яка в цьому шкода?

— Та зверніть увагу принаймні хоч на цікавий збіг у часі: зроблено душник, повішено шнур, і леді, яка спить у ліжку, помирає. Це вас не вражає?

— Не бачу між цими речами ніякого зв'язку.

— А ліжко не здалося вам особливим?

— Ні.

— Його прикріплено до підлоги. Чи ви коли-небудь бачили щось подібне?

— Ні, не бачив.

— Дівчина не могла пересунути своє ліжко. Воно завжди мало залишатися в одному й тому ж положенні щодо душника й вірьовки, так-так, бо цей шнур ніколи не призначався для дзвінка.

— Голмсе! — вигукнув я. — Здається, я починаю розуміти, на що ви натякаєте. Отже, ми прибули сюди саме вчасно, щоб відвернути якийсь моторошний і жахливий злочин.

— Так, досить майстерний і досить жахливий. Коли на криву стежку стає лікар, він — найбільший злочинець. Він має витримку й знання. (...)

Близько 21-ї години світло, що його видно було між деревами, погасло, і вся садиба поринула в темряву. Повільно спливло дві години, потім раптом рівно о 23-й просто перед нами яскраво засвітився самотній вогник.

— Це наш сигнал, — мовив Голмс, схопившись на ноги.— Світиться в середньому вікні. (...)

Потрапити в садибу було неважко, бо старий мур довкола парку ряснів проломами. Пробираючись між деревами, ми дійшли до газону; перетнули його й уже намірилися лізти у вікно, коли раптом із лаврових кущів вихопилась якась істота, що здалася нам бридкою скаліченою дитиною, кинулася на траву, потім швидко пробігла газоном і зникла в темряві.

— Боже мій! — прошепотів я. — Ви бачили?

На мить Голмс злякався не менше, ніж я. Його рука мимоволі схопила мою і стиснула її, мов обценьками. Потім він тихо розсміявся і, наблизивши губи до мого вуха, прошепотів:

— Ну й гарна сімейка! Це бабуїн.

Я зовсім забув про дивних улюбленців лікаря. Існував ще гепард, що міг будь-якої миті стрибнути нам на плечі. Зізнаюся, я відчув себе куди спокійніше, коли, наслідуючи Голмса, зняв черевики й опинився в спальні. Мій супутник безшумно зачинив віконниці, поставив лампу на стіл та оки-

нув поглядом кімнату. Тут було все так, як і вдень. Присунувшись до мене й склавши долоні дудочкою, Голмс знову прошепотів мені у вухо, але так тихо, що я ледве почув його слова:

— Найменший звук зруйнує наші плани.

Я кивнув головою, показуючи, що зрозумів.

— Нам треба сидіти без світла. Він може побачити його крізь душник. (...)

Ніколи не забуду тієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів від мене, у такому ж нервовому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві. Коли-не-коли знадвору долинав крик якогось нічного птаха, а одного разу біля самісінького вікна почулося протяжне виття, подібне до котячого нявчання. Гепард і справді розгулював на волі. Ми чули, як десь далеко церковні дзиґарі глухо вибивали кожну чверть години. Якими безконечними здавалися вони, ці чверті! Вибило 24-ту годину, 1-шу, 2-гу, 3-тю годину, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло й зразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілим гасом і нагрітим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоча запах став ще дужчим. З пів години я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук — м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Голмс схопився з ліжка, запалив сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

— Ви бачите її, Вотсоне?! — пронизливо скрикнув він. — Бачите?!

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Голмс запалював сірника, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його стало білим мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Голмс уже не хльостав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір душника, коли раптом нічну тишу розітнув такий жахливий крик, якого я ще ніколи не чув. Хрипке виття, сповнене болю, страху й люті, дедалі дужчало. Потім розповідали, що і в селі, і навіть у віддаленому будинку сільського священника цей крик підняв людей із ліжок. Від нього похололо все всередині. Ми з Голмсом наче закам'яніли, дивлячись один на одного, поки остання луна цього крику не завмерла в тиші, з якої він виник.

— Що це може означати? — задихаючись, спитав я.

— Це означає, що все закінчено, — відповів Голмс. — І, можливо, усе обернулося на краще. Візьміть револьвер і ходімо до кімнати лікаря Ройлотта. (...)

Нашим очам відкрилося незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар із напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверцята якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілися його ноги, узуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не поворухнувся, він не вимовив ні звуку.

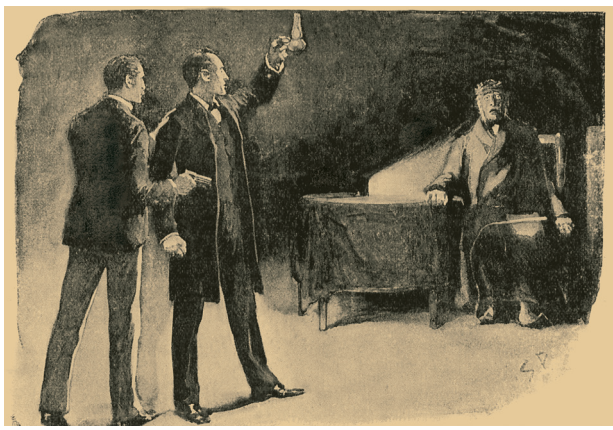

С. Педжет. Ілюстрація до оповідання А. Конан Дойла «Пістрява стрічка»

— Стрічка! Пістрява стрічка… — прошепотів Голмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікаревій голові заворушилася, над його чуприною з'явилася ромбовидна голівка й роздута шия бридкої змії.

— Болотяна гадюка! — вигукнув Голмс. — Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжалила. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто копає комусь яму, сам у неї і потрапляє. Посадімо цю тварюку в її сховок. Тоді ми матимемо змогу відправити міс Стоунер у якесь більш затишне місце й повідомити поліцію про те, що тут сталося.

Говорячи це, Голмс швидким рухом ухопив із лікаревих колін батіжок, накинув петлю змії на шию, стягнув цю гадину з її жахливого сідала й, тримаючи на відстані витягнутої руки, підійшов до залізного сейфа, кинув змію та зачинив дверцята. (...)

А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатися, Шерлок Голмс пояснив, коли ми наступного дня поверталися додому.

— Спочатку я дійшов був до цілком помилкових висновків, — сказав він, — що засвідчує, дорогий Вотсоне, як небезпечно використовувати другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», ужите бідолашною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірника, — цього вистачило, щоб я пішов зовсім не правильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я зразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало зрозуміло, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканки кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник і шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилася підозра, що шнур — це просто місток, по якому щось могло б перебратися від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, натрапив на правильний слід. Ідея використати отруту, яку неможливо виявити хімічним способом, могла

виникнути тільки в хитрої, жорстокої людини, що виховувалася на Сході. Перевагою цієї отрути, з погляду лікаря, було й те, що діє вона блискавично. Слідчий повинен був мати воістину гостре око, щоб розгледіти два маленькі темні проколи, які залишили на тілі отруйні зміїні зуби. Потім я згадав про посвистування. Звичайно, лікар мав кликати змію назад, щоб жертва не побачила її, коли почне світати. Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її повертатися до нього. Він пускав змію в душник найкращої, на його думку, години, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру й спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити сплячу, дівчину міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але раніше чи пізніше його падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металеве клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність моїх висновків, вам уже відомо. Тільки-но я почув зміїне сичання, — ви, безперечно, теж його чули, — я зразу ж засвітив світло й напав на змію.

— Через що вона полізла назад у душник…

— І повернулася до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого зустрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

(Переклад М. Дмитренка)

Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе твір?
- Чи вдалося тобі розгадати таємницю раніше, ніж її розкрив автор?
- Який епізод твору видався для тебе найбільш напруженим, інтригуючим?

- Завдяки яким якостям Голмсу вдалося розкрити наміри злочинця?
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього твору?

Літературознавчий клуб

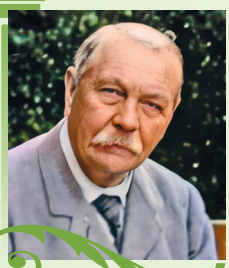

Автор оповідання ***«Пістрява стрічка»*** — англійський письменник шотландського походження ***Артур Конан Дойл*** (1859–1930).

«Справжня любов до літератури, схильність до письменництва йде в мене, я вважаю, від матері», — стверджував письменник. Це від неї він успадкував інтерес до лицарських традицій, подвигів і пригод, які згодом майстерно описав у своїх творах.

Перш ніж стати письменником, А. Конан Дойл здобув освіту лікаря. Він старанно навчався в університеті. Своїм призначенням вважав історичні романи, а не медицину, тож почав писати.

Однак усесвітню славу Конан Дойлу принесли твори про детектива Шерлока Голмса. Автор винайшов нову літературну форму — серію закінчених оповідань, об'єднаних одним головним героєм. Загалом про Шерлока Голмса написано чотири романи й п'ять збірок оповідань.

І сьогодні Шерлок Голмс має тисячі прихильників по всьому світу. Вони пишуть йому листи та навіть відзначають ювілеї письменника.

Поміркуй!

- Що тебе зацікавило в розповіді про А. Конан Дойла?
- Яке місце посідають твори про Шерлока Голмса у творчій спадщині Артура Конан Дойла?

Ти вже знаєш, що художній образ літературного або ж міфологічного героя, якості якого набувають загальнолюдського, символічного значення, називають *«вічним» образом*. Зокрема, тобі відомо про Прометея, який став «вічним» образом, що уособлює тираноборство, самопожертву в ім'я людини.

Шерлок Голмс і лікар Вотсон — класичний детективний дует.
Шерлок Голмс — уособлення високопрофесійного детектива, сили інтелекту та високих моральних якостей.
Лікар Вотсон — вірний друг, оповідач.

Інтри́га в детективному творі — таємнича подія, загадка, злочин, розгадуванню яких підпорядкований увесь сюжет твору.

Поміркуй!

- Яку інтригу взято за основу оповідання «Пістрява стрічка»?
- Доведи, що Шерлок Голмс — «вічний» образ.
- Людину якого характеру, яких якостей можна назвати Шерлоком Голмсом?
- Доведи, що Шерлок Голмс користується методом логічного мислення.
- Назви ознаки детективу в оповіданні «Пістрява стрічка».

Історичні паралелі

Період правління королеви Вікторії (1837–1901) традиційно називають «вікторіанською епохою». Швидке зростання міського населення спричинило вбогість і процвітання злочинності. Поліція не користувалася популярністю, тож люди зверталися за допомогою до приватних детективів.

У творах про Шерлока Голмса офіційна поліція протиставлена знаменитому сищику та його другові лікарю Вотсону, які розкривають злочини не стільки заради винагороди, скільки через любов до справи та щоб уникнути нудьги.

У вікторіанську епоху утвердилися такі якості англійців, як здатність володіти собою, не виставляти свої почуття та емоції на загальний огляд, виконувати громадський обов'язок. І Шерлок Голмс є втіленням цих якостей.

Мистецькі діалоги

Кінофільми, телесеріали й мультфільми про Шерлока Голмса та лікаря Вотсона знімають майже щороку по всьому світу. Однією з найбільш успішних екранізацій останніх років є мінісеріал британського виробництва «Шерлок» із Бенедиктом Камбербетчем у головній ролі. За задумом режисера ***Ейроса Ліна*** та режисерки ***Рейчел Талалай*** події перенесено в XXI ст. Тож герої, розкриваючи заплутані злочини, користуються мобільними телефонами, ведуть блог у соцмережах тощо. Та все ж злочини розкривають не за допомогою сучасних винаходів, а завдяки гострому розуму, логічному мисленню, дедуктивному методу, якими віртуозно оволодів Шерлок Голмс.

Поміркуй!

- Подумай, чому персонажі творів А. Конан Дойла приваблюють кінематографістів.
- Британському художнику-портретисту Сідні Педжету славу принесли ілюстрації до творів про Шерлока Голмса, які надрукували в журналі «Strand Magazine».
- Розглянь ці малюнки. Які епізоди твору вони ілюструють? Які деталі дали змогу тобі встановити відповідність з епізодами?

Шерлок Голмс під час викриття злочинців послуговується дедуктивним методом. Це такий спосіб дослідження, коли окремі положення можна логічно вивести із загальних положень.

- Доведи, що під час розкриття таємниці про пістряву стрічку головний герой користується саме цим методом.

Підсумуй!

- Чому часто злочинець у детективних творах зовні не відрізняється поведінкою від інших героїв, а інколи навіть викликає повагу деякими своїми вчинками й рисами характеру?
- Змальовуючи так свого героя, автор прагне зберегти таємницю, заінтригувати читача чи використовує якісь інші переконання?

- Чи будеш ти надалі читати детективні твори? Чому?
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповідь? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями або ж звернися до вчителя чи вчительки.

Читацьке дозвілля

Будинок Шерлока Голмса — це музей відомого літературного персонажа.

Музей розміщується за адресою: Baker Street, 221b. Відвідувачі можуть у супроводі «міссіс Хадсон« оглянути квартиру відомого детектива й придбати сувеніри. У цьому будинку вікторіанського стилю, відповідно до творів відомого англійського письменника А. Конан Дойла, жив із 1881 по 1904 рік Шерлок Голмс зі своїм другом лікарем Вотсоном.

Музей присвячений життю часів Шерлока Голмса й повністю відповідає опису, узятому з творів А. Конан Дойла. Тут було знято багато кінофільмів за цими творами.

Відвідувачі можуть посидіти в кріслі перед каміном і сфотографуватися, а також ознайомитися з предметами побуту відомого детектива та його друга (наприклад, люлькою, скрипкою або обладнанням для хімічних дослідів). Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну екскурсію до музею.

Інтер'єр музею Шерлока Голмса на Бейкер-стріт.
м. Лондон (Велика Британія)

ДІАНА ВІНН ДЖОНС

Ти вже знаєш, якими захопливими є таємничі пригоди в детективних творах, а розгадування в них логічних загадок вимагало від тебе неабиякої кмітливості. Подібні загадкові історії трапляються не лише в реальному, а й у казковому світі. Наприклад, *Софі Хаттер*, яка мешкає в чарівній країні Інгарії, довелося докласти багато зусиль, щоб розгадати таємниці Мандрівного Замку та стати щасливою. Отож читай і розгадуй казкові чари разом із нею та її друзями.

МАНДРІВНИЙ ЗАМОК ХАУЛА

(Скорочено)

Розділ перший, у якому Софі розмовляє з капелюшками

У країні Інгарії, де такі речі, як семимильні чоботи й шапки-невидимки, існують насправді, народитися найстаршим із трьох дітей — неабияке безталання. Усім відомо, що коли ви, усі троє, вирушите на пошуки щастя, саме тебе першого спіткає невдача, та ще й найдошкульніша.

Софі Хаттер була найстаршою з трьох сестер. Вона навіть не була дитиною бідного лісоруба, що давало би їй бодай якусь надію на успіх. Ні, її батьки були цілком заможними: вони мали крамничку дамських капелюшків у процвітаючому містечку Маркет-Чиппінг. Щоправда, рідна мати Софі померла, коли тій було два роки, а її сестричці Летті — лише один.

Їхній батько одружився на наймолодшій зі своїх продавчинь, гарненькій блондинці, на ім'я Фанні. Фанні невдовзі народила третю сестру — Марту. Це мало би перетворити Софі та Летті на бридких старших сестер, але насправді всі три дівчинки виросли дуже навіть гарненькими — хоча Летті все-таки називали найвродливішою. Фанні ставилася до всіх трьох дівчаток однаково ніжно й ніколи жодним чином не виділяла Марту.

Містер Хаттер пишався своїми трьома доньками й віддав їх у найкращу школу в місті. Софі була найстараннішою. Вона надзвичайно багато читала й дуже швидко з'ясувала, наскільки мізерними є її шанси на цікаве майбутнє. Це було для неї розчаруванням, проте вона залишалася цілком щасливою, доглядала сестричок і готувала Марту до пошуків щасливої долі, коли прийде пора. Оскільки Фанні була постійно зайнята в крамниці, за меншими доглядала саме Софі. А поміж меншими не обходилося без криків і навіть смикання за волосся. Летті аж ніяк не збиралася бути наступною невдахою після Софі. (...)

Приблизно тоді ж усі знову заговорили про Відьму Пустирищ. Подейкували, нібито Відьма погрожувала вбити дочку короля, і начебто король наказав своєму лейбмагу, чарівникові Саліману, вирушити на Пустирища, аби впоратися з Відьмою. І скидалося на те, що чарівник Саліман не тільки не впорався з Відьмою, а й сам був нею вбитий.

Тому, коли через кілька місяців після цього на пагорбах над Маркет-Чиппінгом зненацька з'явився високий чорнезний замок, із чотирьох високих шпилястих веж якого вилітали хмари чорнющого диму, усі були цілком переконані, що це Відьма знову вибралася з Пустирищ і збирається тримати в остраху всю округу, як то вона вже зробила п'ятдесят років тому. Люди й справді дуже налякалися. Ніхто не виходив на вулицю сам один, а надто вночі.

А що було ще страшнішим, то це те, що замок не стояв на місці. Іноді він давав про себе знати довгою смугою чорного диму понад заростями вересу на північному заході, іноді висо-

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок»
(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)

чів над скелями на сході, а іноді спускався з пагорбів і зупинявся серед вересу просто за останньою фермою з північного боку. Часом навіть можна було побачити, як він рухається, випускаючи з веж брудно-чорні клуби диму. Якийсь час усі були впевнені, що замок ось-ось таки спуститься в долину, і мер не раз говорив, що варто було би послати до короля за підмогою.

Але замок і далі блукав поміж пагорбами, і якось з'ясувалося, що він належить ніякій не Відьмі Пустирищ, а чарівникові Хаулу.

Ну, а Хаул був досить-таки недобрим чарівником. Хоча наразі ніщо не свідчило про те, щоб він хотів покинути пагорби, усі знали, що Хаул для розваги викрадає молодих дівчат і висмоктує з них душі. А дехто казав, ніби він пожирає їхні серця. Хаул був украй бездушним і безсердечним чарівником, і та дівчина, яка дозволила б йому захопити себе зненацька, опинилася б у страшній небезпеці. Софі, Летті та Марті, як і всім іншим дівчатам у Маркет-Чиппінгу, було наказано нікуди не ходити поодинці, і це їх украй дратувало. Вони дивувалися, до чого б це чарівникові Хаулу мали придатися викрадені ним душі. (...)

Аж тут у родині Хаттерів сталося нещастя: несподівано помер батько. Дівчатам довелося залишити навчання в школі та самим заробляти собі на життя. Так розпорядилася Фанні, відправивши Летті ученицею в кондитерську пані Цезарі на Ринковій площі, а Марту — до чарівниці Аннабель Ферфакс. Софі залишилася працювати в сімейній крамниці капелюшків.

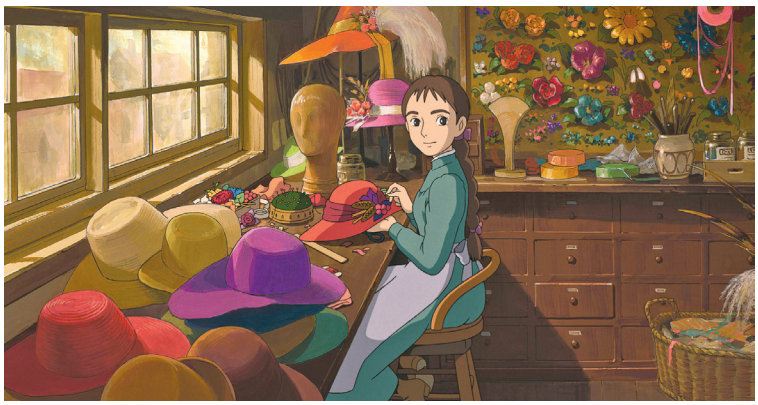

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок»
(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)

Багато популярних англійських прізвищ утворені від назв професій та посад, пов'язаних із сільським господарством, ремісництвом і наданням різноманітних послуг знаті: Хаттер — капелюшник, Бейкер — пекар, Мілкмен — молочник, Бутмейкер — чоботар, Тейлор — кравець тощо. Та все ж одним із найпоширеніших англійських і шотландських прізвищ і найпоширенішим американським є прізвище Сміт *(Smyth),* тобто коваль. Його українськими відповідниками є прізвища Коваль, Коваленко, Ковальчук тощо.

Поміркуй!

- У яких казках тобі доводилося читати про трьох доньок / синів, про мачуху, семимильні чоботи й шапки-невидимки?
- Які реальні події сталися на початку твору? Як до них ставиться Софі? Чи справді їй судилася доля невдахи?
- Розкажи про чарівні події, які відбуваються в Інгарії. Про яких чарівників ідеться? Чи можна назвати їх злими? А добрими?

Тим часом до крамниці долинула нова чутка. Подейкували, начебто король посварився зі своїм братом, принцом Джастіном, і принц подався у вигнання. Ніхто до пуття не знав, що стало причиною сварки, однак принц і справді зо два місяці тому проїжджав через Маркет-Чиппінг інкогніто, і ніхто його не впізнав. (...) Софі слухала й сумувала. Ось завжди воно так: усе найцікавіше стається з кимось іншим. Та все ж було б добре якось побачитися з Летті.

Настало Травневе свято. Народні гуляння на вулицях почалися майже вдосвіта. Фанні пішла рано, а Софі ще треба було доробити кілька капелюшків. За роботою вона співала. Зрештою, Летті зараз теж працює. По святах кондитерська Цезарі відчинена до півночі.

«Куплю собі їхнє вершкове тістечко, — вирішила Софі. — Я вже сто років таких не куштувала». Вона дивилася у вікно й бачила юрми людей в яскравому одязі. Вони торгували сувенірами, ходили на дибах, і її саму невдовзі охопив радісний настрій.

Але коли Софі нарешті накинула на своє сіре плаття сіру шаль і вийшла на вулицю, від її гарного настрою не залиши-

лося і сліду. Вона почувалася пригніченою та розгубленою. Навколо було надто багато людей, які реготали й галасували. Софі здалося, ніби кілька місяців сидіння за шиттям перетворили її чи то на стару бабу, чи то на майже каліку. (...)

Отже, Травневе свято йшло собі, як ішло, та Софі навіть і це лякало. І коли молодик у дивовижному блакитному, затканому сріблом костюмі звернув увагу на Софі й вирішив трохи позалицятися до неї, вона метнулася до дверей якоїсь крамнички та спробувала сховатися.

Молодик здивовано звів брови.

— Не бійся, сіренька мишко, — сказав він та всміхнувся, співчутливо дивлячись на Софі. — Я лише хотів почастувати тебе вином. Ну, чого ти так перелякалася?

Від його співчутливості Софі зробилося страшенно ніяково. До того ж молодий чоловік справляв абсолютно приголомшливе враження: він здався Софі дуже дорослим, тим більше, що на вигляд йому було далеко за двадцять. А ще він мав продовгувате, тонке обличчя, на якому був відбиток життєвого досвіду, і волосся делікатного золотистого відтінку. Хвости рукавів у нього були найдовші, з дорогими фестонами й зі срібними вставками.

— Ах, спасибі, сер, ви дуже люб'язні, — насилу промимрила Софі. — Я... я іду відвідати сестру.

— Що ж, зрозуміло, ідіть собі, — розсміявся запаморочливо чарівний юнак. — Хто я такий, щоб заважати прекрасній дамі побачитися із сестрою? Та, може, ви дозволите мені провести вас, адже ви така налякана?

Наміри в нього були якнайкращі, однак Софі засоромилася ще більше.

— Ні, ні! Ні, спасибі, сер! — видихнула вона й кинулася від нього геть по вулиці.

Крім того, від молодика линув тонкий аромат дорогих парфумів. Запах гіацинтів так і переслідував Софі.

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок» *(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)*

«Який витончений», — думала вона, пробираючись поміж столиками, виставленими на площі перед вікнами Цезарі. (...)

Під час зустрічі із сестрою Софі дізнається, що в Цезарі працює Марта, а не Летті, бо сестри таємно помінялися місцями, змінивши за допомогою чар свою зовнішність.

Поміркуй!

- Яке враження справила на Софі зустріч із чарівним незнайомцем?
- Які в нього наміри? Чому він назвав дівчину *«сіренькою мишкою»*?

Історичні паралелі

У перший понеділок травня в Англії традиційно проходить Травневий фестиваль, під час якого на вулицях міст і сіл відбуваються народні гуляння. На центральних площах прикрашають дерева різнобарвними стрічками, обирають короля та королеву Травня, під керівництвом яких відбуваються різні ігри й конкурси. Під час цього свята також змагаються в стрільбі з лука й ушановують англійського національного героя Робіна Гуда.

Травневе свято в Англії. *Світлина*

Розділ другий, у якому Софі змушена вирушити на пошуки щастя

Під час розмови із Софі Марта намагалася її переконати, що Фанні її використовує, а в крамничці капелюшків, де вона не є господинею, навряд чи їй вдасться бути щасливою.

Вона помчала додому. (...) Думала й думала над почутим від Марти, думала про це більшу частину наступного тижня, але так ні до чого й не додумалася, крім іще більшої розгубленості й незадоволення. (...) У якусь мить Софі була на волосину від того, щоб утекти з дому та вирушити на пошуки щастя, але вчасно згадала: вона ж найстарша, тож їй однаково нічого не світить. (...)

Аж поки не стався випадок із дивною відвідувачкою...

Задзвенів дзвоник, й у двері впливла напрочуд огрядна пані — Софі таких ніколи не бачила. З плечей клієнтки спадала соболина накидка, а вузьке чорне плаття так і виблискувало діамантами. Погляд Софі передусім прикував кислатий капелюх дами — він був оздоблений справжніми страусовими перами, пофарбованими так, що вони відтінювали рожеві, зелені й блакитні відблиски діамантів, але при цьому залишалися чорними. Отож це був дуже дорогий капелюх. Обличчя дами було прекрасним. Горіховий відтінок волосся дуже молодив її, тільки от... Софі перевела погляд на молодого чоловіка, який увійшов у крамницю за дамою, і побачила рудуватого юнака, убраного вкрай елегантно, але блідого й страшенно стривоженого. Він глянув на Софі з благанням і жахом. Юнак був набагато молодший від дами. (...)

Ця пані виявилася Відьмою Пустирищ. Вона жорстко, з металом у голосі звернулася до Софі:

— Мені чимало доводилося чути про вас, панно Хаттер, і мені не до вподоби ні конкуренція, ні ваші настрої. Я прийшла, щоб зупинити вас. Ось вам! — І вона простягнула руку та махнула нею перед лицем Софі. (...) — До речі, ви не зможете нікому розповісти про те, що вас зачарували, — додала вона. (...)

Софі кинулася до дзеркала — і з'ясувала, що тепер вона не може не шкутильгати. Обличчя в дзеркалі виявилося цілком спокійним, тому що нічого іншого вона й не сподівалася побачити. На Софі дивилося лице сухорлявої старої, виснажене, коричневе, обрамлене рідкими пасмами сивого волосся. Софі побачила свої очі — жовті, сльозаві, причому вираз цих очей здавався досить-таки трагічним.

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок»
(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)

— Не переживай, бабцю, — сказала Софі своєму відображенню. — На вигляд ти цілком здорова. Крім того, тепер ти значно більше схожа на себе справжню. (...)

І їй нічого іншого не залишалося, як покинути свій дім і вирушити в мандри.

Поміркуй!

- Яким був настрій у Софі після розмови з Мартою?
- Якими були б твої поради дівчині в цій ситуації? Чи варто було б послухати Марту? Чому?
- Розкажи про конфлікт Софі з Відьмою Пустирищ.
- Чому Софі не впадає у відчай від свого нового вигляду, а вирішує діяти? Про які риси її характеру це свідчить?

Десь через милю їй здалося, ніби вона бачить якусь тичку, але коли Софі нарешті дочовгала до тієї тички, з'ясувалося, що це нижній кінець палиці. А на верхньому її кінці красувалося старе опудало, яке хтось пожбурив у чагарі. Софі підняла опудало. Замість обличчя в нього була зів'яла ріпа. Софі відчула до цього опудала якусь дивну симпатію. Вона не стала розбирати опудало на частини, щоб узяти собі ціпок, а застромила його між гілками. Тепер опудало хвацько височіло над кущем глоду, а обтріпані рукави на його тонких ручках-патичках майоріли на вітрі над парканом і торішнім сухостоєм. (...)

Ціпок собі вона знайшла десь через годину, коли присіла на горбок перепочити й поїсти хліба із сиром. Із живоплоту в неї за спиною долинав якийсь шум: придушений вереск, а тоді

відчайдушні ривки, від яких із глоду облітали пелюстки. Софі опустилася на кістляві коліна, спробувала зазирнути крізь переплетіння листя, квітів і колючок у гущавину живоплоту — і виявила в заростях худющого сірого пса. (...)

Софі визволяє пса з пастки, у яку він потрапив, заплутавшись мотузкою із ціпком у живоплоті. Пес загарчав на неї і втік, зате в Софі тепер був зручний ціпок.

Швидко смеркалося, вересовища стали сірувато-блакитними. Вітер посилився. Кректання Софі та хрускіт її суглобів голосно відлунювали в неї у вухах, тож до неї не відразу дійшло, що не все це скрипіння і сапання іде від неї. Вона підняла голову й підсліпувато примружила очі. Через Пустирище зі скреготом і гуркотом на неї сунув Мандрівний Замок чарівника Хаула. Із-за його чорних зубчастих мурів у небо піднімалися хмари чорного диму. На вигляд замок був високий, прямовисний, важкий, бридкий і справді лиховісний. (...)

Софі підняла ціпок і владно помахала ним у бік замку.

— Стій! — закричала вона.

Мандрівний Замок слухняно зупинився з гуркотом і скреготом десь за п'ятдесят футів вище по схилу. Софі не без вдячності пошкутильгала до нього.

Поміркуй!

- Чи випадковими були зустрічі Софі з опудалом і псом?
- Як вона почуває себе в дорозі? Чому вирішує зупинити Мандрівний Замок?

Розділ третій, у якому Софі потрапляє в Мандрівний Замок та укладає одну угоду

(...) Двері різко відчинилися всередину, при цьому й далі відпливаючи кудись убік. Софі люто зашкутильгала вслід за ними й усе-таки приноровилася поставити на поріг одну ногу. Вона стрибнула, нога зірвалася, отож Софі стрибнула знову, а чорні камені навколо дверей затряслися і заскрипіли, тому що Мандрівний Замок, рухаючись по нерівному схилу, почав набирати швидкість. Зненацька Софі зрозуміла, чому він такий кособокий. Узагалі дивно, що він ще й досі не розвалився.

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок»
(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)

— Не можна ж так обходитися з власним будинком! — обурено простогнала Софі, з натугою пропихаючись усередину.

Щоб не випасти, їй довелося закинути ціпок усередину й зависнути на дверях. Трохи віддихавшись, Софі виявила, що перед нею хтось стоїть і також тримається за двері. Він був на голову вищим від Софі, але вона відразу зрозуміла, що то ще зовсім дітвак, лише трішки старший від Марти. (...)

Софі зазирнула за спину хлопця. З балок стелі звисали всілякі дивні штукенції, хтозна, чи не чаклунські: гірлянди цибулин, пучки трав і пучки невідомих висушених корінців. Було в кімнаті й чаклунське приладдя: книжки в шкіряних палітурках, вигадливі пляшки, колби й реторти, і навіть старий, побурілий, вищирений людський череп. (...)

Софі познайомилася з підмайстром Хаула Майклом. Вона залишилася ночувати в замку. Посеред ночі Софі прокинулася від холодного протягу й вирішила підкласти дров у вогнище. Там вона побачила вузьке блакитне лице вогненного демона Кальцифе́ра. Він попросив укласти з ним угоду: демон зніме з дівчини закляття відьми в ту ж мить, коли Софі розірве угоду між Кальцифером і Хаулом, умови якої вона має розгадати сама. Софі погоджується і вирішує залишитися для цього в замку.

Поміркуй!

- Як Софі опиняється всередині Мандрівного Замку? Яке враження він на неї справив?
- З ким вона познайомилася в замку? Чому дівчина вирішує залишитися там?
- У чому, на твою думку, полягала угода між Хаулом і Кальцифером?

Розділ четвертий, у якому Софі виявляє кілька дивних речей

Уранці Софі виявляє, що за вікном замку — приморське містечко, а всередині замку дуже брудно, а сам він маленький. Коли вона розпочала готувати сніданок, смажачи бекон із яйцями на вогні, додому повернувся чарівник Хаул.

— А, Хауле, привіт! — безпорадно вимовив Майкл.

Софі обернулася — можливо, аж занадто поспішно — і стала розглядати господаря Мандрівного Замку. Високий, зеленоокий юнак у напрочуд розкішному блакитному зі срібним шиттям костюмі завмер. Він навіть не встиг поставити в куток гітару.

Тим часом Софі порядкувала коло вогню і доволі-таки спокійно розглядала Хаула.

Хаул відкинув пасмо білявого волосся, яке спадало йому на очі, і став зацікавлено розглядати Софі. На його продовгастому вузькому обличчі з'явився здивовано-розгублений вираз.

— Хто ви така? — поцікавився Хаул. — Де я міг бачити вас раніше?

— Ви мене не знаєте, — упевнено збрехала Софі.

Урешті-решт, перша та єдина її зустріч із Хаулом була настільки короткою, що він ледве встиг назвати її сірою мишкою, тож це можна було вважати правдою.

Софі припускала, що їй належало би подякувати долі за тодішню щасливу втечу, однак зараз, щиро кажучи, її хвилювала лише одна думка: «Боже милостивий! Та цей чарів-

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок»
(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)

ник Хаул, при всій його злостивості, — усього лише двадцятирічна дитина! Бути старою — надзвичайно корисна річ», — думала вона, перевертаючи бекон на сковорідці.

Софі радше погодилася б умерти, ніж дала б зрозуміти цьому дженджуристому молодикові, що якраз вона й була тією дівчиною, яку він пожалів на Травневому святі. Серця і душі тут ні при чому. Хаул ні про що не довідається.

— Вона каже, що її звати Софі, — пояснив Майкл. — Прийшла вчора ввечері. (...)

Софі сказала Хаулові, що вона — їхня нова прибиральниця, і взялася порядкувати в замку. Майкл розповів їй, що з одних і тих же його дверей можна вийти в різні місця, зокрема Маркет-Чиппінг, Портхавен і Кінгсбері, варто лише повернути різнобарвний кружечок у потрібну позицію.

— Мандрівний Замок винайшли Хаул і Кальцифер, — пояснив Майкл, — і тримається він завдяки Кальциферу. Усередині це просто старий будиночок Хаула в Портхавені, тільки в цій частині він справжній, тобто дійсно існує.

— Але ж Портхавен — містечко, розташоване за багато миль звідси, біля самого моря! — вражено сказала Софі. — Як на мене, це нікуди не годиться! Чого ж тоді цей ваш величезний бридкий Мандрівний Замок гасає пагорбами над Маркет-Чиппінгом і лякає всіх його мешканців?

Хаул знизав плечима:

— А ви напрочуд прискіплива бабуся! Я досяг того щабля своєї кар'єри, коли змушений справляти на всіх належне враження як своєю могутністю, так і злостивістю. Змусити короля думати про мене добре я не в змозі. А торік я образив одну надзвичайно могутню особу, і тепер мені потрібно триматися якнайдалі від них обох. (...)

Софі залишилася жити в замку, щодня прибираючи в ньому. Лише у своїй кімнаті Хаул не дозволяв їй порядкувати. Від Майкла й Кальцифера Софі дізналася про характер і поведінку Хаула. Вона переконалася, що недарма його називають «серцеїдом». Але це ніяк не наблизило її до розгадки угоди між Хаулом і Кальцифером. Хаул виявився не таким уже й злим чарівником, а в незручних ситуаціях він постійно вислизав, щоб їх не загострювати.

Невдовзі Софі дізнається, що Хаул упадає за її сестрою Летті, а Майкл без пам'яті закоханий у Марту. Софі хоче попередити сестру про непостійність почуттів Хаула. Разом із Майклом за допомогою семимильних чобіт вони вирушають у містечко, де навчається Летті, але запізнюються.

Поміркуй!

- Що подумала Софі, коли впізнала в господареві замку того чарівного юнака, якого зустріла на Травневому святі?
- Як ти думаєш, чи впізнав він її?
- Чи погоджуєшся ти, що бути старою для Софі корисно в цій ситуації?
- Про які дивні речі дізналася Софі під час перебування в Мандрівному Замку? А що для тебе було дивним у ньому?
- Про які риси характеру Хаула тобі стало відомо із цього розділу?

Розділ дев'ятий, у якому в Майкла виникають клопоти із заклинанням

Щодня Майкл тренувався робити заклинання, якого його навчав Хаул. І ось одного дня Софі побачила, що одне із заклинань Майклові не вдається.

Він покинув свої нотатки й вишкріб із вогнища трохи сажі. Кальцифер здивовано висунувся подивитися, що це він робить. Майкл дістав з одного з мішечків, що висіли на балках, якийсь зів'ялий корінець і поклав його в сажу. Потім після напружених роздумів повернув клямку над дверима донизу й на двадцять хвилин зник у Портхавені. Він повернувся з великою закрученою мушлею і поклав її до сажі й корінця. Тоді порвав на клаптики багато паперу, клаптики теж посипав у загальну купу. Усе це він розмістив перед черепом і взявся дмухати, так що сажа й клаптики паперу розлетілися по всьому столі.

— Що це він робить, як ти думаєш? — запитав Кальцифер у Софі.

Майкл перестав дмухати й став товкти все, разом із папером, у ступці, час від часу з надією поглядаючи на череп. Нічого не сталося, тому Майкл почав додавати в ступку різні інгредієнти з мішечків і глечиків.

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок»
(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)

— Не подобається мені шпигувати за Хаулом, — оголосив він, розтираючи в ступці вже третій набір інгредієнтів. — Може, він і непостійний із жінками, тільки-от до мене він був надзвичайно добрим. Він підібрав мене, коли я був нікому не потрібним сиротою і сидів у нього на порозі в Портхавені. (...)

— Софі, — сказав Майкл. — Я застряг на цьому заклинанні. Чи ви б не могли мені допомогти?

«Достоту школяр, який іде до своєї бабусі із занадто важким домашнім завданням», — подумала Софі. (...)

— Глянути можна, — обережно відповіла вона. — Але ти ж розумієш, що я нічогісінько не тямлю в магії.

Майкл поспішно тицьнув їй у руки дивний блискучий папірець. Вигляд у нього був незвичайний навіть як для чарів. Він був задрукований великими літерами, але всі вони були сіруваті й трохи ніби розмиті, до того ж по краях папірця теж були сірі розводи, немов грозові хмари на далекому обрії.

— Що ви про це думаєте? — поцікавився Майкл.

Софі прочитала:

Йди і зірку, що падає з неба, впіймай,
Мандрагоровий корінь з дитям відшукай,
І скажи мені, де всі минулі роки
І хто дідьку копито розтрощив-таки.
І навчи, як почути русалок пісні,
Як втекти від укусів облуди й брехні.
Відшукай вітер в полі,
Який мчить добру волю.
З'ясуйте, про що тут говориться.
Другу строфу напишіть самі.

Софі була вкрай здивована. Їй і раніше доводилося читати заклинання, але нічого подібного вона ще ніколи не бачила. (...)

Софі з Майклом мудрують над заклинанням, щоб його розгадати. Вони навіть намагаються спіймати зірку, що падає з неба. Але в них нічого не виходить.

Поміркуй!

Здогадайся, що означає записка із «заклинанням». Як її можна розгадати?

Розділ десятий, у якому Кальцифер обіцяє Софії зробити натяк

Тим часом повернувся додому Хаул з обновками для Софі й Майкла. Король доручив Хаулу розшукати його брата, принца Джастіна, заодно знищивши Відьму Пустирищ. Хаул просить Софі прикинутися його старенькою матінкою і піти до короля.

— Я прошу вас залагодити дуже делікатну справу, — пояснював Хаул. — Мені треба, щоб король і далі давав мені дрібні замовляння на кшталт транспортних чарів, але не довіряв займатися пошуками його брата. Ви маєте сказати йому, як страшенно розлютилася на мене Відьма Пустирищ, а заодно розповісти, який я чудовий син, але так, щоб він зрозумів, що насправді я геть непутящий. (...)

Тим часом Майкл нахилився до Хаула, намагаючись розпитати його про хитромудре заклинання (...).

Коли Хаул нарешті вмовив Софі пристати на його пропозицію, він звернув увагу на прохання Майкла й дуже здивувався.

— Софі завдає нового удару, — сказав він, розгрібаючи купу на столі наліво й направо. — А мені треба було б здогадатися! Ні, потрібного заклинання тут немає... — Він замислено потарабанив пальцями по бурому блискучому тімені черепа. — Твоя робота, друже? Підозрюю, що ти звідти. Упевнений, що й гітара теж. Гм... Софі, дорога (...). Чи правильно я припускаю, що ви повертали ручку на дверях чорним донизу й потикали туди свого довгого носа?

— Тільки палець, — з гідністю відповіла Софі.

— Проте двері ви відчиняли, — сказав Хаул, — і те, що Майкл сприйняв за заклинання, напевно, залетіло сюди саме тієї миті. Невже нікому з вас не спало на думку, що воно зовсім не подібне до звичайного заклинання?

— Заклинання часто дивно виглядають, — зауважив Майкл. — Ну, нехай... Але що це? (...)

Хаул подивився на сірий папірець, що його він досі тримав у руці.

— Це називається «Пісня». Думаю, що саме так воно і є. Тільки тут не все, а решту я не можу пригадати. — Він завмер і задумався, немов йому сяйнула нова важлива думка, і це його занепокоїло. — Думаю, друга строфа важлива, — мовив він. — Краще взяти й подивитися... Хаул підійшов до дверей і повернув ручку чорним донизу. Тут він знову завмер та озирнувся на Майкла й Софі, які, звісно, витріщилися на ручку.

— Ну, добре, — сказав Хаул. — Софі однаково пробереться сюди, а щодо Майкла це було б нечесно. Ану, ходіть зі мною. Обоє. Так принаймні я вас бачитиму.

Поміркуй!

- Що в поведінці Софі розлютило Хаула? Чому?
- Чим насправді виявилося «заклинання», над яким мудрував Майкл?
- Які підказки до розгадування таємниць Хаула ти помітив / помітила в цьому розділі?
- А які нові завдання ставить перед ним король? Чому, на твою думку, Хаул сам не зміг йому відмовити, а просить про це Софі?

Розділ одинадцятий, у якому Хаул вирушає в дивовижну країну в пошуках заклинання

Разом із друзями Хаул потрапляє в гості до своєї сестри Меган Перрі, яка мешкає в Уельсі. Там його із захопленням зустрічають її діти Марі та Ніл. З'ясовується, що таємничим заклинанням, яке ніяк не вдавалося розгадати Майклові, виявилося Нілове домашнє завдання з англійської літератури, яке задала йому нова вчителька міс Ангоріан.

Стосунки Хаула із сестрою були дуже напруженими. Софі почала розуміти, як виникла Хаулова звичка вислизати. Меган була з тих людей, від яких хочеться тихесенько вийти в найближчі двері. На жаль, Хаул був притиснутий до сходів, а Софі з Майклом виявилися затиснутими за його спиною.

— (...) Жодного разу не пропрацював на одному місці повний робочий день, жодного разу не знайшов собі заняття, яким би можна було пишатися, ганьбиш нас із Гаретом, приходиш сюди й псуєш мені Марі! — безжально пиляла його Меган.

Софі покрокувала вниз, намагаючись виглядати якомога статечнішою.

— Ходімо, Хауле, — велично втрутилася вона. — Нам уже справді час іти. Поки ми тут стоїмо, гроші тануть, а ваші слуги, можливо, саме продають золоті тарелі. Приємно було познайомитися, — звернулася вона до Меган, добравшись до останньої сходинки, — але ми мусимо поспішати. Хаул надзвичайно зайнятий.

Меган зупинилася на півслові й витріщилася на Софі. Софі велично кивнула їй і підштовхнула Хаула до вхідних дверей із матового скла. (...)

Хаул із Майклом і Софі відшукали міс Ангоріан у маленькій квартирі над чайною крамницею на іншому кінці міста. Міс Ангоріан повертає Хаулу аркуш із заклинанням, підготовленим для Майкла.

— Міс Ангоріан, — мовив Хаул, — якщо ви чули все, що про мене говорять, то маєте знати, що я захистив дисертацію про заклинання і чари. Ви так на мене дивитеся, ніби підозрюєте мене в чорній магії. Запевняю вас, за все своє життя я не виконав жодного заклинання.

Почувши таку відверту брехню, Софі не стрималася і фирknула.

— Поклавши руку на серце, — додав Хаул, подивившись на Софі роздратовано, — запевняю вас, що це заклинання потрібне мені лише з науковою метою. Воно дуже старовинне й рідкісне. Тому я просив його повернути.

— Я і повернула, — жваво відреагувала міс Ангоріан. — Але спочатку, чи не могли б ви віддати мені натомість той аркуш із домашнім завданням? Фотокопії коштують грошей.

Хаул охоче вийняв блискучий папірець, але тримав його так, щоб міс Ангоріан не могла до нього дотягтися.

— Отже, це вірші, — сказав він. — Вони не дають мені спокою. Розумію, це смішно, але ніяк не можу згадати, що там далі. Це ж Волтер Релі, правда?

Міс Ангоріан кинула на нього нищівний погляд.

— Звичайно, ні. Це Джон Донн, до того ж тут дуже відомий його вірш. У мене є збірка Донна, тож, якщо бажаєте, можете освіжити його в пам'яті.

— Якщо ваша ласка, — попросив Хаул — і з того, як він стежив очима за міс Ангоріан, коли та підійшла до стелажів із книжками, Софі зрозуміла, що в цю дивну країну, де мешкала сім'я Хаула, він вирушив саме за цими віршами.

Але Хаул не зміг подолати спокуси вбити одним пострілом двох зайців.

— Міс Ангоріан! — благально вигукнув він, окинувши поглядом контури її фігурки, коли вона потягнулася за книжкою. — Чи ви б не погодилися піти повечеряти зі мною сьогодні ввечері?

Міс Ангоріан шпарко обернулася, тримаючи в руках грубу книжку. Вигляд у неї став іще суворіший.

— Не погодилася б, — відрізала вона. — Містере Дженкінсе (таким було справжнє прізвище Хаула), не знаю, що вам доводилося чути про мене, але ви не могли не чути, що я все ще вважаю себе нареченою Бена Салівана...

— Ніколи не чув про такого, — перебив Хаул.

— Він мій наречений, — заявила міс Ангоріан. — Він зник кілька років тому. То ви хочете, щоб я прочитала вам цей вірш?

— Будьте такі люб'язні, — кивнув Хаул, нітрохи не знітившись. — У вас такий чарівний голос.

— Тоді я почну з другої строфи, — сказала міс Ангоріан, — бо перша у вас у руках.

Читала вона прекрасно — не лише мелодійно, але й так, що друга строфа збіглася за ритмом із першою, що, на думку Софі, було неможливим:

Якщо ти народився, щоб зріти дива,
Де невидимий світ — лиш для тебе ява,
Верхи мчи десять тисяч і днів, і ночей,

Поки біле волосся сягне до плечей.
І розкажеш, як вернеш з далеких доріг,
Про всі дивні дива, що спізнати устиг,
І присягнеш, що не бачив ти дива —
Жінки тієї, що чесна й правдива.

Хаул сполотнів. Софі бачила, що на його обличчі виступив піт.

— Дякую, — проговорив він. — Цього досить. Не читайте далі. В останній строфі йдеться про те, що навіть добра жінка неминуче є невірною, так? Я вже згадав. Ну й дурний же я. Авжеж, Джон Донн.

Міс Ангоріан опустила книжку й пильно подивилася на нього. (...)

— Ви добре себе почуваєте, містере Дженкінсе?

— Краще нікуди, — відповів Хаул і потягнув Майкла та Софі за собою сходами вниз, а тоді в страхітливий безкінний екіпаж. Невидимі спостерігачі в навколишніх будинках, напевно, вирішили, що міс Ангоріан женеться за ними з оголеною шаблею, судячи зі швидкості, з якою Хаул запхав своїх супутників в екіпаж і рвонув із місця.

— Що сталося? — запитав Майкл, коли екіпаж із ревінням і скреготом помчав угору схилом, а Софі щосили вчепилася в сидіння. Хаул удав, що не чує. Тому Майкл дочекався, коли Хаул зачинив екіпаж у сараї, і перепитав ще раз.

— Та нічого, — легковажно відмахнувся Хаул, знову рушаючи до жовтого будинку під назвою «Рівенделл». — Мене наздогнало закляття Відьми Пустирищ, оце й усе. Рано чи пізно це мало статися.

Коли Хаул відчинив садову хвіртку, було видно, що він подумки щось підраховує. Софі почула його бурмотіння:

— Десять тисяч... Це приблизно день Середини літа...

— А що має статися в день Середини літа? — поцікавилася Софі.

— Мені стукне десять тисяч днів. А це, місіс Нишпорко, — казав він, крокуючи до саду особняка «Рівенделл», — той день, коли мені доведеться повернутися до Відьми Пустирищ.

Софі з Майклом дещо відстали, дивлячись на спину Хаула, прикрашену загадковим написом «ВАЛЛІЙСЬКЕ РЕГБІ».

Кадр з анімаційного фільму «Мандрівний замок»
(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)

— Якщо я триматимуся подалі від русалок, — далі бурмотів Хаул, — і не торкатимуся кореня мандрагори...

Майкл гукнув до нього:

— Ми ще зайдемо в дім?

А Софі запитала:

— А що зробить Відьма Пустирищ?

— Мені страшно й подумати, — відповів Хаул. — Ні, Майкле, ми не станемо заходити.

Він відчинив двері із хвилястого скла. За ними виявилася знайома кімната в замку. Сонний вогник Кальцифера забарвлював стіни в сутінках у блідо-бірюзові тони. Хаул відкинув назад свої довгі рукави й підкинув Кальциферу поліно.

— Вона наздогнала мене, старий синьолиций, — сказав він.

— Знаю, — озвався демон. — Я відчув.

(Переклад А. Поритка)

Поміркуй!

- Куди вирушає Хаул зі своїми друзями, повернувши кольоровий кружечок *«чорним донизу»*? Чому він неохоче дозволив їм прийти до його родичів?
- Які стосунки в нього із сестрою? Як це впливає на його поведінку?
- Чому Хаул називає Софі «місіс Нишпорка»? Чи підходить для неї це прізвисько?
- Що для тебе було загадковим у цьому розділі?
- Як Хаул здогадався, що Відьма Пустирищ відшукала його? А як Кальцифер зміг відчути це?

Щоб дізнатися про розгадку таємниць, пов'язаних із Хаулом, знайди в інтернеті та прочитай книжку «Мандрівний Замок Хаула» Д. В. Джонс.

Літературознавчий клуб

Діана Вінн Джонс (1934–2011) — англійська письменниця, авторка фантастичних романів, перекладених 17-ма мовами світу.

Діана народилася в *м. Лондоні*, у вчительській родині, була старшою донькою. Разом із двома молодшими сестрами захоплювалася книжками, особливо їм подобалися фантастичні, казкові розповіді. Це було визначальним для їхніх доль: Діана й Урсула стали письменницями, а Ізабель — літературним критиком. Коли розпочалася Друга світова війна, родина змушена була переїжджати в Уельс, Коністон, Йорк, а потім — у місто Таксд, де й пройшло дитинство сестер. Діана здобула філологічну освіту в Коледжі святої Анни при Оксфордському університеті, захоплювалася лекціями Дж. Р. Толкіна та К. С. Льюїса.

Особливою популярністю в читачів користуються цикл її романів «Світи Крестомансі» та книжка ***«Мандрівний Замок Хаула»***.

У центрі фантастичного роману про загадковий замок чарівника Хаула — розповідь про казкову країну Інгарію, де чари є звичними для всіх мешканців, а придбати їх можна у звичайній крамничці. Це розповідь про найстаршу доньку в родині капелюшника Хаттера — Софі. Образ цієї 18-річної дівчини є центральним у романі. Софі надзвичайно розумна й здібна до навчання, але після раптової смерті батька змушена багато працювати в родинній крамничці. Часу на

Діана Вінн Джонс із сестрами Урсулою та Ізабеллю

розваги й навіть на зустрічі з двома молодшими сестрами — Летті й Мартою — у Софі немає, і від того вона почуває себе старенькою бабусею.

Зловісна Відьма Пустирищ, підозрюючи Софі у взаєминах із молодим і привабливим чарівником Хаулом, перетворює дівчину на 90-річну бабусю. Усупереч злим чарам, Софі набуває нового сенсу життя: вона бореться за своє щастя, допомагаючи Хаулу та його друзям. На цьому шляху їй доведеться розгадати багато таємниць і загадок: чи справді Хаул зваблює дівчат; хто ховається за виглядом нещасного Опудала; який договір уклали Хаул та його домашній демон Кальцифер; куди зникли чарівник Саліван і принц Джастін. А найголовніше питання, яке цікавить Софі, — як їй позбутися злих чар і повернути молодість.

У розвитку подій авторка лише дає деякі натяки на розгадки, але основна інтрига залишається до кінця. У романі діють казкові істоти: чарівники й відьми, русалки та демони, а чарівні предмети — семимильні чоботи, плащі-невидимки, чарівні ціпки — є звичними для персонажів речами. І як будь-яка казка, роман має щасливий кінець. «Мандрівний Замок Хаула» має продовження — романи «Повітряний замок» і «Будинок безлічі шляхів».

Мистецькі діалоги

За мотивами роману «Мандрівний Замок Хаула» ***Хаяо Міядзакі*** створив анімаційний фільм «Мандрівний замок». Узявши за основу сюжет книжки Д. В. Джонс, відомий японський режисер створив аніме на антивоєнну тему, протестуючи проти війни в Іраку.

Основа фільму створювалася на комп'ютері, але деякі сцени й персонажів малювали вручну та вмон-

Постер до анімаційного фільму «Мандрівний замок» *(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)*

товували в комп'ютерну графіку, створивши 1400 сцен. Під час роботи над фільмом режисер радився з авторкою роману, і їй дуже сподобалося його анімоване втілення.

На відміну від книжки, у фільмі літаки, авто та сам замок приводяться в рух за допомогою технологій парових машин, які замінюють звичну для нас електроніку, що є елементами стимпанку. Це різновид фантастики, стилізованої під Америку або Європу наприкінці XIX ст.

- Знайди в інтернеті та переглянь анімаційний фільм «Мандрівний замок» *(реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004 р.)*.
- Порівняй сюжет книжки «Мандрівний Замок Хаула» й аніме за її мотивами. Свої спостереження оформ як печворк.

Підсумуй!

- Що тобі найбільше запам'яталось із книжки «Мандрівний Замок Хаула»?
- Склади письмову характеристику персонажа, який тобі найбільше сподобався.
- Які казкові елементи є в цьому художньому творі?
- Назви елементи детективу в ньому.
- Доведи, що цей твір за жанром — *роман*.
- Які ще романи Д. В. Джонс тобі хотілося б прочитати?

Читацьке дозвілля

У фільмі «Мандрівний замок» використано музичні композиції, зокрема Кальцифер співає пісеньку «Про горщечки», яка нагадує відому валлійську народну пісню «Sosban Fach», що часто звучить на матчах із регбі. Знайди в інтернеті та послухай один із її варіантів. Поділися своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

АНДРІЙ КОКОТЮХА

Ти вже знаєш, що жанр детективу дуже популярний, адже кожна четверта книжка, що видається нині, — твір з ознаками детективу. Безперечно, і тебе захоплює напружений сюжет, яскраві о́брази героїв і героїнь детективних творів.

Нові пригоди разом із київським школярем Юрком Туряницею чекають на тебе у творі ***«Гімназист і Чорна Рука»***. Щоб дізнатися, хто ж насправді ховається під псевдонімом Чорна Рука, тобі разом з автором треба буде розгадати хитросплетіння подій, обставин і несподіваних зустрічей.

ГІМНАЗИСТ І ЧОРНА РУКА

(Скорочено)

Розділ перший. Тут київський гімназист іде назустріч небажаній пригоді

Чорний слід від долоні з розчепіреними пальцями відбився на весь аркуш. А вільне місце згори займав зроблений друкованими літерами напис:

«Завтра 5 година. Спалений дім на Подолі ти знаєш приносиш 1 тисячу або буде біда. Залиш у великій кімнаті мовчи»

«Не вийде мовчати», — сказав собі Юрко Туряниця, учень восьмого класу Першої зразкової київської гімназії.

Хлопчина знав, про що казав. Таку записку раніше отримували інші учні. Якби кожен послухався і справді тримав язик за зубами, у Чорної Руки нічого б не вийшло вже з першою жертвою — Колею Моховим. Той, відомий своїм здоровим пофігізмом, відправив послання, як каже Валик Зубко, у бан, тобто забанив. А вже наступного дня сталася біда. Ну не аж таке горе: ніхто не загинув і не скалічився, слава богу. Але батьки байдужого до попереджень гімназиста дізналися, куди їхній син насправді ходив замість додаткових занять із французької мови. Ох, і було Моховому вдома! (...)

Поміркуй!

- Чи вдалося авторові створити інтригу з перших рядків твору?
- Уяви, що у твоїх руках опинилася записка від загадкової Чорної Руки. Якими були б твої дії?
- Чи є в Юрка Туряниці вибір — виконати волю таємного незнайомця чи ігнорувати записку? Поясни свою думку.
- Яким чи якою ти уявляєш Чорну Руку?

Юрко Туряниця зростає в заможній родині, що підтримує українські традиції. Хлопець навчається в престижній гімназії на Печерську, учні якої мають лише хороші оцінки та поведінку. Але за будь-яке порушення правил їх виключають із цього закладу. Тому Юрко вирішує виконати вимоги Чорної Руки, щоб не потрапити в халепу, і вирушає на Поділ.

Розділ другий. Тут гімназист знайде щось страшне

На Подолі всякий заблукає, але не Юрко. Він тут народився, це потім вони переїхали на вулицю Петлюри, у самісінький центр Києва. Але Поділ залишався рідним. (...)

Що ближче підходив до потрібного місця, то важчими були кроки. Крім того, Юрко раптом відчув, що привертає загальну увагу, від чого стало зовсім ніяково. Адже його, такого переляканого, бачить увесь Поділ.

Хоча насправді він помилявся. Перехожі не озиралися на хлопця. Юрко Туряниця нічим не привертав уваги. Звичайний школяр, їх Києвом ходить багато. Хіба, якщо придивитися, можна було побачити ластовиння на лиці. (...) А ще — два невеличких неакуратних шрамики на лівій щоці, мов хтось виорав дві смужки неправильної форми. Виду вони не псували. Навпаки, бабуся казала: це сліди щастя, бо Юрко в ранньому дитинстві перехворів на віспу. (...)

Фонтан «Самсон». *Поділ, м. Київ. Скульптор І. Григорович-Барський*

Зазвичай гімназист простував би неквапом, ловлячи ґав, зупиняючись, аби провести цікавим поглядом чергове авто — любив озиратися на машини, мріючи про власну, ось

і приглядав собі моделі. Але тепер утратив інтерес до всього. Дістався майже до кінця звивистої вулиці, ще поворот, останній — й уздрів стару будівлю, давно покинуту, заселену волоцюгами. Вони, як казали в новинах, і стали причиною пожежі.

У дитинстві Юрко ніколи не заходив на цей бік Подолу. Не те місце, де матусі й бабусі охоче гуляють із малими дітьми. Та й зараз не бачив нічого привабливого, крім зарослого київського узгір'я. Старанно підготував загадковий незнайомець місце зустрічі.

Мусив же знати, де є покинута забудова, порожня, моторошна, місцями ще чорна від кіптяви — горіла влітку. (...) Потім тато прочитав у газеті: волоцюги серед білого дня побилися, а щоб замести сліди, не придумали нічого ліпшого, як запалити будинок. Мама ще повела плечима, скривилася:

— Не говори, Іване, при дитині про вбивства.

На що батько відповів:

— Та ну, Раїсо. Наші діти поруч із нами живуть. Не сліпі, не глухі, не відріжеш їх від світу у двадцять першому столітті. — І, помовчавши, нагадав: — Воює країна. Про смерть діти в школах чують мало не щодня. Ушановують пам'ять. Хай розрізняють смерті гідні й безглузді.

Нічого. Подумаєш, волоцюги-безхатьки. Зовсім недавно Києвом бігали натуральні вбивці, озброєні пістолетами, кастетами, битами й молотками. (...) У центрі міста вибухали справжні бомби, навіть серед білого дня, горіли машини, батькову теж спалили вночі, бо прикрасив її синьо-жовтим прапорцем. «Нічого, зароблю і куплю нову. Ми все одно переможемо!» — так сказав тоді тато, а мама тільки зітхнула: «Двадцять перше століття — нервове».

Поміркуй!

- Що відчуває Юрко, прямуючи до місця зустрічі із Чорною Рукою? Чому він *«утратив інтерес до всього»*?
- Як ти розумієш слова Юркового тата про те, що вся країна воює?
- Пригадай твір Г. Кирпи «Мій тато став зіркою». Порівняй, як описано події Революції Гідності в оповіданні та як про них згадує Юрко Туряниця.

Зазначений у записці будинок стояв майже в самому кінці вулиці. Чи то здалося Юркові, чи й справді перехожі відверталися, проходячи повз нього, і прискорювали кроки. (...) Роззирнувся сторожко. Шаснув у двір, штовхнувши плечем причинену хвіртку. Швиденько зачинив її за собою — і передумав, знову прочинив. Раптом тікати доведеться, одразу кулею на вулицю вилетить. Та й перехожі, напевне, почують, коли кричатиме «рятуйте», якщо шлях до відступу перекривають. Кликати на допомогу не соромно, гірше загинути мовчки й непомітно.

Юрко скривився, мотнув головою, проганяючи непотрібні думки. Не треба паніки. Нічого не сталося, а вже настрій такий, ніби все пропало. Перетнув дворик, ступив на ґанок, потягнув на себе двері, що трималися на одній петлі. Протиснувся всередину. Постояв, збираючись із духом.

— Агов! Я тут! — гукнув на повну силу легенів, проганяючи липкий страх, який усе одно підступно перехоплював подих і сковував рухи, роблячи їх незграбними. — Я прийшов! Хто тут?

У відповідь — спершу тиша. Потім — рух назустріч, хтось біг зсередини, голосно сопучи. І чи то галюцинація слухова, чи справді невідома істота наближалася з тихим гарчанням.

Юрко мимоволі ступив кілька кроків назад. Сумка вперлася в стіну. Гімназист уже бічним зором намалював геометрично правильну траєкторію до дверної пройми. Стрибок, другий — і все, вирвався.

Поки думав-прикидав, з порожньої кімнати до закіптюженого передпокою вибіг, точніше, викотився сірий песик. Не схожий на бродячого, морда пласка, кумедна й щаслива, бо людину побачив. Бульдоги нічийними не бувають.

— Здоров! — промовив Юрко, намагаючись погладити створіння.

Та бульдожка зиркнув жалісно, зовсім не так дивляться породисті бійцівські пси. Гімназист не читав по собачих очах — без того здогадався, що цей несподіваний новий знайомий хоче їсти. Треться об штани, ластиться, випрошує.

— Зараз, — сказав Юрко, вчасно згадавши про бублик у кишені куртки, один із трьох, узятих уранці з дому. (...)

У сусідній обгорілій кімнаті Юрко побачив убитого чоловіка.

Юрко позадкував, замахав руками в повітрі, наче крилами вітряка. І враз почув за спиною кроки. Хтось-таки перекрив шлях до відступу. Попереду — мрець, позаду — хтось, кого гімназист ще не бачив, але вже чув суворе:

— Ти що тут робиш, га?

Поміркуй!

- Які емоції відчув Юрко, коли потрапив до згорілого будинку?
- Кого зустрів головний герой? Які несподіванки його очікували на місці зустрічі?
- Як ти думаєш, на цьому його пригоди закінчилися чи тільки розпочалися? Поясни свої міркування.

Розділ третій. Тут Юрко знайомиться з детективом Шпигом

Здалося, довго думав, повертатися лицем до небезпеки чи ні, — насправді пролетіло кілька секунд, не більше. Та Юркові вони видалися вічністю. Він поволі обернувся. Краще бачити, хто тобі загрожує, аніж прийняти удар у спину. Так принаймні вважав Юрко. Його улюбленці — відомий усім Шерлок Голмс і Максим Оса з нового коміксу — думали так само. Не в усьому наслідував їх гімназист, але деякі їхні поради були слушні.

Побачив за три кроки від себе, у проймі дверей, що колись розділяли дві кімнати, низенького, зовсім не страшного чоловіка. Справжній тобі дядько, опецькуватий, кирпатий, з невеличким кумедним черевцем, кругленькими, рожевими, повними щоками та густими чорними вусами.

— Ти ба, грамотій. Перша зразкова гімназія, ота знаменита, на Печерську, так чи ні?

— Ага. А ви як знаєте?

Незнайомець усміхнувся у вуса, гойднув підборіддям:

— Якщо ти не вкрав свою сумку, то на ній — герб. Схрещені лаврові листки, між ними дві літери: «К» і «Г», що означає

київська гімназія. Номер посередині, у тебе там «одиниця». Я читав, що засновники Першої зразкової вирішили відродити давні гімназійні традиції. От і взяли собі емблему однієї з найкращих київських гімназій, які були до того, як прийшли більшовики та все зіпсували. Історією цікавишся?

— Вивчаємо.

Говорили спокійно, ніби й не було мертвого тіла в порожній кімнаті. Юрко навіть почав трохи заспокоюватися. Але незнайомець сам швидко зрозумів: не туди розмова пішла. Знову насупив брови, повторив:

— То що ти тут робиш? Який чорт тебе сюди заніс, ще й із собакою?

— Собака не мій, — поквапився пояснити Юрко. — Він уже був, коли я прийшов. Голодний. Я бублика йому дав, — бовкнув для чогось.

— Бульдоги не їдять бубликів, — зазначив коротун. — Трішки знаюся на цьому, сам колись пса тримав. Не бульдога, але теж нічого. Застрелили його кілька років тому. Хотіли мене, але пес на кулю кинувся. Нового ніяк не заведу, немає коли з ними возитися, — незнайомець машинально смикнув себе за краєчок вуса. — До того кажу, що раз зжер бублика, значить, жерти хоче. Такі собаки не гуляють вулицями просто так. Тим більше не залазять у порожні будинки, де лежать трупи. Хтось же його сюди привів. І кинув. Інакше давно б собацюра знайшов хазяїна. Отаке.

Юрко промовчав. З висновками коротуна погоджувався цілковито. А револьвер у кишені та манера міркування підказували єдино правильний висновок.

— Ви з поліції? Детектив?

— Був колись, — відрубав чоловік. — Але, вважай, детектив. (...) Шпиг Назар Захарович. Капітан міліції у відставці.

— Тепер поліція.

— То тепер. А я звільнився, коли ще була міліція. Думав: протримаюся. Допекло. Тепер — маю честь, власник приватної пошукової контори, і заодно — її єдиний працівник. (...)

— Туряниця Юрій, учень восьмого класу Першої зразкової гімназії, — трішки подумав і додав: — Іванович. (...) Що тут узагалі відбувається? Ми зустрілися з вами в недогорі-

лому будинку, і я так думаю, що ви недарма прийшли сюди саме тепер.

— Розумецький, — гмикнув Шпиг. — Але спершу ти мені даси відповідь. Повторюю знову: що тут, у недогорілому будинку, робить учень восьмого класу? (...)

— Чорна Рука, — просто відповів гімназист.

Поміркуй!

- Як відбулося знайомство Юрка з детективом Назаром Шпигом?
- Які риси характеру справжнього детектива впадають в око з першої зустрічі з ним? Які художні деталі увиразнюють образ?

Юрко розповідає детективу про таємничу записку, що доведеться віддати Чорній Руці всі свої заощадження, навіть ті, за які він мріяв купити в однокласника Левка Голіцина старовинний годинник. Голіцин вважає себе дворянином — нащадком царського прислужника та гетьмана Безпалого. Назар Шпиг до такого «дворянства» ставиться скептично, адже йому відомо з історії, що обидва пращури Юркового однокласника продалися російському цареві за дворянські титули, зрадивши українське гетьманство.

Під час розмови Юрка зі Шпигом на місце злочину прибули поліцейський полковник Медвідько та керівник охоронної фірми Стрельцов, і гімназистові довелося сховатися під напівзгорілим ліжком у сусідній кімнаті. Юрко підслухав із розмови між правоохоронцями, що вбита людина в сусідній кімнаті — це кримінальний авторитет Яків Зозуля. Шпиг підозрював його в крадіжці дорогоцінної брошки в літньої акторки Галини Добрянської і вирішив зустрітися з ним, але хтось випередив його й убив злодія. Завдяки винахідливості Шпига, Юркові вдалося непомітно вислизнути з місця пригоди через вікно. А за ним додому прибіг і бульдог.

Батьки спершу несхвально сприйняли нового мешканця — песика, але потім, порадившись, дозволили Джентльмену (на таке ім'я він відгукнувся) залишитися, поки не знайдуться його справжні господарі. Невдовзі Туряниця-старший побачив в інтернеті оголошення про зниклого пса. Удвох із Юрком вони вирушають, щоб повернути його власниці. Нею виявилася дівчина з Юркової школи, Ліза Осадча, вихованка багатого чиновника Аркадія Раєвського. Суворий вітчим наказав своєму водієві позбутися Джентльмена, він не хотів терпіти його присутності у своєму домі. Тому Раєвський охоче віддає собаку родині Юрка з умовою, що Ліза іноді зможе зустрічатися зі своїм улюбленцем у парку на прогулянці.

Тепер життя Юрка істотно змінилося, адже батьки поклали на нього повну відповідальність і догляд за Джентльменом, тож хлопець швидко звик до нових обов'язків і після уроків одразу біг додому.

І тут сталася в Юрка та його однокласників прикра шкільна пригода. Левко Голіцин збирався продати Глібові Стороженку з їхнього класу фігурку китайського бовдура. Оборудку домовилися провести в комп'ютерному класі після уроків при свідках — Юркові Туряниці та Степанові Мартинюку. Під час зустрічі виявилося, що фігурка бракована, між хлопцями виникла сутичка, і вони ненароком розбили великий монітор, зірвавши важливий для їхньої школи міжнародний онлайн-захід.

Хоч як не намагалися директор школи — учитель англійської Марко Іванович Андронакі — і вчителі викрити винуватців конфлікту, ніхто так і не розповів про інцидент. У школі не виявилося зрадників.

Після тривожного й напруженого дня Юрко пізно повернувся додому. Біля їхніх воріт його вже чекав детектив Назар Шпиг, перевдягнений у костюм двірника. Він попросив Юрка допомогти в пошуках убивці Якова Зозулі. Зустрілися вони ще й наступного дня під час прогулянки з Джентльменом біля Ботанічного саду, де детектив розповів про обставини справи.

Виявилося, що Зозуля на замовлення Стрельцова вкрав у Галини Добрянської щоденник її старшого брата Олеся, у якому той описував свою участь у бою під Крутами. Цей документ є безцінним для історії. Правнук пані Галини, повний тезка свого славного прадіда, учасник АТО на Донбасі, виступив з ініціативою назвати одну з київських вулиць іменем прадіда, а для цього потрібне документальне свідчення про його подвиг. Тепер Олеся-молодшого ув'язнили через підозру в убивстві Зозулі. Шпиг просить Юрка допомогти знайти Чорну Руку, адже той міг бути свідком убивства. Це допоможе врятувати невинну людину.

Юрко цілий вечір розмірковує, висловлює свої аргументи Джентльменові, зачинившись із ним у своїй кімнаті, і починає підозрювати, що Чорна Рука — це Гліб Стороженко.

Поміркуй!

- Допоможи Юркові: установи послідовність переказаних подій і вислов своє припущення про те, хто може виявитися Чорною Рукою.
- Чи погоджуєшся ти з міркуваннями Туряниці? Чому?

Розділ п'ятнадцятий. Тут зовсім невчасно з'являється б'ютифул бой

Тим часом настала неділя. Дали слово — треба тримати, а домовленості виконувати. Юрко зібрався в парк Шевченка вигулювати собаку разом із Лізою та її сухорлявою, мов чорноморська вобла, бонною. (…)

Осінь. Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка. *м. Київ*

Щойно зайшли на паркову алею, і бульдог уздрів перед собою Лізу, яка нетерпляче тупцяла при вході, пса наче підмінили. Дзявкнувши, він рвонувся, натягуючи поводок, і з несподіванки Юрко ледь не втратив рівновагу. Щоб не заорати носом, побіг підтюпцем і швидко захекався. Так, сопучи й витираючи рукавом не знати звідки виниклу вологу під носом, розхристаний гімназист постав перед дівчинкою.

Ліза не звертала на Юрка жодної уваги, присівши біля бульдога й дозволяючи тому себе облизувати. При цьому гімназистці дивним, не зрозумілим хлопцеві чином вдалося не розтріпатися, зберігши одяг у тому вигляді, у якому її випустили з дому. На ній були чобітки з невеличким каблуком, з-під синього вовняного пальта визирав край довгої, майже до кісточок, темно-зеленої сукні. Руки закривали тоненькі рукавички, а волосся, легенько завите, прикривала плетена шапочка.

Зате сухоребра Марта Ернестівна, схожа на велику тичку, затягнену в довгий сірий плащ, своєю увагою Юрка не оминула. (…)

— Фу, молодий чоловіче, — проскрипіла вона, — Фу! Як ви можете в такому вигляді приходити на побачення з панною!

— А в нас не побачення! — поспіхом відрізав Юрко. (…)

— Ви навчіться спершу користуватися хустинкою, — зауважила бонна, трохи підвищивши голос. — І застебніть верхній одяг — ви перебуваєте в громадському місці.

Ще не вирішивши, як на це реагувати, Юрко просто пустив край повідка, відступив на два кроки й засунув руки в кишені. (…) Нарешті неквапом, демонстративно й виклично водночас, хлопець почав один за одним застібати ґудзики знизу вгору.

Кивнувши з відчуттям виконаного обов'язку, бонна переключилася на вихованку.

— Фу, Ліззі, — каркнула. — Ви дозволяєте цій тварині, що бігала по брудній землі своїми лапами, мастити ваше чисте пальто. А дозволяти лизати власне лице — узагалі проти правил гігієни.

Юрко чекав, що дівчина заперечить або хоча б спробує сказати щось нейтральне у відповідь. Але Ліза випросталася, хоч і не відсторонила від себе Джентльмена, відступила трохи далі й запитала:

— Ми можемо трохи погуляти в парку?

— Вам дозволили, — це прозвучало наче дівчину обдарували неабиякою милістю. — Нагадаю — не більше години. Мій лікар заборонив мені довго перебувати на вулиці в таку вологу погоду. І я повинна вас бачити, — проскрипіла вона. (...)

Ліза нарешті повернулася до бонни спиною і рушила за бульдогом, який уже потрюхикав до дерев. Там вигулював таксу огрядний вусатий пан із люлькою в зубах, тож Джентльмен знайшов собі нову компанію. Поводок тягся за ним, і Юрко, наздогнавши пса, відчепив його, змотав і запхав у кишеню.

Якийсь час гімназист і гімназистка стояли поруч і мовчали, дивлячись у різні боки. (...) Довго так тривати не могло. Копнувши жовте листя носаком черевика, він мовив, не дивлячись на Лізу:

— Оця твоя... ну... справді така хвора?

— Вона не моя, — кинула дівчина, теж дивлячись в інший бік, але враз повернулася і заговорила, бо, видно, накипіло: — Але то не її лікар! То наш сімейний лікар, друг нашої родини! (...) Лікар — товариш мого тата, — повторила Ліза. (...) — Раєвський мені не рідний.

— Вітчим?

Ліза кивнула й знову не втрималася:

— Вітчими теж бувають рідними. Ну, або як рідними. У мене є подружка Аня Борщевська, то новий чоловік її мами дуже класний. Нікому не дорікає. Навпаки, товаришують усі з усіма. Хоча мама мене переконує, що Раєвський хороший, але постійно зайнятий державними справами. А мій тато загинув два роки тому.

— На Донбасі?

— Так, але він не воював. Він — лікар, волонтер. Їхній автобус підірвався на міні. Пам'ятаю, як він їхав тоді й прощався. Їхав не вперше, то я вже й звикла, і не думала поганого. Узяв на руки й міцно-міцно обійняв. Через два дні прийшов до нас його товариш, сірий увесь. Мама відразу все зрозуміла, щойно його побачила.

Ліза зітхнула, глянувши на пса, який заграв із чужою таксою.

— Потім ми дуже довго жили бідно. Мама давала уроки англійської, та все одно ледь зводила кінці з кінцями. Звідки й коли з'явився Раєвський, зараз уже й не згадаю. Таке враження, ніби він завжди був. Я чула, як мама пізніше комусь казала по телефону: він, мовляв, забезпечить дитину, тобто мене. Ніби я хотіла, щоб мене забезпечували. (...)

Юрко, переваривши почуте, уже зовсім іншими очима дивився на Лізу. Не ображався навіть, що пса свого шукала. Звісно, був один друг, і того Раєвський викинув. І то — підло, тихо, підступно. Викручується тепер, а міг же сказати: «Так, Лізо, це я звелів твого бульдога забрати подалі».

— А оця мегера? — він обережно тицьнув пальцем у бік бонни.

— Його родичка. Хвалилася, що ніколи не була заміжня, бо від чоловіків лише зло й хамство. Раєвський вирішив, що вона поганого не навчить.

Марта Ернестівна, ніби відчуваючи, що говорять про неї, підозріло зиркнула в їхній бік.

Поміркуй!

- Що нового про родину Лізи дізнався Юрко після її розповіді? Чи змінив він свою думку про неї?
- Як ти ставишся до цієї дівчини?
- Як ти вважаєш, чи може Ліза бути Чорною Рукою? Свою думку доведи.

Награвшись із таксою, Джентльмен подріботів до дівчини, тицьнувся пласким писком у її черевик. Юрко хотів ще щось запитати, навіть рота вже відкрив, але тут над вухом ззаду гаркнуло:

— Здоров, Турянице! Гуляєш?

З несподіванки гімназист аж відсахнувся. Поруч не знати звідки вигулькнув Лев Голіцин. Юрко швидко згадав: він же десь тут поряд мешкає, міг просто так бігти через парк у своїх справах, угледіти знайомого й привітатися. Проте вони, хоч і вчилися в одному класі, ніколи особливо не товаришували. Хіба події цього тижня трохи зблизили їх, але то вже ситуація така. Не збирався Юрко брататися з Голіциним тільки через те, що мали спільну халепу.

І наступної миті зрозумів, чому той не пробіг повз нього, а конче вирішив привітатися, адже Голіцин, уже не звертаючи на нього уваги, розправляв плечі й поправляв чуба, рисуючись перед Лізою.

— Здається, я бачив тебе в нашій гімназії. Ти із сусіднього класу. Давно пора познайомитися.

Дівчина запитально глянула на Юрка. Біля невеличкої компанії виросла пильна бонна. Змірявши нову особу з голови до п'ят, запитала грізно:

— Ви хто, юначе? Що вам потрібно від дівчини?

Голіцин спершу приклав розчепірену правицю до грудей, накривши місце, де серце, а потім широко перехрестився.

— Бачу — стоїть знайомий із гарною дівчиною, яку я десь уже бачив. Набрався сміливості, познайомився.

— Це не сміливість, а нахабство, молодий чоловіче! — відкарбувала Марта Ернестівна.

Левові щоки запалали.

— Голіцини ніколи не були нахабами! — заявив він. — Усі чоловіки з нашого давнього роду вирізнялися сміливістю! Саме тому наш рід завжди цінували! — Його лице пашіло так, що аж змокріло.

Видобувши з кишені застебнутої куртки акуратно складену хустинку, Левко старанно витер краплі поту. Бонна тим часом примружилася, щоб уважніше його роздивитися.

— Ви сказали — Голіцин? Ви нащадок тих самих Голіциних, юначе? Яке несподіване, яке раптове знайомство! Нащадок дворянського роду! Дивися, Ліззі, який бьютіфул бой! Ось яка компанія нам потрібна! Добірне товариство! Я неодмінно скажу панові Раєвському!

Юрко мовчки сопів, ніби відчуваючи: щось не те діється. (...) Голіцин же, відчувши себе повним господарем становища, ступив до Лізи ближче.

— То познайомимося? Я — Лев Голіцин!

— Лизавета, — сухо відповіла дівчина. — Лизавета Осадча.

— Фу, Ліззі! — утрутилася бонна. — Ви маєте прізвище Раєвська! (...)

— Ви дозволите запросити вашу вихованку на Покровський ярмарок? Там буде дуже багато цікавого. Розпродаж модних речей, наприклад, можна все купити за пів ціни...

Тепер нічого не встигла сказати на це бонна — її випередила Ліза:

— Ви, мабуть, не чули, Марто Ернестівно, — сказала дівчина, дивлячись просто на Юрка. — Але мене туди вже запросив ось цей молодий чоловік, Юрій Туряниця. Тільки не на розпродаж барахла. Нині Покрова — День війська, буде концерт, співатимуть наші воїни. (...)

— Нічого, — вичавив Голіцин із себе. — Тоді якось іншим разом.

А Ліза вже повернулася до бонни, проказала, ніби й нічого не сталося:

— Пів години вже минуло. Вам же не можна довго бути на свіжому повітрі. — І вже потім підкреслено ввічливо звернулася до Юрка: — Дуже дякую за цікаву прогулянку. До наступної зустрічі. (...)

Поміркуй!

- Чи сподобалася тобі поведінка Левка під час зустрічі в парку з Юрком і Лізою? А поведінка Лізи? Аргументуй своє ставлення до персонажів.
- Чому Марта Ернестівна назвала Голіцина *чудовим хлопцем*? Чи можна скласти повне враження про людину під час першої зустрічі?
- Як ти вважаєш, чи може Левко Голіцин бути Чорною Рукою? Поясни свої роздуми.

Юрко без зволікань реалізує свій план щодо розкриття Чорної Руки. Тому підкидає записку з погрозами Глібові Стороженку й призначає йому зустріч у шкільному спортзалі. Під час зустрічі з'ясовується, що Туряниця намарне підозрював Гліба. Він виявився порядним і сміливим хлопцем.

Тому під час нової конспіративної зустрічі з Назаром Шпигом Юрко детально розповідає йому про свої нові припущення і плани. А наступного дня в підручнику з грецької мови знаходить нову записку з погрозами: «НЕ ДУМАЙ ЩО ПРО ТЕБЕ ЗАБУЛИ ГРОШІ ПРИНЕСЕШ ЗАВТРА ТУДИ КУДИ ТОЙ РАЗ. ТІЛЬКИ ГОДИНА ПЛЮС. ТОЙ РАЗ ПРОБАЧИВ ТЕПЕР НІ».

Юрко дуже зрадів записці, адже так випадає шанс спіймати Чорну Руку на гарячому. Через зв'язкового — бармена — він передає записку з інформацією Назарові. І Чорна Рука потрапляє в їхню пастку. Чорною Рукою виявився Лев Голіцин. Він зізнається слідчому, що чув розмову вбитого Якова Зозуленка з іншим чоловіком, якого називали Сопля. На вимогу Назара Шпига Юрко присягнувся нікому не розповідати про викриття Чорної Руки.

Разом із приватним детективом Туряниця вирушає на пошуки справжнього злочинця — Аркадія Сипливця. Він ознайомлюється з небезпечною роботою приватного слідчого. В одному з притонів Назар знаходить і затримує справжнього вбивцю, передає до рук поліції, відбирає в нього цінний щоденник Добрянського.

Розділ двадцять третій. Тут гімназист зустрічає трьох щасливих людей

Мама вже кілька годин місця собі не знаходила. Тато теж не міг нічого робити, нервово міряючи кроками квартиру. Тож Юрко отримав одразу від обох, щойно переступив домашній поріг.

Але зробив, як сказав відставний міліціонер. Той знав, що радити: має справу з брехунами вже майже тридцять років. Найважче далося ридання. Зате всі повірили, бо Юрко насправді дозволяв собі плакати не часто. Та й було чого: зі слів хлопчини, він відпустив бульдога побігати, відволікся на короткий час, а коли роззирнувся — Джентльмена не побачив. (...)

— Не треба, Юрчику! Знайдеться песик! А ми за тебе страшенно злякалися, синку! Ти ж завжди повертався додому вчасно!

— Ми зробимо так, як Ліза, — вирішив тато. — Завтра сам дам оголошення в інтернеті. Якщо раз подіяло, то спрацює і вдруге.

Гімназист знав, чим усе це завтра закінчиться. Назар Шпиг і це передбачив. Лиш одне вони не змогли прорахувати. Через пережиті хвилювання Юрко захворів. (...)

Поспати гімназистові таки вдалося. Навіть не бачив і не чув, як зранку прийшов із візитом пан Шпиг. Назвався, простяг мамі візитку. І вручив із рук у руки бульдога-утікача. Пояснив: надибав пса в одному з дворів. Той чи загубився, чи заблукав. Собака породистий, такі просто так Києвом не бігають, тож його забрав відставний поліцейський із собою. Уранці вивів на прогулянку, як належить. І тут бульдог пожвавився, потяг за собою, і довів отак через усе місто до вулиці Симона Петлюри. Щастя, що знайомий двірник упізнав пса, підказав, куди й кому його завести. (…) Такий був план. Утілили.

Хіба пропасниця засмутила Юрка — це ж точно така запізніла реакція на вчорашній, сповнений небезпечних пригод вечір.

Проте він не здивувався, коли під кінець дня жар остаточно спав, йому стало набагато краще, і все це батьки списали на таке вдале повернення блудного Джентльмена в сім'ю. До гімназії Юрка все одно поки що не пускали, та свою недільну прогулянку в парку Шевченка він таки відстояв.

(…) Ліза, як і минулого разу, прийшла на прогулянку перша. Бонна бовваніла при ній і, на Юркове та Джентльменове щастя, вирішила й надалі демонструвати презирливе ставлення до всієї компанії. (…) Ліза теж не приділила Юркові належної уваги, заходившись бігати з бульдогом між деревами, і гімназист залишився в гордій самотності.

Хлопець тинявся парком, ко́пав листя, думав про щось своє — і раптом побачив: просто до нього йдуть троє. Найперше впала в око літня жінка. Не стара, а саме літня, тримається гідно, запнута в зелену шаль, модну й тепер. Випромінювала шляхетність кожним своїм кроком, кожним жестом, кожним поглядом. Літня пані неначе вийшла з історичного фільму про найкращих людей минулої доби. Вона тримала під руку свого супутника, що годився їй у старші сини й теж мав солідний вигляд: підкручені вуса, дороге пальто з верблюжої шерсті. Придивившись уважніше, Юрко переконався: справді, буває таке взуття, яке робить коротуна вищим. (…) Третім був хлопець зовсім молодий, не худий, жилавий. Йому й не треба було вдягати світло-коричневий камуфляж, адже він навіть у джинсах, кросівках і простенькій футболці

виглядатиме воїном. Хлопець ступав поруч із літньою пані, щось до неї говорив і сам же сміявся, при цьому не забуваючи сторожко роздивлятися в різні боки.

Та першим прогудів Шпиг:

— О, яка несподівана зустріч! Як почуваєшся, Івановичу?

— Дякую, — чемно відповів Юрко, не зводячи очей із літньої пані. — Бачте, вичухався. Ось, гуляю.

— А ми теж, бач, на променаді, — відставний міліціонер розправив вуса й, не стримавшись, легенько смикнув себе за кінчик. — Прошу познайомитися, юначе: Галина Добрянська. Королева сцени, прима українського театру, чув про неї?

— Чув, — кивнув гімназист, кивнувши актрисі й зловивши боковим зором здивований погляд бонни.

— Хоч я, якщо чесно, частіше ходжу в кіно. (...)

Він мимоволі перевів погляд на воїна в камуфляжі.

— Олесь, — хлопець простяг Юркові руку, коротко й міцно потиснув. — Ти як, спортом цікавишся?

— Не професійно. Так, для загального розвитку. (...)

Дивна трійця пішла, а Юрко ще якийсь час стояв, проводжаючи їх поглядом. І раптом почув над вухом:

— Ой, ти що, його знаєш? — підійшла Ліза. (...) — У мого тата... покійного... загиблого... Словом, є фото. Вони фотографувалися разом, коли цей хлопець прикривав їхній волонтерський автобус. Сам-один затримував сепарів і росіян, коли ті не хотіли пропустити поранених. Тато ще потім дивувався: ніби заговорений хлопчина, ані подряпини. Здається, Олегом його звуть...

— Олесь, — поправив Юрко Туряниця.

Назавтра в гімназії все було, як звично. Голіцин при першій зустрічі швидко відвів погляд, а потім узагалі відвернувся і намагався триматися від Юрка подалі. Тому ж кортіло розказати все, хай потайки, кільком особливо довіреним особам, покликавши їх до вбиральні. Зубко, Моховий, навіть Мартинюк — вони охоче почують, чия чорна рука псувала їм та іншим життя. Але щоразу він стримував себе. Прикушував язика, щоб заболіло, аби заспокоїтися. (...)

Коли повертався додому, зустрів на вулиці поряд із гімназією пана Шпига. Відставний міліціонер цього разу одягся,

як завжди. Таким Юрко звик його бачити. Стояв, про щось неквапом патякав з охоронцем, а вгледівши гімназиста, попрощався і наблизився до хлопця.

— Здоров, Івановичу. Де тебе чорти носять? (…) Ходімо, проведу до метро.

Чоловік і хлопець рушили тихою, укритою жовтим листям київською вулицею. Якийсь час мовчали, думаючи кожний про своє.

— Олесь про тебе питав, — мовив нарешті Шпиг.

— І йому привіт передайте.

— Від нього для тебе теж дещо є.

Відставний міліціонер витяг із кишені пальта й простяг Юркові невеличку пласку бляшану коробочку.

— Що це? (…)

Юрко покрутив коробочку. Не нова, бачив такі в книжках про старий Київ. У таких кондитери продавали монпансьє. Відкрив. Замість льодяників — темна маса. Не чорна — сірувата. Торкнув пальцем.

— Подібне до попелу…

— Чортівня якась коїться. Але це вже — окрема історія, — загадково відповів Шпиг. І за звичкою смикнув себе за вуса.

Поміркуй!

- Чи здійснилися твої передбачення щодо розв'язки детективної інтриги?
- Які якості Юрка Туряниці сприяли розслідуванню?
- Чи зможе він стати справжнім детективом, як Назар Шпиг?

Літературознавчий клуб

Андрій Кокотюха (1970 р.) народився в *м. Ніжині Чернігівської області*. Змалку любив читати, мріяв стати бібліотекарем. Перший художній твір написав у 7 років. Працював журналістом. Автор майже ста повістей і романів. Найулюбленіший його жанр — детективи. А ще він працює на телебаченні, пише сценарії кінофільмів і телесеріалів, зокрема й до екранізацій своїх творів.

У центрі детективної повісті ***«Гімназист і Чорна Рука»*** — небезпечні пригоди київського

восьмикласника *Юрка Туряниці*. Він є головним героєм ще двох творів А. Кокотюхи — «Гімназист і Вогняний Змій» та «Гімназист і Біла Ворона». Ці твори входять до *трилогії*.

Ще одним яскравим персонажем цієї детективної трилогії є приватний слідчий *Назар Шпиг*. Він суворий, справедливий і винахідливий.

Події детективної повісті відбуваються в різних куточках Києва в наш час. Але з розповідей персонажів довідуємось і про добу Гетьманщини (XVII ст.), і про події початку XX ст.

Яскравою ознакою детективної повісті є *інтрига*, яка утримує читацьку увагу, зацікавлює розгадкою таємниці. У книжці «Гімназист і Чорна Рука» загадкою є особа Чорної Руки та пошуки справжнього вбивці. Однак разом із небезпечними подіями у творі А. Кокотюхи зображено й романтичні пригоди та доброзичливий гумор.

Поміркуй!

- Доведи, що «Гімназист і Чорна Рука» — це детективна повість.
- До роздумів над якими запитаннями тебе спонукали інтриги цього твору?
- Чи була розв'язка повісті для тебе несподіванкою? Чому?
- Що спільного між Назаром Захаровичем Шпигом і Шерлоком Голмсом? Які ще традиції детективу, закладені Е. По та А. Конан Дойлом, набули розвитку в повісті А. Кокотюхи?

Історичні паралелі

Сучасні події твору тісно переплетені з історичним минулим. У повісті згадано про Олеся Добрянського-старшого, який був учасником бою під Крутами 29 січня 1918 р. Тоді відбулася кривава січа між російськими більшовицькими військами капітана Муравйова й українськими загонами, сформованими з юнаків Київської військової школи імені Богдана Хмельницького та молодих національно свідомих добровольців. Вороже військо в десять разів перевищувало число наших захисників. Майже 100 молодих українських патріотів загинули,

Ю. Шаповал. Картина із циклу «Григорович»

інші ж були захоплені в полон і розстріляні або ж вислані до Сибіру, як Олесь Добрянський. Але в тому бою українці перемогли!

Гідним нащадком свого прадіда став Олесь Добрянський-молодший. Він учасник Революції Гідності, що розпочалася в листопаді 2013 р. в Києві на майдані Незалежності та згуртувала національно свідомі сили всієї України. Відтоді Росія розпочала проти українського народу війну. У лютому 2014 р. відбулося військове вторгнення в Крим і на Донбас. Щоб дати відсіч російському агресору, Україна розпочала на сході країни антитерористичну операцію (АТО). На захист своєї землі стали тисячі українських добровольців, яким не байдужа доля нашої держави. Серед них був і Олесь.

Слово *детектив* багатозначне. ***Детекти́в*** — один із різновидів художніх творів, кінофільмів, коміксів тощо.

Детектив за фахом — це спеціаліст із розслідування злочинів, агент розшукової поліції, слідчий. У цьому значенні слово має багато синонімів: *ни́шпорка* (розм.) — людина, яка надмірно цікавиться всім, потай слідкує за ким-небудь; *си́щик* (розм.), *філе́р* — таємний агент розшукової поліції; *шпигу́н* — людина, яка займається вистежуванням, розшуком.

Мистецькі діалоги

Серед улюблених детективів Юрка Туряниці — Максим Оса, головний герой однойменного *коміксу Ігоря Баранька*. У ньому розповідається про пригоди легендарного слідчого доби козаччини, козака Корсунського полку під час його повернення з походу в Крим.

За мотивами цього мальопису український режисер ***Мирослав Латик*** зняв першу в історії українського кінематографу екранізацію коміксу.

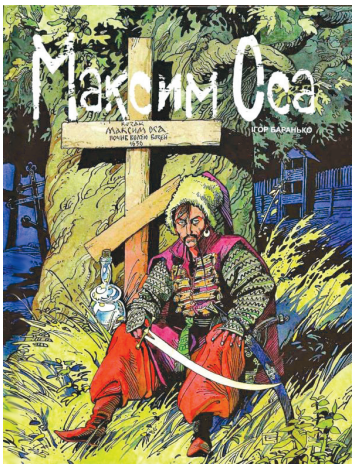

І. Баранько.
Обкладинка до коміксу
«Максим Оса»

Постер до художнього фільму
«Максим Оса: золото Песиголовця»
(реж. М. Латик, 2022 р.)

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та переглянь фільм «Максим Оса: золото Песиголовця» *(реж. М. Латик, 2022 р.)*.
- Охарактеризуй образ Максима Оси. Чи притаманні йому риси детектива?

Підготуй інформаційний постер за повістю А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука». Проілюструй ланцюжок подій, місця, де вони відбувалися, і взаємозв'язки між персонажами. Ти можеш намалювати постер, виготовити його у формі печворка або ж скористатися сервісами «Canva».

Підсумуй!

- Що тобі найбільше сподобалося в детективній повісті «Гімназист і Чорна Рука»?
- Хто з персонажів близький тобі? Чи можеш ти взяти собі його за приклад? Чому?
- Відтвори ланцюжок подій, які стали основою сюжету. У чому особливості сюжету твору А. Кокотюхи?
- Якою є інтрига цього детективу?
- З уроків зарубіжної літератури ти знаєш про всесвітньо відомого детектива Шерлока Голмса. Склади порівняльну характеристику Шерлока Голмса та Назара Шпига разом з однокласниками й однокласницями.
- Чи виникло в тебе бажання прочитати повість повністю? Чому?
- Що тобі хочеться обговорити зі своїми однокласниками й однокласницями після прочитаних уривків із повісті?

Читацьке дозвілля

Чорна Рука — традиційний персонаж різноманітних історій, пов'язаних із пригодами й таємницями. Одна з таких — детективний квест Ганса Юрґена Пресса «Пригоди "Чорної Руки"». Знайди в інтернеті або візьми в бібліотеці цю книжку й разом із юними детективами агенції «Чорна Рука» відгадай заплутані таємничі загадки.

Обкладинка до книжки «Пригоди "Чорної руки"»

КАТЕРИНА ШТАНКО

Ти вже знаєш із детективних творів Е. По, А. Конан Дойла й А. Кокотюхи про розгадування хитросплетінь подій і чітку логіку розмірковувань детективів. Відомо тобі й про фантастичні детективні історії, зокрема про пригоди Софі Хаттер, яка мешкає в чарівній країні Інгарії, що змальована англійською письменницею Діаною Вінн Джонс у романі «Мандрівний Замок Хаула».

Тож тебе не здивує, що учасниками розслідувань можуть бути навіть... дракони. Пропонуємо дізнатися про детективну історію, яка трапилася з Михасем і Хомою Вербицькими, про казкові пригоди у звичайному міському дворі... й не тільки.

ДРАКОНИ, ВПЕРЕД!

(Скорочено)

Частина 1. Зростити чудовисько

1. Ботанік

Один хлопчик (звали його Михась) дуже любив рослини. Не собак, не котів, не хом'ячків, не папужок і навіть не акваріумних рибок, а саме рослини. Як на хлопця — трохи дивне захоплення, бо зазвичай лише дівчата панькаються з усілякими квіточками. Міг би грати у футбол чи відвідувати секцію карате... Але рослини? Ні, узагалі Михась був не проти поганяти з хлопцями м'яча, покататися на скейті чи посидіти перед монітором, але рослини — це зовсім інше. (...)

Поміркуй!

- Як ти ставишся до захоплення Михася рослинами?
- Чи справедливою є думка, що тільки дівчата люблять квітки?

Якось під час відпочинку з батьками та маленьким братиком Костиком у Криму Михась випадково потрапив у Нікітський ботанічний сад на секретну ділянку із чарівними рослинами. Серед них було драконяче дерево. Необачний хлопчик з'їв його плід, подібний до груші, а насінину драконячого дерева посадив удома в горщик.

6. Хвостаті похибки й інші нісенітниці

Треба сказати, що після повернення з Криму з Михасем почали відбуватися незбагненні речі. Спершу досить дивні відкриття хлопець зробив у школі. Він раптом помітив, що на карнизах і шторах класних кімнат мешкає безліч неприємних маленьких створінь. Вони були схожі на лисих кицьок породи «сфінкс», тільки завбільшки з маленьку мишку. Ті істоти мали довгі закручені хвости, а їхні сірі шкурки були вкриті літерами та цифрами. Михась назвав їх «похибки». Отож ці бридкі створіння весь час чинили всілякі капості. Щойно учень, відповідаючи біля дошки, починав вагатися, похибка легенько стрибала йому на плече й мурмотіла у вухо неправильну відповідь.

Якщо школяр повторював за нею та отримував за це погану оцінку, задоволена похибка, ласо облизуючись, поверталася на карниз. Мабуть, ці створіння харчувалися поганими оцінками. (...) Якось посеред дня в маминому кошику, куди вона складала мотки ниток, шпиці й недоплетені светри, хлопець несподівано вгледів крихітного волохатого дідуганчика.

Ним виявився фамільний домовик Вербицьких — Домінус Верба, який опікувався їхньою родиною з 1632 року.

Насінина драконячого дерева довго не проростала, аж поки маленький Костик ненароком не вилив у горщик із нею свій сік. Незабаром із насінини виріс справжнісінький... грушевий дракон.

К. Штанко.
Ілюстрація до повісті «Дракони, вперед!»

Бруньки миттю кліпнули. Ураз розплющилися двоє хитрих карих оченят, а трохи нижче розпливлася задоволена усмішка. Драконеня висмикнуло хвоста із землі, змахнуло крилами й полинуло в повітря. Адже оті два більші листочки, звісно ж, були крильми.

Маленьке синє чудовисько зробило коло під стелею, зухвало хукнуло: «Хо! Хо! Хо!» — і з його оранжевої пащеки одна за одною вихопилися три вогняні кульки, пролетіли з півтора метра й згасли. (...)

Від домовика хлопець дізнається, що Хома (так назвали дракона), Михась і Костик — наче кровні брати, адже обоє Вербицькі спробували плід драконячого дерева.

Хома має здатність маскуватися, і тому всі інші люди бачать не дракона, а просто песика. Батьки дозволили Хомі жити під Михасевим ліжком. Так і розпочалися їхні спільні пригоди, аж поки в їхньому київському дворі не сталася детективна історія.

Поміркуй!

- Яких фантастичних істот почав бачити хлопець? У чому полягають їхні чарівні властивості?
- Яким є ставлення мами й тата Вербицьких до нового захоплення Михася? Які стосунки між батьками та сином?
- Від Домінуса Верби Михась довідався, що фруктові дракони виростають до сорока дев'яти метрів завдовжки, а квартира Вербицьких має тридцять два квадратні метри. На скільки квадратних метрів родині треба буде розширити своє житло, щоб Хома вільно в ньому почувався?

10. Моторошно-темний отвір

У дворі біля лавки стояла купка дітлахів. Побачивши Михася з Хомою, вони всі чомусь здивовано витріщилися на них. Михась спочатку навіть подумав, що сусідські діти якимось чином навчилися бачити справжню подобу його вихованця. Хома теж занепокоївся, старанно загавкав і заметляв хвостом.

Однак виявилося, що справа геть в іншому.

— Слухай, як це ти наважився вивести свого собаку? — спитав хлопця Ігор Війт, сусід Михася по парті.

— А що? Дощу наче немає?

— Озирнися! Бачиш?

Михась уважно обдивився довкола: двір як двір.

— Бачиш? Ніхто більше не гуляє з тваринами в нашому дворі. А знаєш чому? Тому, що тварини почали зникати. Пропав кіт тієї старої, ну, знаєш, з першого поверху, безслідно зник Сонин хом'як.

— Він так любив горіхи й насіння! — схлипнула маленька замурзана дівчинка з третього під'їзду.

К. Штанко. Ілюстрація до повісті «Дракони, вперед!»

— А пам'ятаєш, наша двірничка тримала курчат у дротяній огорожі? — не вгавав Ігор.

Михась озирнувся в той бік, де зазвичай за дротяною сіткою голосно пищали курчата. Тепер огорожа була розсічена навпіл, а між перекинутими мисками літало пір'я. Михась лише тепер остаточно збагнув, про що йому намагався сказати однокласник: двір був порожній. Зазвичай тут вешталося багато собак і котів, а тепер навкруги не було жодної тварини. Навіть усюдисущі голуби з горобцями — і ті десь поділися.

— Ось саме це я і мав на увазі, коли не хотів іти надвір, — дзявкнув Хома.

— Кажуть, начебто в підвалі нашого будинку оселилося якесь страшне чудовисько. От воно й зжерло всіх тутешніх тварин, — пояснив Ігор Війт.

— А тепер воно, мабуть, візьметься за людей, — припустила Соня, витираючи рукавом носа.

— То треба викликати міліцію! — запропонував Михась.

— Двірничка вже викликала. Вони всюди шукали, і в підвалі також, але нічого так і не знайшли.

— Бо воно дуже хитре, те страховисько, десь сховалося, а потім знову вилізло, коли міліція поїхала.

— А чого це ви вирішили, що воно в підвалі?

— Воно там точно! Його чутно крізь вентиляційний отвір. Воно гарчить і сопе. Якщо хочеш, можеш сам почути.

— Не бійся, отвір маленький, тому страховисько не зможе крізь нього пролізти.

— А я і не боюся, — гордо вимовив Михась, який не мав звички боятися, адже був із роду Вербицьких.

Поміркуй!

- Що сталося на подвір'ї будинку, де мешкали Вербицькі?
- Яке чудовисько може ховатися в темному отворі підвалу?
- Тобі відомо, що музику до Державного Гімну України написав композитор *Михайло Вербицький* (1815–1870). Знайди в інтернеті інформацію про цього композитора. Презентуй її в класі.

Пам'ятник М. Вербицькому. *м. Львів. Скульптори А.* та *В. Сухорські*

Та насправді хлопчик відчув деяку непевність, проте вибору не було, і він попрямував до вентиляції. Дракон Хома теж хвилювався, але від Михася не відставав. (...)

Хлопцеві стало холодно. Він проковтнув важкий клубок у горлі, відстебнув поводок і сказав:

— Хомо, почекай мене тут.

— За кого ти мене маєш? — обурився Хома. — Я іду з тобою!

— Навіщо?

— Я краще чую, ніж ти! — Дракон поворушив своїми величезними лапатими вухами. — І бачу краще. Та й узагалі, ми ж із тобою — Вербицькі?!

Михась здивовано глянув на свого лускатого вихованця: «Невже не боїться?» Дракон схвильовано переступав із лапи на лапу й ляскав вухами. Зненацька хлопець здогадався: звісно, Хома боїться, але йому цікаво — он як очі блищать. Отже, він не сам. Михасеві стало тепліше на серці, і вони разом рушили до отвору. Там вирувала абсолютна темрява. З отвору потягло гострим звірячим смородом. Спочатку здалося, що в пітьмі панує цілковита тиша, та згодом стало чутно, що там і справді хтось важко сопе.

— Це він! — збуджено вигукнув Хома. — Я відчуваю! — Спина дракона вкрилася фіолетовими плямами, а на потилиці настовбурчився гребінь.

— Хто — «він»?

— Ну цей... Спайк...

— Не вигадуй. Той хижак мешкає в затишній квартирі Пихачів, навіщо йому здався цей смердючий підвал?

— Я відчуваю, що це він. От зараз ще зазирну. Ми, дракони, класно бачимо навіть у цілковитій темряві.

Хома нахилився до самої вентиляції... Аж раптом звідти блискавично вихопилася чорна пазуриста лапа й учепилася в шию фруктового дракона. Той захрипів. Діти зойкнули та дружно чкурнули геть.

Усе сталося так швидко, що Михась потім не міг зрозуміти, як це йому пощастило так швидко виплутатися з тієї халепи. А він просто підняв цеглину, що валялася під ногами, і щосили вгатив по пазуристій лапі.

Лапа миттю розтислася і зникла в отворі. У темряві гучно загарчало. (...)

— Ну що, бачив?! Я не помилився, це Спайк! — прошипів Хома, хапаючись за шию.

Якщо чесно, Михась не встиг роздивитися те чорне лапиську, однак почав схилятися до думки, що Хома має рацію.

— Ходімо, — махнув він рукою.

Хома ще раз потер шию передніми лапами, а тоді підняв камінця і жбурнув в отвір.

— Клятий м'ясоїде!

У душнику знову щось потужно заревло.

Поміркуй!

- Які риси характеру виявляють Михась і Хома, розслідуючи загадку темного отвору?
- Чи справдяться передчуття Хоми? Чому?

* * *

Коли вони поверталися додому після тієї жахливої пригоди, на Хому раптом щось найшло.

— Бачив, як я його? Бум! — і в лоб! — радісно підстрибуючи, горлав грушевий дракон, поки вони піднімалися сходами. — Ох і ґуля в нього буде — як помідор!

— Чому ти думаєш, що влучив саме в лоб? Там же нічого не видно в тій темряві, — трохи дратівливо озвався Михась, бо синє чудовисько навіть не подякувало йому за порятунок.

Поки хлопець знімав у передпокої куртку й чоботи, дракон устиг чкурнути до кімнати, де на них уже чекав Котька.

І раптом, наблизившись до дверей, Михась почув:

— ...і тут він нахилився до отвору, а звідти — гульк! — вистромилася страшнюча лабета! Пазурі, як ножі!

Михась злякався та гукає: «Ой!» Але я не розгубився, схопив каменюку й — бабах! — по тій лапі! А те страховисько як заверещить: «Ай-яй! Я більше не буду!» А я ще раз каменюкою, і ще раз...

Котька захоплено слухав цю нісенітницю.

— Хомо, що ти верзеш? — обурився Михась, адже це була відверта брехня.

— Не варто заздрити. Наступного разу, може, і тобі пощастить і ти теж здійсниш геройський вчинок, — з гідністю озвався Хома.

Хлопець зі здивуванням утупився у свого вихованця.

— То ти, виявляється, ще й хвалькувате базікало, — зауважив Домінус Верба, усівшись на купу підручників, що лежали на письмовому столі. — Дракон — він і є дракон, а всі дракони — неймовірні хвальки, і тут уже нічого не вдієш, така їхня природа.

— Але ж він бреше! Усе було зовсім не так!

— Звісно. Однак глянь на нього — він же й сам щиро вірить у свої вигадки. Він же ж маля — йому ще й року немає від народження.

Тим часом Хома метушився кімнатою, плазував, злітав у повітря, стріляв з уявної зброї, удавано кусався і брикався. З кожною хвилиною подія, що сталася біля вентиляційного душника, перетворювалася на дедалі потужніше бойовисько, а Котька був найвдячнішим слухачем, бо всьому вірив. (...)

Поміркуй!

- Чи подобається тобі поведінка Хоми?
- Чому він хвалиться вчинком, якого не здійснював?
- Якими рисами характеру наділені дракони, про яких тобі відомо з інших казок і драми-казки Неди Нежданої «Зоряна мандрівка»?
- Чому поведінка дракона не дуже турбує Михася?

11. Сніг

Михась ще й очей не розплющив, а вже знав: щось сталося. У сні вчорашні події кудись відсунулися і хлопцеві не хотілося просинатися, але й спати вже не міг — щось заважало. Він розплющив очі. Кімнату сповнювало те піднесене, чисте світло, яке з'являється лише тоді, коли випадає перший сніг.

На підвіконні сидів Хома, а кінець його довжелезного хвоста губився десь аж під письмовим столом. Дракон замріяно дивився на сніжинки, що пурхали за склом. Почувши Михасеве позіхання, дракон повернув до нього здивовану морду.

— Оце хтось вати накидав! Певно, якась крута рекламна компанія!

— Дурненький, хіба ж це вата? Це сніг!

— Хіба?

— Так. Він дуже холодний.

Михась зістрибнув із ліжка. Прочинив двері на балкон і вхопив повну жменю білого дива.

— Ось, дивися.

Хома обережно понюхав білу кульку.

— Пахне водою.

— Точно, бо це і є замерзла вода, — прозорі краплі збігали по пальцях хлопця.

Дракон лизнув сніг і скривився — не солодке.

— Сподіваюся, до прогулянки воно розтане?

— Не сподівайся, думаю, воно розтане місяців за три, на початку березня.

— А я що — ходитиму по замерзлій воді?! Ні! Нізащо! — Й обурений Хома миттю пірнув під Михасеве ліжко. (...)

— Михасю, а що ти там шукаєш на антресолях? — поцікавилася мама.

— Ма, у тебе не знайдеться якогось шалика старенького — Хомі на шию, щоб він не змерз? (...)

— Ось. Два роки тому сплела, однак надто захопилася, і він вийшов задовгий, а розпускати не хочеться — шкода праці. А навіщо ти витяг усі свої позаторішні кросівки й черевики?

— Зараз побачиш, — пообіцяв хлопець.

К. Штанко.
Ілюстрація до повісті «Дракони, вперед!»

Десь за пів години вони з Хомою були готові до зимової прогулянки. Лапи грушевого дракона були взуті в пару кросівок і пару черевиків, шия щільно закутана смугастим шаликом, а на голові між вухами стирчав Котьчин вовняний капелюшок із помпоном.

— Ну, тепер він у тебе точно не змерзне, — засміялася мама.

Надворі стояла особлива тиша безтурботного недільного ранку, навіть двірник ще не почав розчищати доріжки. Снігопад ущух, було хмарно, але не надто холодно. Михась стрімко вибіг на сніг.

— Ура-а-а! — захоплено гукнув хлопчина, бо хто ж може втриматися, коли все навкруги таке святково-новеньке?

Поміркуй!

- Як змінюється настрій Михася, коли він вибігає на засніжене подвір'я? Які твої відчуття, коли випадає перший сніг?
- Чому, на твою думку, Хомі знадобився одяг для зимової прогулянки?

Однак Хома не квапився його наздоганяти. З прочинених дверей під'їзду витяглася лапа, узута в старий зелений черевик Михася. Вона обережно ступила на сніг, провалилася крізь пухку поверхню і квапливо втяглася назад.

— Ну, чого ти там застряг? — гукнув хлопець і повернувся до дверей.

Грушевий дракон сидів на порозі й із неймовірною цікавістю розглядав власний відбиток.

— Ти ба, що вийшло... — глибокодумно промовив Хома, розглядаючи візерунок протекторів. — І що б це мало означати?

— Що на снігу залишаються сліди — нічого особливого.

— А хіба ти теж так можеш? — ревниво запитав дракон.

— Та скільки завгодно! — застрибав біля під'їзду Михась, залишаючи на снігу відбитки. — Виходь, будемо гратися в «снігових слідчих».

Хома набрав повні груди повітря і таки наважився вилізти надвір. За ним потягся ланцюжок різних слідів.

Гра в «снігових слідчих» досить нескладна: один гравець — «слідчий» — насуває капелюшка на очі, щоб нічого не бачити, а другий — «утікач» — ховається, залишаючи за собою сліди, за якими його треба розшукати. Однак ті сліди не прості відбитки ніг, адже «втікач» вдається до різноманітних хитрощів — повзе рачки, стрибає, засипає сліди снігом.

Спершу Михась був «утікачем», а Хома — «слідчим». Дракон вправно йшов за слідами, майже торкаючись носом снігової поверхні. Він ретельно повторював усі Михасеві петлі й зиґзаґи, а хлопець сидів на дитячому майданчику, за гіркою, і затуляв собі рота руками, щоб не було чутно, як він сміється.

Аж раптом дракон завмер і почав щось уважно розглядати. Хвіст його вигнувся, наче знак запитання. Михась покинув свій сховок і теж підбіг подивитися, що там такого цікавого надибав його грушевий вихованець.

Біля будинку поряд із їхніми слідами відбився дуже дивний слід черевиків зі складним візерунком протекторів у вигляді латинської літери «Р». Досі брати Вербицькі вважали, що вони першими ступили на цьогорічний сніг, але виявилося, що хтось їх випередив.

Не змовляючись, обидва Вербицькі рушили за тими слідами. Тепер вони й справді почувалися слідчими. (...) Була там і ще одна несподівана обставина: неподалік душника на снігу лежала смажена куряча ніжка.

— М'ясо! — зойкнув Хома.

— Звісно! Хтось ходить годувати те чудовисько, що оселилося в підвалі, — підсумував Михась. (...)

Поміркуй!

- Чи справдиться передчуття Хоми, що в підвалі сидить хижий дракон Спайк? Доведи своє припущення.
- Пригадай свої зимові розваги. Чи доводилося тобі грати в слідчих?
- Придумай хід гри в «детективів» навесні. Пограй у неї з друзями та подругами на дозвіллі.

Авторка повісті дібрала драконам цікаві імена. Хома в перекладі з грецької — «близнюк». Спайк з англійської означає «шип». А ще є дракони Хай-Тобі-Грець, Гарбузяний Пих, Золота Лихоманка, лимонні близнючки Скалка й Скіпка. Якщо ти дочитаєш книжку «Дракони, вперед!» до кінця, то дізнаєшся про них і розгадаєш, які зовнішні ознаки «закодовані» в їхніх іменах.

12. Господар хижака

— Ти справді впізнав лапу Спайка? — спитав хлопець грушевого дракона, котрий зі смаком наминав сливовий компот із великого полумиска.

— (…) А скажи, ти останнім часом бачив, щоб вони з Леликом вешталися у дворі?

— Жодного разу, — відказав Михась.

— А спитай себе, чому вони не виходять на прогулянку.

— Чому?

— Бо щось сталося. З якихось причин те страховисько мусило тепер оселитися в підвалі (…).

— Може, просто піти й спитати Лелика, чи то не його дракон сидить у підвалі?

— Ага, так він тобі й скаже, — гмикнув Хома, потираючи носа.

Якщо раніше Михась із Хомою старанно уникали зустрічей із хижаком та його господарем, то тепер несамовито прагнули їх зустріти. (…) Годинами вони чатували біля кухонного вікна в марній надії побачити у дворі огрядного присадкуватого м'ясоїдного дракона. Нарешті Михасеві урвався терпець, і він наважився піти до квартири Пихачів, щоб особисто про все розпитати.

Хома дуже занепокоївся, почувши про це.

— Не подобається мені твій план, старший брате! Подумай сам, а якщо в підвалі сидить не Спайк. Якщо він там, у квартирі Пихачів? Ти ж власними лапами рушиш просто в пащеку того страховиська!

— Але ж треба якось з'ясувати, хто сидить у підвалі, бо в небезпеці ввесь двір. Хоча, може, ти й правий. Знаєш, мабуть, я про всяк випадок напишу батькам лист, але ти віддаси його лише тоді, якщо я... не повернуся.

— Хох... — з прикрістю видихнув дракон.

Хвилин за п'ятнадцять лист був готовий.

Любі мамо й тату!

Я мушу йти до Пихачів, щоб з'ясувати одну важливу справу. Якщо я досі не повернувся, викликайте міліцію, бо мене можуть з'їсти. Мамо, пробач, що я взяв твій балончик із тим смердючим лаком для волосся, бо ніякої іншої зброї вдома не знайшов.

Дуже вас усіх ~~люблю~~ любив. *Ваш син Михась*

— Я іду з тобою! — у відчаї зарепетував Хома, і гребінець на його потилиці дрібно затремтів.

— Тобі не можна. Бачив на дверях їхнього під'їзду табличку: «З тваринами вхід заборонено»?

Грушевий дракон похнюпився. Але, проводжаючи Михася до вхідних дверей, він тремтячим голосом таки затяг свою героїчну пісню.

— Облиш це! — попрохав Михась. — Ти, братику, краще подбай про батьків і Котьку, якщо я раптом... — І хлопець рішуче вийшов на сходи, замкнувши за собою двері (...).

Поміркуй!

- Який план розслідування виник у Михася? Чому Хома не зовсім підтримує його?
- Які думки й почуття виникають у хлопця та грушевого дракона? Чи примушує вчинок Михася тебе хвилюватися за нього?

Під'їзд, де мешкала родина Пихачів, дуже відрізнявся від усіх інших у будинку. Перила тут були з мореного дуба, сходи — мармурові, по сходах угору тяглася червона килимкова доріжка. Тут було так чисто, що хлопець подумав, що, може,

варто зняти взуття. На звук дзвінка, коли Михась відчинив двері, раптом озвалася консьєржка.

— Ти до кого? — суворо запитала вона, визирнувши зі спеціального віконечка крізь товсті скельця окулярів, які робили її крихітні очиці подібними до очей краба.

Дізнавшись, що Михась прийшов до Пихачів без запрошення, консьєржка суворо заборонила йому заходити.

Одначе Михась не збирався так одразу здаватися. Він гучно хряснув дверима, але не вийшов назовні, а (...) обережно пробрався до сходів на чотирьох. На щастя, червона доріжка притишувала кроки. (...)

На третьому поверсі на монументальних білих із золотими візерунками дверях блищала прикрашена великими стразами табличка з їхніми іменами. Однак перед дверима нудьгував шафоподібний дядько з важкою кобурою при лівому боці. Він не впустив хлопця до квартири. Аж тут Михась зробив відчайдушну спробу обійти охоронця та дістатися кнопки дзвоника. Однак вартовий миттю впіймав хлопця за капюшон куртки й так провів його до самого виходу з під'їзду. Під акомпанемент обуреного верещання консьєржки охоронець брутально штовхнув Михася в снігову кучугуру біля під'їзду.

Хлопець бухнув у сніг із головою, але майже відразу відчув, як чиїсь вправні лапи його енергійно відкопують. Зблиснула синя луска.

— Це ти, Хомо? А як ти тут опинився?

— Наша мама повернулася з роботи, відчинила двері, і я рвонув тобі на поміч. Ну що, дізнався?

Михась зашарівся, згадавши свій безславний зворотний шлях.

— Ні, — скрушно визнав він свою поразку.

Братам Вербицьким залишалося тільки повернутися додому.

Аж раптом позаду гучно верескнули гальма. Біля під'їзду зупинився шевроле кольору «металік», звідти вистрибнув нащадок барона з білим портфелем зі свинячої шкіри. Він махнув рукою шоферу, і лімузин поїхав. Лелик неквапливо попрямував до свого під'їзду, і тут його заскочили брати Вербицькі.

— Слухай, пане спадкоємцю, а де подівся твій милий песик з отруйним жалом на хвості? — без зайвої дипломатії запитав Михась.

— Відвали! — буркнув юний аристократ.

Він хотів обминути хлопця, але дорогу йому загородив привітно усміхнений Хома, демонструючи свої гострі зуби, які могли впоратися не лише з фруктами.

— Краще кажи правду, бо я все одно дізнаюся. Ану, постав ногу сюди, — Михась показав на чистий, ще не затоптаний сніг.

Олелько знизав плечима й знехотя підкорився. На снігу чітко відбився слід із латинською «Р» посередині.

— О, усе збігається: рідкісний малюнок протекторів. «Р» означає «Ryhach», чи не так? Кросівки тобі роблять на замовлення?

— І що?

— А те, що це твої відбитки за будинком. Вони ведуть до вентиляції в підвалі. Кажи, навіщо ти носиш туди м'ясо?

Лелик смикнувся до дверей, але Хома міцно вчепився зубами в рукав його дорогої шкіряної куртки.

— То це Спайк сидить у підвалі, так?

І раптом обличчя Олелька-Рюрика Пихача-молодшого скривилося, по щоках потоком покотилися люті сльози.

— Це ти винний! Ти, зі своєю фруктовою потворою! Спайк мене завжди слухався! Але коли побачив оце синє одоробло, то наче сказився! Він увесь час думав, що мусить з'їсти твого травоїда. Спайк укусив тата й утік! Він голодує, ховається в холодному підвалі, але повертатися додому йому не можна, бо тато йому не вибачить!

Брати Вербицькі розгубилися, побачивши сльози на завжди холодному й гордовитому обличчі Олелька. Фруктовий дракон випустив із пащеки рукав.

— Але ж міліція обшукала підвал? Чому його не знайшли?

— Думаєш, тільки твій фруктовий вміє прикидатися? Спайк прикидається в сто разів краще! І не тільки собакою. Часом він стає такий, наче тінь, ось тому його й не помітили.

— Слухай, Олельку, ти мусиш щось зробити, щоб твій дракон не залякував увесь двір. Мусиш його якось заспокоїти.

— Відведи свого фруктового до підвалу, хай там Спайк ним повечеряє! Ось тоді він заспокоїться і повернеться додому!

Зненацька молодший Пихач сахнувся, стрибнув і миттю зник за дверима, скориставшись розгубленістю братів Вербицьких.

Михась із Хомою поверталися назад у глибокій задумі.

— А він і справді любить свого Спайка, — несподівано зауважив фруктовий дракон.

Поміркуй!

- Чим закінчилося розслідування Михася? І як цього разу йому допоміг Хома?
- Як характеризує Олелька його вчинок? Доведи, що він справді любить свого дракона.

13. Згине лютий вороженько...

Уже третю добу в братів Вербицьких тривав мозковий штурм: вони шукали способу позбутися страшної небезпеки, що оселилася в підвалі їхнього будинку. Хижий дракон Спайк, який утік, розлякав усю живність навколо, зжер курчат двірнички та всіх підвальних пацюків, і раптом з'ясувалося, що він цілеспрямовано полює саме на Хому.

Уже було відкинуто чимало сміливих пропозицій:

1. Викликати міліцію — уже була, і Спайк її легко обдурив.

2. Підпалити підвал — не можна, бо згорить увесь будинок.

3. Вилити в душник татів одеколон «після гоління» (від таких концентрованих пахощів будь-хто втече світ за очі) — не годиться, бо образиться тато.

4. Напхати в шматок м'яса снодійних таблеток і взяти хижака сплячим — непогана ідея, але де взяти снодійне — усі Вербицькі сплять як убиті, хоч із гармати стріляй.

Хома міряв стіни й стелю кімнати кроками, замислено мугикаючи собі під ніс: «Зги-и-ине лютий воро-же-е-е-енько, як роса на со-о-онці...»

— От якби ти трохи поспівав біля душника, Спайк точно не витримав би і втік світ за очі, — зауважив Михась.

— А ти взагалі співати не вмієш! — образився грушевий дракон, що дуже пишався рідкісним тембром свого голосу. (...)

Поміркуй!

Якою була б твоя пропозиція позбутися страшної небезпеки, що нависла над мешканцями Михасевого двору?

Але наступного дня ситуація несподівано змінилася. Під час прогулянки вони зненацька стали свідками однієї події.

Був перший день зимових канікул. Рано-вранці Михась із Хомою вешталися порожнім дитячим майданчиком, сторожко поглядаючи в напрямку входу до підвалу. Зненацька до під'їзду, де мешкали Пихачі, підкотило розкішне авто. З будинку вийшов сам барон у білому капелюсі, баронеса в хутрах і двоє слуг із неосяжними валізами, а тоді шафоподібний охоронець витяг із під'їзду Лелика, який щосили брикався, кусався і відбивався.

— Не хочу! Я не поїду на ці ваші дурнуваті Мальдіви! Чого я там не бачив?! Пусти! Пусти! Я сказав: не поїду!

— Олелько-Рюрик, ви недобре поводитеся на очах у простолюдинів, — сухо сказав барон. — Отже, будете покарані. А тепер сідайте в машину. (...)

Спадкоємець уже й сам зрозумів, що його спротив марний. Він перестав вириватися, кинув повний відчаю погляд на вхід до підвалу й тужливо озирнувся. На якусь мить очі Олелька Пихача зустрілися з Михасевими очима. Можливо, Михасеві здалося, але в очах Олелька було благання... Згодом лімузин із родиною Пихачів завернув за ріг вулиці й помчав до летовища.

— От і добре, — сказав Михась, — їх не буде аж два тижні, й оте страховисько за цей час здохне з голоду.

— Так йому й треба, тому драконожеру! — підтримав його Хома.

Дивно, але з того часу брати Вербицькі раптом утратили апетит. Щойно мама поставила перед Михасем тарілку з рум'яною смаженою рибою та паруючим пюре, прикрашеним життєрадісною петрушкою, як хлопець виразно відчув: там, унизу, у підвалі, голодує покинутий хижак... і відклав виделку. Навіть такий ненажера, як Хома, і той відвертав морду від миски із салатом.

— Чому ви нічого не їсте? Може, захворіли? Застудилися? — захвилювалася мама й турботливо торкалася Михасевого чола та драконового носа.

Однак це була не хвороба. На другий день, десь уже під вечір, до них раптом крізь усі поверхи долинуло моторошно-жалісливе виття, сповнене голодного жаху.

— У когось так страхітливо виють водопровідні крани, — зауважила мама. — Як можна таке терпіти? Треба негайно викликати сантехніка.

Тієї ночі ніяк не щастило заснути обом братам Вербицьким. Михась лежав, дивився в темряву й чув, як у нього під ліжком перевертається з боку на бік грушевий дракон, бо тому теж не спалося. Проте згодом хлопець усе ж задрімав і йому наснилося, ніби це Хома гине від голоду в сирому темному підвалі. Фруктовий дракон зовсім утратив сили. Він лежав на кам'яній долівці й хрипко шепотів:

— Сосиску... одну... маленьку... пів котлетки...

«Як це? — здивувався в сні хлопець. Хома ж не їсть м'яса?» І зненацька прокинувся, мовби хтось його штовхнув.

Удома було темно й тихо, лише неголосно цокав годинник. З-під ліжка теж не чулося ніяких звуків — мабуть, Хома міцно спав. Михась обережно виліз із-під ковдри й подався на кухню. «Чомусь мені здавалося, ніби в нас набагато більше м'ясних продуктів залишилося з вечері. Десь тут мав бути чималенький шмат любительської ковбаси. Де ж мама його поділа? Ну добре, вистачить сосисок та оцих котлет».

Хлопчик укинув усе в паперову торбинку й, узувши чоботи та накинувши куртку просто на піжаму, вийшов на сходовий майданчик. Дуже важливо було зачинити вхідні двері так обережно, щоб не клацнув замок.

Почувався жахливо, адже розумів, що зраджує свого брата — грушевого дракона. Він знав, що для Хоми загибель хижака — це реальна можливість позбутися смертельної небезпеки, але якесь незрозуміле почуття штовхало Михася до такого нерозважливого вчинку.

За будинком панував суцільний морок, бо світло ліхтарів сюди не потрапляло. Хлопець навпомацки просувався вперед, сварячи себе за те, що не захопив ліхтарика. «Ну ось, здається, вентиляція має бути десь тут», — він простяг руку, обмацуючи стіну, і раптом торкнувся чогось живого, рухливого й гарячого.

«УСЕ! КІНЕЦЬ! ВІН ВИБРАВСЯ З ПІДВАЛУ!» — миттю збагнув хлопець, відчайдушно закричав, сахнувся, підсковзнувся і впав у сніг. Хтось так само важко гепнув поруч, з переляку оглушливо зойкнувши: «Хо!»

Вогняне пасмо, що яскраво спалахнуло вгорі, освітило все навкруги: біля підвального душника поруч із Михасем на снігу сидів Хома, міцно притискаючи до грудей здоровезний шматок любительської ковбаси.

Поміркуй!

- Чи стало для тебе несподіваним завершення детективної пригоди Вербицьких? Чому?
- Чому Вербицькі змінили своє ставлення до Спайка?
- Як ти думаєш, чи справді він залишиться страшним чудовиськом, чи, може, у нього також є шанс змінитися?
- Перекажи детективну історію, яка трапилася з братами Вербицькими, від імені Хоми. Намагайся передати його емоційний стан під час пригод.
- Придумай продовження пригод братів Вербицьких.
- Якщо хочеш дізнатися, як про них розказала письменниця К. Штанко, то знайди в інтернеті або візьми книжку в бібліотеці й дочитай її до кінця.

Історичні паралелі

Українська природа дуже різноманітна. А кліматичні умови сприятливі для вирощування багатьох видів рослин. У нашій країні є 30 ботанічних садів. Один із найвідо-

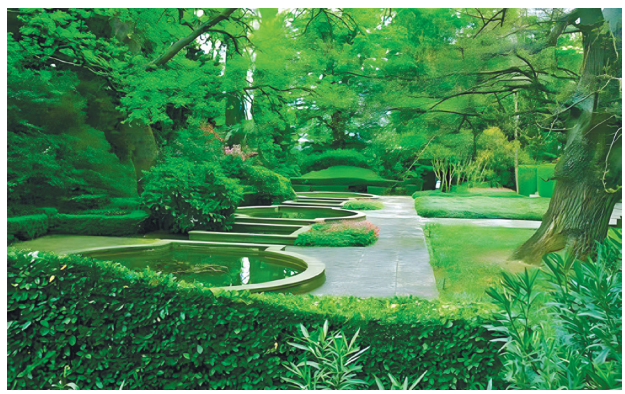

Нікітський ботанічний сад

міших — це Нікітський, що знаходиться в нині окупованому Криму. Цей ботанічний сад був заснований у 1812 р.

Саме в Нікітському ботанічному саду розпочинаються події повісті «Дракони, вперед!». Головний герой твору *Михась* відпочивав із батьками в Криму ще до трагічних подій загарбання території Криму рашистами.

Літературознавчий клуб

Катерина Штанко (1951 р.) — сучасна письменниця та художниця. Відома тобі як ілюстраторка народної казки «Яйце-райце».

Її дитячі та юнацькі роки пройшли в Криму, у м. Сімферополі. Тому в повісті ***«Дракони, вперед!»*** майстерно відтворено природу цього мальовничого краю України.

Ще з раннього дитинства вона захоплювалася малюванням. Усе своє професійне життя мисткиня ілюструє книжки для дітей. Любов до читання спонукала її написати книжку. Детективна казкова повість «Дракони, вперед!» одразу завоювала серця читачів.

Як зауважує авторка, основною темою цього твору є відповідальність: «Мій герой — людина, яка здатна взяти на себе відповідальність. Він вимушений подбати про сімох здоровезних істот, що дихають вогнем. Усі ці дракони — це діти, які виросли в неволі. Вони не знають реалій цього світу».

Ідея твору полягає в тому, що кожна людина здатна подолати свій страх для благородної мети — порятунку ближніх, які цього потребують.

Повість має цікаву *композицію*, адже поєднує жанрові ознаки казки, пригодницької повісті, фентезі й, звичайно ж, детективу.

Особливості композиції детективу

Зав'язка — інформація про злочин; розвиток дії — процес розслідування; кульмінація — розгадка таємниці; розв'язка — дії слідчого після встановлення особи злочинця; епілог — розкриття суті злочину.

Зав'язка — брати Вербицькі дізнаються, що в підвалі їхнього будинку поселилася страшна істота, яка полює на все живе у дворі.

Розвиток дії — Михась і Хома починають власне розслідування, у ході якого висувають різні версії щодо особи злочинця. *Розв'язка* детективу не зовсім класична: дізнавшись, що дракон Олелька Пихача Спайк живе в підвалі, хлопці не карають злочинця, а намагаються його підгодовувати, щоб він став добрим.

У продовженні повісті Спайк приходить на допомогу братам Вербицьким і рятує їх від загибелі.

Поміркуй!

- Які факти біографії авторки прослідковуються в повісті?
- Про які реальні події із життя Михася розповідає письменниця?
- Які тема й ідея повісті? Доведи прикладами з тексту.
- Чи допомогли тобі авторські ілюстрації краще уявити героїв та події твору?

Мистецькі діалоги

Сучасний український музичний гурт «ЯРРА» вважає образ дракона символом міцності, величі та свободи. Свою композицію під назвою «Дракон» музиканти присвятили «Привиду Києва» — збірному образу пілотів 40-ї бригади тактичної авіації. Вони на літаках МіГ-29 за перші 30 годин російського вторгнення в Україну 2022 р. збили в небі над Києвом 6 ворожих літаків.

О. Курська. Привид Києва

- Знайди в інтернеті та послухай композицію «Дракон» гурту «ЯРРА».

Поміркуй!

- Яка спільна ідея повісті «Дракони, вперед!» і пісні гурту «ЯРРА»?
- Чи відповідає картина художниці О. Курської твоєму уявленню про образ Привида Києва?

Виконай одне із завдань на вибір.

1. Чи є ботанічний сад у тій місцевості, де ти мешкаєш? Якщо так, то відвідай його з друзями / подругами. Дізнайся про історію його створення. Зроби світлину найкрасивіших, на твою думку, рослин і підготуй фотоколаж.
2. Чи знаєш ти історію походження свого прізвища? Якщо так, то підготуй про це розповідь-презентацію.

Підсумуй!

- Яке твоє враження від прочитаного епізоду повісті «Дракони, вперед!»?
- Створи цитатну характеристику головного героя.
- Які риси характеру Михася тобі хотілося б розвивати в собі?
- Про яких фантастичних істот тобі стало відомо з книжки? Хто з них тебе найбільше вразив? Чому?
- Що спільного між фантастичними детективними історіями родини Вербицьких із твору української письменниці К. Штанко та родини Хаттерів із роману англійської письменниці Д. В. Джонс? Чим вони відрізняються?
- Які запитання після ознайомлення з повістю залишилися для тебе не з'ясованими?

Читацьке дозвілля

Якщо тебе захоплює незвичайна дружба людей і драконів, знайди в інтернеті та переглянь кінофільм американського режисера *Девіда Лоурі «Дракон Піта»*. Поділися враженнями від перегляду зі своїми близькими.

Постер до кінофільму «Дракон Піта»
(реж. Д. Лоурі, США, 2016 р.)

ПРИГОДИ ТА ГУМОР

Читацький путівник

Читати про цікаві та веселі пригоди люблять усі. Такі твори захоплюють неймовірними подіями, кумедними ситуаціями, дивують несподіваними поворотами сюжетів, покращують настрій. А ще — дають змогу подивитися на себе збоку, критично, з усмішкою.

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС

Ти вже знаєш із 5-го й 6-го класів гумористичні та пригодницькі твори Остапа Вишні, Марка Твена, Всеволода Нестайка, Зірки Мензатюк, Івана Андрусяка, Лесі Вороніної, Володимира Арєнєва, Неди Нежданої, Меган МакДоналд. Роздивися малюнки та відтвори повні назви творів цих письменників і письменниць за опорними словами.

Наразі ти дізнаєшся про веселі та повчальні пригоди твоїх однолітків.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

(Скорочено)

Частина перша. Дуель

Ех Вітько, Вітько!..

(...) Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. (...) І взагалі, коли ти, Вітько, устиг закохатися в Гальку? Ну, подумай, коли? Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. (...)

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, такі привабливі, такі бездонні, що прямо диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися і не бачити їх?.. Важкі коси та довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка та чарівна усмішка, що вона вся стрункa, весела й швидка, як вогонь на сухій соломі.

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватися? (...)

Поміркуй!

- Чи заінтригували тебе перші рядки повісті? Чому?
- Що тобі стало відомо про Вітьку та Галю?

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з іншою хворобою, що саме прогресувала? (...) А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу, сподіваючись на пораду та бодай хоча б на співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічалися. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі

не схожі були один на одного. Вітька — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книжки на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. І хоча часто Федько не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання. Особливо багато читав Котигорошко про кохання і вважав себе в цім ділі знавцем-теоретиком (...).

— Ти вмієш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!..— Федько підтягнув штани, бо доношував батькові, які завжди в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. (...)

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви й сказав із нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав. (...)

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто вживав у розмові вичитані слова.

— Узяв і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — усе ще не міг отямитися Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоча б натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. (...)

— Як же їй освідчитися? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це в найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав. Мовчанка затягувалася.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — у першу мить аж злякався Вітька. (...)

Вітька мовчав, бликаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке — серенада — і зрештою чесно признався:

— Але я н-не знаю, що це таке...

— О-о, серенада!! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Серенада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

— Тільки де я її візьму? У нашому сільмазі серенад не продають.

— Напишемо, — коротко промовив Федько. — Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірш про кохання.

— Я ніколи не писав ві́ршів! — жахнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те що серенаду напише, в огонь і у воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. (...)

Федько написав вірш.

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

— І що я мушу робити із цією серенадою?

— Тю! — здивувався Федько. — Та це ж простіше простого. Ти мусиш її проспівати. (...)

— Але де співати?

— (...) Звичайно, що біля Галиної хати, під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла (...).

Вітька почервонів:

— Але ж я навіть співати не вмію.

— Це вже гірше, — зітхнув Федько. (...)

— Ех!.. — вихопилось у Вітьки. — Пропала моя любов! І це все через твою серенаду! Написав таку, що й не заспіваєш! (...)

— Вище голову, Вітько!.. Я допоможу тобі співати! (...)

— Ур-ра! — вигукнув зраділий Вітька. (...)

— Стривай, — спинив його Котигорошко, — до співів потрібна ще й гітара, сомбреро та місячна ніч.

Поміркуй!

- Як Федько намагається допомогти Вітьці?
- Якими рисами характеру вирізняється Федько?
- Чи можна Федька назвати справжнім другом? Чому?
- Чому підготовка товаришів до освідчення в коханні викликає сміх?

І куди тільки техніка дивиться?!

Перші два питання Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки (зняв гітару зі стіни, де вона ви́сіла, і до слушного часу переховав її в клуні, засунувши в стару бочку), сомбреро… Із сомбреро вийшла невеличка затримка. Федько довго метикував, де б цю штуку знайти або хоч щось підходяще, котре б могло замінити сомбреро… На обережне Вітьчине: «А може, і не треба?..» Федько рішуче запротестував:

— Ще що придумав! Сомбреро — найголовніший убір закоханих! Без нього й серенада не серенада, а просто так, бренькання на гітарі. (...)

Заради тої краси Федько, покрутившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида й, роблячи вигляд, що він щось загубив на вулиці, закрутився біля тину… А на городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро! (...)

«А для чого якомусь там опудалу така розкішна сомбрера? — міркував Федько, присипляючи свою совість. — Страхатиме горобців і без бриля, а Вітьці на відповідальне побачення позаріз треба… Та, зрештою, я не краду бриль, а тільки позичаю…» (...)

Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида.

І, як на гріх, після обіду пішов дощ.

Федько мріє, що колись існуватиме техніка, яка керуватиме дощами й дозволятиме співати серенади тоді, коли задумано.

Поміркуй!

- Як Вітька вирішує свої проблеми із серенадою?
- Яку проблему вирішити не вдалося?

Серенада

Опівночі, як уляглося село й перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно прошмигнули вулицею і спинилися біля очеретяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював усе навколо звабливими пахощами. За тином біліла причілкова стіна, двоє темних вікон мирно позирали собі на вулицю, не підозрюючи ніякої халепи… Над селом плив молодик, і від дерев, тинів і хат падали довгі, чорні тіні… Тиша… Тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби…

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько (…). — Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, — порадив Федько. — Трохи завеликуватий, та нічого… І гітару візьми як треба.

— Так я ж гра-грати не вмію, — в останню мить згадав Вітька.

— Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, — знайшов вихід Федько. — Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш? Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!..

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті в різнобій загриміли, ніби скаржилися на щось…

— Давай, давай, — підбадьорював його Федько. — Та ближче до бузку підійди, а я за твоєю спиною заховаюся… Та сміливіше, сміливіше рота розкривай на даному етапі. Галя міцно спить, поки розбудиш, треба добряче погаласувати!

Вітьчина рука смикалася на струнах, але серенада, як на ту біду, геть-чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

— Дорогая Галю, я тебе кохаю… — з-за спини підказував Федько. — Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволоводимося!

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галю, я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься… (…)

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили:

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

В жилах кров вирує
І любов мою нуртує…

— Ніжніше, задушевніше на даному етапі, — корегував Федько спів свого друга. — Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукурудзиння не висмикували, а даму свого серця із хати викликаєш!

Вітя спробував було ніжніше, але вийшло голосніше. (...)

Зненацька рипнули двері й на ґанок хтось вийшов.

— Галя вибігла… — прошепотів Федько. (...)

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару:

Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій…

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка трясця виє серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало!! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іродова душе! (...)

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!.. (...)

Федько вирішує надіслати вірш у газету, а коли його надрукують — Галя прочитає і дізнається про Вітьчине кохання. Проте з газети хлопці отримують відмову.

Федько йде до знахарки баби Векли, щоб узяти в неї приворотне зілля. Але стара недочуває і натомість змушує Федька випити якусь зеленкувату рідину, від якої хлопцеві скрутило живіт.

Поміркуй!

- Пригадай, як Том Соєр із повісті Марка Твена намагався справити враження на Беккі Тетчер? Чи схожі у своїх вчинках американський та український хлопчаки?
- Створи групу й підготуй виразне читання розділу «Серенада» в особах. Постарайся інтонаційно передати емоції героїв твору.

Федько готує агресію

Федько пише від імені Вітьки любовне послання, закінчуючи його такими словами:

«Як сонце, з'явилися Ви на моєму горизонті й своїм життєдайним промінням осяяли моє самотнє життя. Тож, беручи до уваги, що я не можу без Вас і дня прожити, закликаю Вас активно відгукнутися на щирий зойк мойого палкого серденька та взяти найактивнішу участь у коханні, любити мене до смерті й призначити рандеву».

Діалог про підготовку до штурму

— А далі каже: «Передай Вітьці Горобцю, щоб він сьогодні о п'ятій годині наніс мені візит».

— Який це візит? Він важкий? Я донесу?

— Підеш і без візиту. Чого це ти будеш надриватися? Радій, що вона тобі рандеву призначає. До тебе дійшло?

— Ур-р-ра!!! Ой, ти молодець, Федьку!

— Тепер усе залежить від тебе. Зумієш їй укрутить, вона викине білий прапор.

— А що ж робити, щоб укрутить?

— Пхі... Це я тебе навчу. Значить, так. Сядете ви на лавочці й будете дивитися на місяць, а ти на додачу ще й зітхатимеш (...).

— І поки зітхати?

— Поки витримаєш... А ти думав, легко бути закоханим? Тут ще помучитися треба. А коли побачиш, що вона до тебе хилиться або покладе голову на плече, то називай її «зіронько», «сонечко моє яснеє» (...).

— А якщо не любить?

— Якщо не любить?.. Гм... Тоді кажи так: «У-у, зміюко лукавая!» (...)

Поміркуй!

- Що радить Федько?
- Чи викликають ці поради в тебе сміх? Чому?

На Голгофу[1]!

(...) Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки та звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. Ніби ж і сміливий хлопець, а так розгубився! І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. (...)

Хата з голубими півниками наближається дедалі швидше. Ось уже пропливають кущі бузку, посаджені колись руками Галі, ось уже пливуть різьблені ворота, ось уже пливе хвіртка... Ну, сапни повітря, хлопчику, і заходь. Дивися, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!..

Та ноги несуть його далі...

Він уже минає хвіртку, як раптом чує дзвінке, веселе:

— О! Уже й на нашій вулиці орли літають!..

І на воротях — Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється від дівочої усмішки.

— Добривечір! — гойдається Галя на воротях. — Дозвольте поцікавитися, куди це ви путь-доріженьку тримаєте та які думи оповили ваше ясне чоло?

— Та-а... — зам'явся Вітька. — Я... е-е... прогулююся. Свіжим повітрям дихаю.

— А я і не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу й так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

— Залітай, орлику! — ще ширше відчиняє Галя хвіртку. — А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнучи ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

— Дихай, орлику, свіженьким повітрям, — ласкаво запрошує Галя. — У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай. (...)

Перше хвилювання потроху зникає. (...)

---

[1] *Голго́фа* (або *Ґолґота*) — пагорб, на якому було розіп'ято Ісуса Христа. У переносному значенні так іменують страждання, муки, самопожертву заради якоїсь високої мети.

І тут тільки Вітька помічає, що у дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають несміло розкривати свої ніжні пелюстки…

— Ти лю-любиш квіти? — чомусь шепотом питає хлопець.

— Лю-люблю, — також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі й бачить близько біля себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надибує традиційні дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках із ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці…

Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху та ще чогось невловимого, од чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом — і хлопець мало не задихається… Яка ж вона гарна!.. (...)

«Пора вже зітхати», — спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скоса дивиться на дівчину. (...)

— Ти, мабуть, подавився? — сполошилася Галя. — Одразу б і сказав, а то так страшно зітхаєш. Давай я стукну по спині. — І Галя заходилася тарабанити хлопця кулачками по спині, і це ніби зовсім пробудило його.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірниці, полетів немов у космічну глибінь. — Галю!.. (...)

Дівчина ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Для тебе хоч цілий океан!

— Мені не океан, а діжечку, Вітюньчику.

Так і сказала: Вітюньчику! Та хто ж на Вітьчиному місці після такого слова не буде носити воду? Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати! Вітька хапає відро та мчить до колодязя.

— Діжечка біля сараю, Вітюньчику! — кричить навздогін Галя. — Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні зі словом «Вітюньчику»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, із жалем подумав: «Чого було не запросити на таке рандеву й Федька». І тільки подумав, а Федько вже із-за воріт виглядає (...).

Удвох робота пішла значно жвавіше. (...)

— Я і не підозрював, що кохання таке важке, — зітхав Федько, тягнучи двадцяте відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, зі стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір упурхнула Галя і весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!.. (...)

Поміркуй!

- Чому саме так названо цей розділ?
- У якому настрої Вітька йде на побачення до Галі? Які художні деталі виявляють його душевний стан?
- Як ти думаєш, чи розпізнала Галя намір Вітьки освідчитися? Чому саме так вона повелася з ним?
- Як характеризує хлопця гіпербола: *«Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати!»*?

О зміюко лукавая!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова в Галі Козачок. (...)

— Спасибі тобі, Вітюньчику! — заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. — А я думала, що замучусь із клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюньчику!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо й затанцював там од радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! (...)

Галя знову десь зникла. До Вітьки на допомогу прийшов Федько.

Вітька звів голову та здивовано кліпнув очима. (...) Городом ішла Галя, його Галя із сином чаплівського фінагента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда й боягуз, хвастун і брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно всміхалася Галя, його перша любов...

Вітька ворухнув похолоділими губами й не спромігся і слова сказати. (...)

— О зміюко лукавая! — нарешті повернув язиком у пересохлому роті. (...)

А Федько вже отямився і стояв на диво спокійний.

— У житті, Вітьку, як на довгій ниві, — підсмикнув штани. — Може, ще й таке трапитися, бо жінки, вони на все здатні. (...)

Вітька вискочив із двору, наче окропом ошпарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення і першу зраду. (...)

Вітька вирішив викликати Петра Білого на дуель.

Дуель

Вітька Горобець і Петро Білий ледь не влаштували справжню дуель через Галю. Наслідки могли б бути трагічними. Небезпечному вчинку своєчасно запобіг правоохоронець.

Арешт

Правоохоронець затримав Вітьку та Петра.

— Що, і тебе спіймали? — озвався Вітька.

— Я сам прийшов.

— Ти ж і боягуз!.. Аж противно...

— Я не боягуз, я з повинною прийшов. А повинну голову не січуть. Це все ти винуватий, — Петро схлипував. — Ти перший викликав мене на дуель (...).

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

— А чого ж ти погодився?

— Так я думав, що це гра якась.

— Було б не лізти до чужої дівчини.

— Та я Гальки й бачити не хочу!

— Ах ти ж боягуз нещасний! Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? — схопився Вітька зі стисненими кулаками. — Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив? (...)

— Кажу, що полов кукурудзу, — витирав сльози Петро. — Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки — і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на солому й розреготався на весь сарай:

— Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

— А ти дрова рубав.

— (...) Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не слід. І виполов?

— Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш іти додому». Ну, я і пішов.

— Ти, Петре, дурний, як сто пудів диму! Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися. А тепер... (...)

Поміркуй!

Чи не здалася тобі дивною поведінка Петра: перед дуеллю він не захотів зрікатися Галі, а тепер зізнався, що не кохає її? Поясни логіку героя.

У Вітьки ростуть крила

(...) Зненацька за глухою стіною сарая почувся сердитий крик Причепи й розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло. (...)

— Ось вони, твої дуелянти, — бушував Причепа, — яких ти хотів на даному етапі виручити за допомогою підкопу! Тепер повний ансамбль. Для тебе, Федьку, на даному етапі доведеться прочитати лекцію на тему: «Що таке підкопи з метою звільнення арештованих і як вони розцінюються згідно з Карним кодексом». Ич, який, сарай підкопувати!.. (...)

На порозі з'явилася Галя Козачок.

— Вітюньчику?! Ти живий?! — крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, упали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе й припала губами до його обпеченої щоки.

— Ну й дурний же ти, ну й дурненький, Вітько! — не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. — Ой, та який же ти замурзаний, дуелянтику мій!.. (...)

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку із сараю. (...)

Вітька радісно вмивався і відчував, як од тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невправні, але росли ті крила, од яких людина стає крилатою. (...)

Частина друга. Голуба куниця

Ой співали цвіркуни, заливалися...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди — і самі не знали. Простували просто так, як просто так ходять ночами закохані. Їм було хороше гуляти вдвох під рясними зорями, хороше було триматися за руки й слухати невидимих цвіркунів. У серпневій темряві, теплій і лагідній, мільярди цих «невгамовних рицарів ночі» творили найсвітлішу симфонію літа. Невидимі музи́ки були всюди, під кожною травинкою, і здивована, оглушена ніч аж розколювалася від їхньої нестримної дзвінкої радості. (...)

Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

— Я і не знала, що ти так гарно смієшся, — шепотіла дівчина.

А Вітька відповідав їй, що він найщасливіший у світі, бо найкраща дівчина планети Земля іде поруч із ним.

З луків пахли зів'ялі, звечора скошені трави, з полів тягло запахом хліба й стерні. Незчулися, як дійшли до ставка. На березі таємничо шуміли верби й осокори, сходив черво-

нястий мідний місяць, а другий плив у ставку. Десь скидалися сонні коропи та чути було, як крапала червоняста від місяця вода.

Стояли на тому місці, де зовсім недавно відбулася дуель і де гримів постріл кохання.

Вітька спрагло зазирав у темні дівочі очі, мов у пречисту криницю, і бачив у них і червонястий місяць, і білі зорі, і себе, і навіть бачив, як скидалися в ставку сонні коропи, а з них тихо крапали червоняті краплі… Незчувся, як припав губами до напіввідкритих, бентежно-тремтливих, але відчайдушно покірних вогників-губ…

І здригнулася планета Земля…

Коли з клітки вискакує лев

(...) Щоправда, у ту мить, як здригнулася планета та народився перший поцілунок, біля ставу пролунало здивоване й вражене:

— Хі-і! Оце так Ві-і-тька-а! Ну й дає!..

І вдруге здригнулася планета Земля, а разом із нею і закохані. І відскочили одне від одного так стрімко та так рвучко, немовби їм під ноги впала й люто засичала індійська кобра.

...Метрів за десять од закоханих, залитий місячним сяйвом, стояв і добродушно всміхався… Федько Котигорошко (...).

— Ти чого тут? — сердито запитав Вітька. — Хто тебе просив?

— Та так, прогулююся, — відповів Федько з таким незалежним виглядом, немов тільки й робив, що гуляв ночами біля ставка. — Проходжу мимо, дай, думаю, подивлюся, як воно тут уночі: романтично чи прозаїчно.

Галя весело сміялася, а Вітька сердито супився і щось бурмотів собі під ніс швидко, запально.

— Ну, чого ти белькочеш, як діда Свирида індик? — добродушно запитав його Федько. — Так, ніби мені не можна чудової літньої ночі провітритися біля ставка. (...)

Лише тепер Вітька побачив, що мирний і добродушний Федько мав незвичайний вигляд: за поясом у нього стирчала сокира, в одній руці він тримав вила-трійчата, а в другій — великий кухонний ніж.

— Федюшенько, ну куди це ти так екіпірувався? — сплеснула Галя руками, і луна ляснула над ставом. — Чи не пірати часом замишляють набіг на Великі Чаплі?

— Кажу, прогулююся, — неохоче почав Федько, але не стримався і випалив: — О восьмій вечора передавали по радіо, що з пересувного звіринця в Одесі вискочив лев і його вже три дні не можуть спіймати. Вам зрозуміла ситуація?

— Так де ж та Одеса, а де Чаплі? — засміялася Галя. — Тисяча кілометрів.

— Еге, — недовірливо відповів Федько. — Говори, теревень! Хто знає, що стукне звіряці в голову. Візьме та й прибіжить у Великі Чаплі, злющий та голоднющий, а вас тут безвідповідально носить ночами біля ставка — не вчуєте, як і лев з'явиться. Ні, ви вже собі цілуйтеся, а я постою на варті. Закохані, відомо, нічого не бачать і не чують...

Із цими словами Федько всівся під вербою.

Удруге поцілувати Галю Вітька вже не наважувався. Кляв працівників звіринця, що так необачно проморгали в Одесі лева.

Довелося під охороною Котигорошка повертатися в село. (...)

Турецький охотник

Федько прийшов сватати Галю за Вітьку. Розказав, як годиться за давнім народним обрядом, історію про турецького охотника, що довго шукає голубу куницю для князя.

— Та що ж тут голову ламати?.. — нервував сват. — Усе й так ясно. Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиш — так женися!..

Мати спершу ніби й погодилася.

— Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: поспішиш — людей насмішиш. А ви самі бачите, як розгубилася наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова.

— І довго ж ви будете думати? — Котигорошко невдоволено засопів. — Чи ви думаєте, що мені так легко аж із Туреччини до вас бігати?

— Та років так через десяток і прибіжіть. (...)

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

— Від куниці, — шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. — Заходь, Федюшо, не гордися.

І довго із сінешнього порога проводжала його затуманеними очима та все шепотіла:

— Думала, дитина… А вона вже куниця…

Поміркуй!

Добери приклади особливостей мовлення Федька. Доведи, використовуючи текст твору, що він говорить надмірно пафосно в побутових ситуаціях.

«Вітька + Галя»

Стояли під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву. (...)

— На даному етапі — усе, — безнадійно розвів Федько руками. — Але будь мужчиною, Вітько. Ну, розумію, фіаско… Та Наполеону гірше прийшлося під Ватерлоо, і то витримав. Або згадай Байду. (...)

Вітька зітхнув: історія була поганим бальзамом для нього.

— І не зітхай так, — уболівав Федько. — Моя бабуся каже: пів світу скаче, а пів — плаче. (...) Ми й через десять років своє візьмемо. А що таке десять років? Пхі — і все, коли брати в історичному масштабі.

— Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

— Еге! А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню. — І Федько витяг жменю пузатеньких смажених кабачків. (...)

— А що це означає? — насторожився Вітька. — Коли гарбуз — зрозуміло, а гарбузове насіння?..

— Я теж усю дорогу ламав над цим голову. (...)

Сват із молодим лузали й думали. Кабачки були смачні. Безперечно, Федько має рацію. Наполеону під Ватерлоо було гірше. Отже, носа ні́чого вішати. Та, власне, йому й не відмовили прямо, а попрохали зачекати. Десять років — час величенький, але що вдієш. Треба зачекати. Справжня любов усе життя чекає. (...)

Поміркуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання твору?
- Який, на твою думку, цей твір — гумористичний чи сатиричний? Автор гостро критикує якісь риси характерів персонажів чи по-доброму всміхається? Процитуй відповідні уривки, що підтверджують твою думку.
- Дай стислу характеристику Вітьці, Галі та Федькові, використовуючи цитати з твору. Зверни увагу й на зовнішність, мову та вчинки персонажів. А який персонаж Петро? Позитивний чи негативний? Чому ти так вважаєш?
- Поясни сенс назви твору.

Літературознавчий клуб

Валентин Чемерис (1936–2016) — автор твору «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».

Рідний край письменника — *с. Заїчинці* на *Полтавщині*. Це мальовниче село красується на берегах річки Хорол.

«— Гайда на річку! — це було нашим найпопулярнішим гаслом дитячих літ», — згадуватиме пізніше митець.

Дивовижний світ природи навчив майбутнього письменника зірко помічати й цінувати красу. Змалку захопився читанням. Швидко став найзавзятішим читачем у бібліотеці й навіть розносив книжки додому літнім односельцям.

У 7-му класі наважився взятися за творче перо. Розпочав із віршів. З острахом подав свої творіння в районну газету, але отримав відмову.

І все ж Валентин уперто продовжував писати, удосконалював майстерність. І згодом-таки побачив надрукованими свої твори, але вже не вірші, а гуморески.

Талант розгледіти в повсякденні смішне, весело про нього розповісти письменник успадкував від батька, який був відомий на все село жартівливою вдачею і дотепним словом.

Річка Хорол

Обкладинка книжки до твору В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

В. Чемерис писав твори різних жанрів — гумористичні та сатиричні, історичну прозу, фантастику. Також славився дотепними й мудрими афоризмами.

«Вітька + Галя, або Повість про перше кохання» — *автобіографічний твір.* Письменник жартівливо, з усмішкою розповів про своє перше кохання. Навіть імена друзів не змінив: Федько та Галя Козачок — реальні особи, а Вітька Горобець — сам автор. У дитинстві його часто називали Валько́ або Вітько́.

Цей твір за жанром — *гумористична повість.*

Які ж секрети сміхотворення? Автор чи авторка комічного твору найчастіше викликає сміх, використовуючи такі засоби:

- кумедні ситуації, спричинені непорозумінням;
- гумористичні контрасти — зіткнення піднесеного з буденним;
- м'яка іронія (тобто глузливий тон, прихована насмішка);
- смішні звички персонажів;
- їхні невмілі спроби наслідувати когось іншого;
- надання великого значення дрібницям;
- недоречне вживання слів і крилатих висловів.

Поміркуй!

Пригадай повість І. Андрусяка «28 днів із життя Бурундука» та повість Марка Твена «Пригоди Тома Соєра». На прикладі творів В. Чемериса, І. Андрусяка та Марка Твена назви й проілюструй використання кожного із цих засобів комічного прикладами з текстів. Організуй роботу в групі, де кожен / кожна буде досліджувати один із засобів у творах або ж усі засоби на прикладі одного твору. Обговори з однокласниками й однокласницями результати своєї роботи.

Тема твору В. Чемериса «Вітька + Галя...» — дотепна розповідь про вірну дружбу й перше кохання підлітків. *Ідея* — захоплення цими почуттями, прагнення назавжди зберегти їх у душі; а також заклик мати почуття гумору, уміти радіти життю.

Ідея зумовлює і досить широку *проблематику*:

- утвердження справжньої дружби;
- зародження першого кохання;
- стосунки батьків і дітей;
- уміння бачити прекрасне в буденному;
- потреба розвитку творчих здібностей людини;
- важливість спілкування, пошуку взаєморозуміння і довіри.

Поміркуй!

Як автор розкриває в повісті кожну із цих проблем? Проілюструй прикладами з твору.

Письменник майстерно вибудовує *композицію* повісті. Розпочинає розповідь із майже кульмінаційного моменту, зображує головного героя щиро закоханим. Після цієї розповіді сюжет починає стрімко розвиватися.

Його рухає *внутрішній конфлікт* — перетворення в душі Вітьки дитячої дружби з Галею на незвідане почуття кохання. Це боротьба між прагненням, страхом і невмінням виявити свою симпатію.

Поміркуй!

- Які події із життя автора взято за основу повісті «Вітька + Галя...»? Доведи, що цей твір є автобіографічним.
- Який епізод повісті можна назвати *ліричним*? Які епітети, порівняння та метафори в розділі «Ой співали цвіркуни, заливалися...» створюють романтичний настрій?

Мистецькі діалоги

Події повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» відбуваються в 60-х роках XX століття. Це інша епоха з її реаліями та традиціями. Але, читаючи повість, можна переконатися, що основне в людських душах і стосунках завжди залишається незмінним. Це прагнення спілкування з однолітками, дружба й перше кохання, неминучі

М. Кармазь. Школярі на відпочинку

помилки на шляху дорослішання.

Юне життєрадісне покоління однолітків героїв повісті відтворено на картині запорізького художника ***Миколи Кармазя*** «Школярі на відпочинку». Яскраве полотно переносить нас у ту ж епоху, що змальована у творі В. Чемериса.

Поміркуй!

- Роздивися картину художника М. Кармазя.
- Розкажи про свої враження. Доведи, що цей твір живопису тематично споріднений із повістю В. Чемериса.

Розпитай у бабусь і дідусів про їхніх друзів і подруг дитинства, пам'ятні пригоди, про перше кохання. Поцікався, чи збереглися їхні світлини з тих літ. Найцікавішими розповідями, за бажанням, поділися з однокласниками й однокласницями. Презентуй своє дослідження.

Підсумуй!

- Виразно перекажи епізод повісті, що тебе найбільше вразив. Назви актуальні проблеми, порушені у творі.
- Знайди в інтернеті та прочитай повість В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання» повністю.
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповіді під час опрацювання повісті? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями.

Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті й ознайомся з блогом, що створений від імені героїв повісті В. Чемериса. Яким матеріалом ти доповнив би / доповнила б цей інтернет-ресурс?

НАТАЛКА МАЛЕТИЧ

Ти вже знаєш, що ельфи — це міфологічні доброзичливі духи природи. Тобі відома історія чарівної ельфи з казки Лесі Українки «Лелія». А чи спадало тобі на думку, що сила людської фантазії здатна творити справжні дива? Сучасна письменниця, з твором якої ти ознайомишся, вважає, що всі ми однаково народжуємось ельфами, однаково зростаємо й пізнаємо світ, поступово набуваючи рис людяності. І навіть якщо ти не вважаєш себе ельфом чи ельфою, тобі буде цікаво прочитати уривки із щоденника підлітка та дізнатися про його життя.

ЩОДЕННИК ЕЛЬФА

Усе шкереберть. І в цьому є сенс

1

Коли все летить шкереберть, у цьому насправді є сенс. Навіть якщо відразу ти його не бачиш, не розумієш чи не хочеш прийняти. Улітку я в цьому переконався.

Прислівник *шкереберть* означає «сторч», «догори ногами», а фразеологізм *летіти шкереберть* — «відбуватися протилежно до того, як має бути, усупереч узвичаєному порядку».

У червні я мав поїхати в літній англомовний табір поблизу Лондона — уже були готові всі документи й сформована група зі школярів нашого міста. Я тішився, бо мій друг Сергій і дівчина з паралельного класу, що подобалася мені, Злата також мали бути зі мною в таборі.

Однак за день до нашого від'їзду мій тато впав із риштування — він реставратор і працював над відновленням розписів у соборі — і дуже серйозно травмувався.

Мама сказала, що тато не зможе сідати й ходити, можливо, і все літо. З лікарні його випишуть не швидше, ніж за місяць.

— Не знаю, Андріане, чи тепер ти зможеш поїхати, дитино. Адже лікування дорожезне, і тепер із пів року доведеться

на моїй зарплаті протриматися, — сумно сказала мама, витираючи сльози.

Ми сиділи на кухні й пили чай — мама щойно прийшла з лікарні від тата. Я, звісно, був розчарований. Прощавай, поїздко. І Злата (...).

— А може, мені в якусь піцерію влаштуватися, підзароблю трохи? — запропонував я, щоб не показати мамі, що мене ця новина просто вбила.

— Та що ти, сину! Адже літо — відпочивай. Ще встигнеш напрацюватися після школи. Он тата в лікарні провідуватимеш, коли я на роботі, — і вже йому веселіше. Знаєш, табір буде й наступного року — дасть бог, таки потрапиш, — утішала мене мама, покуйовдивши чуба.

Я відсахнувся — невже мамі досі не зрозуміло, що я вже не мале хлоп'ятко. Та відразу ж і пошкодував — адже їй і так важко! Я обійняв маму, і вона плакала в мене на плечі.

Поміркуй!

- Від чиєї особи ведеться розповідь у творі? Що тобі стало відомо з перших рядків?
- Які плани головного героя полетіли шкереберть?
- Чи траплялися ви́падки, коли в тебе також усе летіло шкереберть?
- Що відчув хлопець, коли дізнався про травму батька?
- Як ти оцінюєш поведінку головного героя в цій ситуації?

2

Наступного дня я провів у мандри Сергія та Злату, які пообіцяли мені писати в чаті. Довго дивлячись услід автобусу, я думав, що все летить шкереберть. На душі було так маркітно[1], що я ледь не забув — маю ж провідати тата.

Ех, не люблю лікарень. Та й немає, певно, таких людей, що їх люблять. Чомусь мені видається, що час там застиг, як комаха в бурштині, і що всі хворі лежать там місяцями й ніколи не одужують.

Глибоко вдихнувши, я прочинив двері в палату. У ній було чотири ліжка, та наразі тато був єдиним пацієнтом. Він був

[1] *Маркі́тно* — сумно, неприємно.

дуже блідий. Його зламана нога на витяжці, загіпсовані руки та комірець на шиї не давали можливості рухатися. Однак тато всміхнувся, побачивши мене.

— Як добре, що ти прийшов, Андріане!

— Мама бульйону смачного зварила, — я став розкручувати термос, бо розумів, що питати, як тато почувається, просто немає сенсу.

Мені довелося погодувати тата з ложки — і то вперше в житті я когось так годував. Було трохи ніяково, адже звик із дитинства, що батьки — сильні й що це вони завжди допомагають мені...

— Я от видужаю — поїдеш у табір наступного року, не журися, — пообіцяв тато між двома ложками.

— Та я не журюся, головне, щоб ти одужав.

У наступні дні я також навідувався до тата — годував маминими смаколиками й навіть зголив йому відрослу бороду! Тато ніяковів: він ненавидів безсилля, удома навіть із грипом ніколи більше двох днів не лежав у ліжку. А тут...

Невдовзі в тата з'явилися сусіди — новоприбулі з усілякими переломами. Тепер він мав більше нагоди побалакати, бо раніше слухав зазвичай радіо на плеєрі.

Так минали дні. Удома я трохи бавився фотошопом, скачував і дивився фільми, сидів у фейсбуці та щодня навідувався в басейн — маю абонемент. Тішили хіба повідомлення від Сергія і Злати, однак невдовзі я перестав відписувати другові, хіба в кількох словах.

Це сталося після однієї нашої розмови в чаті... навіть не знаю, чи тепер про це згадувати. Але тоді мені здалося, що насправді все полетіло шкереберть, адже друг написав, що закохався в Злату. І навіть їй освідчився. І вона теж любить його... «Радий за вас». А що ще я мав відписати?! Я ж не казав йому, ЯК мені вона подобається... І їй не встиг... Аж тепер я знаю, що й у цьому був сенс.

Поміркуй!

- Чому головний герой перестав спілкуватися із Сергієм і Златою?
- Чи справді він радів за друзів? Що відчував?

3

Коли тато повернувся з лікарні, я також доглядав його вдома, проте одного дня, після дзвінка бабці, тато сказав:

— Андріане, бабусі теж треба допомогти. Коли сінокіс — я завжди їжджу до неї, ти знаєш. Але цього року...

— Я не вмію косити, тату.

— Не кажи: не вмію, а кажи: навчуся, — пожартував тато. — Ти ж знаєш, не святі горшки ліплять.

Фразеологізм *не святі горшки ліплять* означає, що будь-яку справу можна освоїти.

Перспектива поїхати на кілька тижнів у село мене не тішила — я бував там хіба на Різдво й Великдень, коли ми гостювали в бабусі, а в усіх інших випадках уникав таких поїздок, як тільки міг. Хоча дошкільням майже по пів року жив у бабусі — від середини весни до середини осені. «Дитина асфальту», — зітхала мама, коли я вкотре викручувався, аби не їхати з ними до бабці на вихідні.

— Бабця там не впорається без підмоги. Ти хлопець дужий, можеш і траву перевертати, то треба робити по кілька разів, щоб як треба підсохла, — вивів мене із задуми тато. — А косити сусід допоможе.

І. Роп'яник.
Ранкові Карпати

— Терпіти не можу туди їздити, — буркнув я.

— Квасолька залишиться без сіна, а бабця — без молока, — дорікнув тато.

— Та поїду я, поїду, — буркнув я і пішов складати наплічник.

Кажу ж, коли вже шкереберть — то таки все відразу. У табір не поїхав, тато хворий, Злату в мене з-під носа найкращий друг поцупив. А тепер іще село край світу...

Поміркуй!

- Чому Андріану не хотілося їхати в село до бабусі? Чи можна вважати його ледарем?
- Зверни увагу на те, як у душі героя борються щирі бажання та почуття обов'язку. А яким зазвичай буває твій вибір?

4

Насправді, село в нас дуже мальовниче — адже в Карпатах не може бути негарно. Щоправда, мобільник там із перебоями працює та й інтернету в бабці немає. Проте все це видалося мені не надто важливим, коли я вийшов з автобуса й подався ґрунтовою дорогою поміж шелестких ялин, а тоді — через поле з різнотрав'ям — до дерев'яної бабусиної хати. Вона так зраділа! Я навіть не міг пригадати, коли ще бачив її такою втішеною.

— Боже ж, а виріс як! — усе примовляла вона, наливаючи мені в смішне горнятко «з носиком» тепле молоко. — Пригадуєш, ти з нього ще маленьким пив — я досі думаю, як так час пролетів — як одна мить!

— Дякую, бабцю. Я тепер не дуже люблю молоко, — скривився, однак ковтнув кілька разів, аби бабусю не образити.

— Нічого, хоч потроху пий, сили набирайся. У Квасольки — найсолодше у світі молоко.

Цілий вечір бабця розпитувала мене про тата й маму, а я, сидячи на ґанку, розповідав, не зводячи очей із багряного сонячного

К. Прядко. Ранок у Карпатах

диска, що поволі зменшувався, а тоді — пірнув за гору. Небо ще трохи палало, а потім якось різко, майже вмить, стемніло, і на землю опустилася ніч. Де-не-де в розкиданих на пагорбах хатах світилися латки вікон — село невелике, молоді небагато, а старші люди вкладаються з курми, як каже бабця, і встають із сонцем.

Ніч була неймовірно зоряна й духмяна — запах скошеної трави став сильнішим, коли впала роса. «Упали роси на покоси», — думав я, засинаючи, і чомусь не міг пригадати ані слова більше з почутої колись від бабці пісні.

Поміркуй!

- Які взаємини в Андріана з бабусею?
- Що йому подобається в селі, а що — не дуже?
- Роздивися картини сучасних художників І. Роп'яника й К. Прядко *(с. 224, 225)*. Чи такими ти уявляєш краєвиди тих місць, де мешкає бабуся Андріана? Які прикмети саме карпатського села відтворено на полотнах?

5

— Агов, герою, обгориш на сонці! — задерикувато гукнув хтось у мене за спиною.

Я озирнувся, обпершись на граблі, якими перевертав сіно. Засмагла чорнява дівчина, спортивна й стрункa, у панамці, обрізаних джинсових шортах і легкій жовтогарячій сорочці з ледь підкоченими рукавами, насмішкувато зиркала на мене із сусідського поля, войовничо вимахуючи граблями. Схоже, вона була ліпший спец із перевертання сіна, ніж я...

— Не згорю, — буркнув я.

Але футболку одягнув. Поглядаючи крадькома на дівчину, я не знав, як із нею заговорити. Не гукатиму ж отак, щоб пів села слухало. Вона теж більше не озивалася, а згодом подалася до хати.

6

По обіді, насмалившись на сонці й перевернувши все сіно двічі, я вирішив податися до річки. Шкода, у мене тут немає

велосипеда, а то б швидше доїхав, а так довелося хвилин двадцять плентатися під палючим сонцем, поки поміж ялин і ліщини показався кам'янистий білий берег і блискітки річки.

Річка Стрий тече з гір, звиваючись і часто змінюючи русло. Якщо спостерігати за нею з траси, можна її бачити то по праву руку, то ліворуч. Як я був малим, тато щоразу, коли ми мандрували до бабусі, розповідав мені легенду про річку, досить таки моторошну.

Річка Стрий. *Львівщина*

Над витоком річки височіє гора Явірник, названа так, бо на ній росте багато яворів. Колись у давнину люди ходили через ту гору в Тухлю, Славське й Лавочне ярмаркувати. Якось один чоловік, прикупивши солі, повертався додому й, натомившись, сів собі відпочити біля підніжжя гори. Неподалік пас худобу його небіж, який запитав: «Що несете, стрийку?» А той візьми й пожартуй: «Золото, синку». Хлопець узяв те за чисту монету й, зазіхнувши на неіснуюче золото, убив стрийка. А коли розв'язав торбу, побачив сіль. Наляканий, він викопав могилу та поховав чоловіка. Ще не встиг як слід засипати землею, як із могили почало бити джерело. От його й назвали Стриєм. А з роками струмок став справжньою річкою.

Історичні паралелі

Тобі вже відома річка Опір, яка протікає через село Тухлю, що на Львівщині, де відбувалася легендарна битва з монголами. Опір є притокою річки Стрия, довжина якої — 232 км. Свій початок вона бере в Карпатських горах.

Колись на березі цієї річки ще за часів Русі виникло однойменне місто. На початку XX ст. воно було одним

із великих осередків ОУН–УПА. У Стрию, першому з українських міст, напередодні відновлення державності вже 14 березня 1990 р. замайорів синьо-жовтий стяг.

Назва річки Стрий виникла від найменування чоловіка за родинними зв'язками. Стриєм, або стрийком, на Львівщині називають дядька по батькові, брата батька та чоловіка батькової сестри.

Страшнувата така легенда, але річка — гарна: іноді буває тихою і спокійною, а буває бурхливою та каламутною — після дощів. Зараз вода жебоніла в ній лінькувато, ніби її також зморила спека.

Скинувши одяг, я зайшов у воду, яка за два десятки кроків сягнула мені грудей. Була прохолодна, але в таку спеку — то просто супер. Вирішив перепливти річку впоперек і вивчити протилежний берег.

Виявилося, що річка не така вже й сумирна, як видається на перший погляд із берега. Я гріб з усіх сил, та відчував, що течія потроху відносить мене вниз. Я вийшов на берег метрів на сімдесят нижче від того рівня, де лежали мої речі. Нічого,

П. Остапенко. Рибалочки

потім повернуся до них. Я приліг на березі, хоч було й мулько та пекло в плечі розжарене на сонці каміння.

— Знову засмагаєш, Андріане?! — гукнув мене хтось невдовзі.

Я розплющив очі (задрімав, виявляється) і побачив на протилежному березі ... сусідку. Звідки вона знає, як мене звати? Певне, у бабці спитала. Поки я собі розмірковував, дівчина скинула одежу й, сяйнувши засмагою та червоним спортивним купальником, пірнула у воду. Потім випірнула та стала пливти. Невже теж на цей берег? Сміливa...

Плавчиня з неї була не надто вправна чи просто сили бракувало. Я зауважив, що течія, яка раптом видалася мені значно бурхливішою, зносить її все далі. Якоїсь миті голова дівчини зникла під водою, тоді з'явилася, знову зникла. Не схоже, що вона пірнає. Я кинувся в річку й поплив.

— Тримайся! — гукнув, коли побачив, як судомно й перелякано вона б'є руками по воді.

У цьому місці явно було глибше, принаймні годі було сягнути ногами дна. «Пам'ятайте, той, хто тоне, може схопити вас за руки чи за шию, а цього не можна допускати» — раптом пригадалися мені слова тренера з плавання. Тож я підплив до дівчини зі спини й обхопив її однією рукою під пахву. Вона відкашлювала воду та важко дихала, поки я тягнув її до берега, гребучи другою рукою. Урешті ми на березі знесилено попадали на каміння. Дівчина тремтіла й досі кашляла. Я, не маючи чим її зігріти, просто... обійняв.

— Дякую, — тихо мовила. — Судома схопила...

— Нащо було лізти на глибочінь? — буркнув я, відводячи погляд від гарного обличчя.

— Я хотіла перепливти до тебе, ми ж дружили маленькими. Не пам'ятаєш?

— Маринка?!

— Ну, упізнав нарешті, — усміхнулася вона.

Ех, як я міг упізнати в цій мокрій русалці з блискучим волоссям до талії колишню малявку зі смішненькими куцими хвостиками?

Поміркуй!

- За яких обставин відбулося знайомство Андріана з Мариною?
- Які риси характеру Андріана виявилися під час порятунку дівчини?
- Які поради тренера з плавання допомогли Андріанові в цьому?
- Розглянь репродукцію картини художника П. Остапенка *(с. 228)*. Чи передає вона враження головного героя оповідання від літніх канікул у бабусі? Поясни свої міркування.

7

Літо буває прекрасним. Без інтернету й англомовного табору, без Сергія і Злати, без телика, компа й басейну. І хоча вдома татові доводиться вчитися ходити заново, він таки одужує. Тато, як і мама, тішиться, що я захотів залишитися в бабці аж до осені. Бабця щаслива, що я п'ю молоко.

А я... Ну, не знаю, як і сказати, бо коли розповідаєш про такі речі, то вони чомусь видаються смішними. І банальними...

Ми з Маринкою ходили нині до лісу по чорниці, або, як кажуть тут, у горах, яфини. Вона збирала в пластикове відерце, а я — у долоню, з якої потім годував Маринку, як пташа.

У нас були сині від яфин руки, лиця, зуби та язики. У нас був яфиновий перший поцілунок, такий, коли забуваєш, що вмієш дихати...

А. та *Д. Нечаєвські.* Ілюстрація до книжки Н. Малетич «Щоденник Ельфа»

Я лежу в росянистому духмяному сіні просто неба й шукаю поміж зірками Чумацький Шлях.

Коли до губ твоїх лишається пів подиху,
Коли до губ твоїх лишається пів кроку,
Зіниці твої виткані із подиву,
В очах у тебе синьо і широко... —

лунає в моїх навушниках пісня Чубая.

Це так дивовижно, що все може скластися неймовірно чудово, хоча спершу думаєш, що все летить шкереберть...

Поміркуй!

- Чому Андріан вирішив залишитися в бабусі до осені?
- Доведи, що хлопець почувається щасливим, незважаючи на те, що в нього *«все летить шкереберть»*.
- А які твої плани на майбутнє літо? Поділися ними.

Літературознавчий клуб

Наталка Малетич (1979 р.) — львів'янка. Після закінчення філологічного факультету займається редакторською роботою, пише художні твори для дітей і підлітків.

«Щоденник Ельфа» авторка присвятила «доні Вікторії, яка дуже чекала на цю книжку». До речі, разом вони деякий час вели блог «Читландія», де розповідали про цікаві книжки. З уривками архіву цього блогу під назвою «Діаріуш (щоденник) відлюдькуватого меланхоліка» ти можеш ознайомитися в інтернеті.

Книжка «Щоденник Ельфа» — це збірка оповідань, у кожному з яких персонажі діляться своїми переживаннями, мріями, розповідають про різні пригоди в школі та поза нею. Як-от Андріан, головний герой оповідання «Усе шкереберть. І в цьому є сенс».

Поміркуй!

- Щоб ближче познайомитися з письменницею Н. Малетич, знайди в інтернеті інтерв'ю з нею (проєкт «Живі письменники»). Поділися своїми враженнями.

- Склади письмову характеристику образу оповідача у творі. Добери до неї цитати з тексту.
- Знайди в інтернеті та прочитай оповідання повністю.

Щоде́нник, або ***діа́ріуш***, — жанр художньої літератури, у якому автор описує пережиті чи побачені ним події, що сталися нещодавно, або почуті розповіді про ці події.

Літературознавчий клуб

Цей жанр відомий із давнини. Щоденник може бути фрагментарним, коли його доповнюють час від часу або в якийсь особливий період.

Наприклад, Андріан занотував у щоденнику особливі події і переживання під час своїх канікул, коли перестав спілкуватися з друзями та закохався.

Щоденник може бути й регулярним, коли автор веде записи щодня і ретельно фіксує все, що відбувалось у цей день, свої думки та почуття. Такий щоденник, наприклад, — це книжка О. Купріян «Щоденник Лоли» — особистий щоденник Лоліти Гавриленко (Лоли), однієї з головних героїнь серіалу «Школа». 15-річна Лола веде записи щодня.

Коли інтернет став загальнодоступним, почали з'являтися онлайн-щоденники — блоги, у яких автори щоденно діляться подіями свого життя, залучаючи до обговорення друзів та однодумців.

Поміркуй!

- Знайди в оповіданні «Усе шкереберть. І в цьому є сенс» ознаки жанру щоденника.
- Про які почуття оповідача тобі було цікаво дізнатися з нього?

Мистецькі діалоги

У тексті оповідання головний герой цитує пісні, що відповідають його настрою, передають думки та почуття.

Пісня «Впали роси на покоси» створена класиками української поезії та музики — вірш ***Д. Павличка,*** а музика ***О. Білаша.*** Інша — це сучасна пісня «Коли до губ твоїх..» авторства ***Григорія*** і ***Тараса Чубаїв.***

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті пісню «Впали роси на покоси» в сучасному виконанні. Чому саме ця пісня спала на думку Андріанові?
- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Коли до губ твоїх…» у виконанні Тараса Чубая та гурту «Плач Єремії». Розкажи про свої враження.

- Чи маєш ти звичку записувати свої думки та враження про події в щоденник? Якщо ні, то опиши один цікавий день свого життя.
- Разом з однокласниками й однокласницями створи електронний літературний щоденник класу, використовуючи дошку «Padlet».

Підсумуй!

- Що тобі було найбільш цікавим в оповіданні «Усе шкереберть. І в цьому є сенс»?
- Чого навчився Андріан під час літнього відпочинку? Як змінилися його світогляд і думки?
- Розкажи про найважливіші цінності в родині Андріана, а також у твоїй родині чи близьких тобі людей. Які з них ти шануватимеш у своєму житті?

Читацьке дозвілля

Тобі, напевно, буде цікаво дізнатися, як твої ровесники й ровесниці ведуть блоги та розповідають у них про прочитані книжки. Знайди в інтернеті та ознайомся з таким блогом.

У СВІТІ ФАНТАСТИКИ

Читацький путівник

Цей розділ обов'язково захопить тебе. Прочитавши його, пересвідчишся, якою багатою та несподіваною буває творча фантазія письменника. Ти зможеш потрапити в далеке минуле чи майбутнє або у світ чарів і див. У творах цього розділу порушено проблеми, важливі й цікаві для сьогодення.

РЕЙ ДУГЛАС БРЕДБЕРІ

Ти вже знаєш, що фантастична література — різновид художньої літератури, де зображено дивний і незвичний світ, з яким людина в реальному житті зіткнутися не може. Слово *фантастика* з грецької означає «мистецтво уявляти». Зазвичай майбутнє ми уявляємо прекрасним і безтурботним. Однак усе може бути зовсім не так, якщо людство вчасно не застерегти від помилок. Ти, безперечно, замислишся над цими запитаннями, коли прочитаєш новелу ***«Усмішка»***.

УСМІШКА

На головному майдані черга постала ще о п'ятій годині, коли за вибіленими інеєм полями співали далекі півні та ніде не було вогнів. Тоді довкола, серед розбитих будівель, пасмами висів туман, але тепер, о сьомій ранку, розвиднілося, і він почав танути. Уздовж дороги по двоє, по троє підшиковувалися до черги ще люди, яких привабило до міста свято та базарний день.

Хлопчисько стояв одразу за двома чоловіками, які гучно розмовляли між собою, але в чистому холодному повітрі звук голосів здавався вдвічі гучнішим. Хлопчисько притупцьовував на місці й дмухав на свої червоні, у саднах, руки, позираючи то на брудну, з грубої мішковини, одежу сусідів, то на довгий ряд чоловіків і жінок попереду.

Поміркуй!

- Про що, на твою думку, може йтися в новелі з такою назвою?
- Чи відповідає опис хлопчика та його сусідів по черзі твоєму передбаченню про зміст твору?
- За чим, на твою думку, люди вишикувалися в чергу?

— Чуєш, хлопче, а ти що тут робиш так рано? — мовив чоловік за його спиною.

— Це моє місце, я тут чергу зайняв, — відповів хлопчик.

— Біг би ти, хлопче, звідси та поступився своїм місцем тому, хто знається на цій справі!

— Облиш хлопця, — утрутився, різко обернувшись, один із чоловіків, які стояли попереду.

— Я жартую, — задній поклав руку на голову хлопчиська. Хлопчик похмуро скинув її. — Просто зважив: дивно це — дитина, так рано, а він не спить.

— Цей хлопець знається на мистецтві, зрозуміло? — сказав захисник, його прізвище було Ґріґсбі. — А як тебе звуть, хлопче?

— Том.

— Наш Том плюне, як слід, уцілить, правда, Томе?

— Авжеж!

Сміх покотився людською шеренгою.

Попереду хтось продавав гарячу каву в тріснутих чашках.

В. Бариба. Ілюстрація до оповідання Р. Бредбері «Усмішка»

Глянувши туди, Том побачив маленьке жарке вогнище та юшку, що булькотіла в іржавій каструлі. Це була не справжня кава. Її заварили з якихось ягід, зібраних на ланах за містом, та продавали по пенні за чашку, щоб зігріти шлунок, але мало хто купував — мало кому дозволяла кишеня.

Том кинув погляд туди, де черга зникала за зруйнованою вибухом кам'яною стіною.

Поміркуй!

- Що тобі стало відомо про плани Тома, для втілення яких він стоїть у черзі?
- Які емоції викликає в тебе опис «кави»? Чому?

— Кажуть, вона всміхається, — сказав хлопчик.

— Еге ж, усміхається, — відповів Ґріґсбі.

— Кажуть, вона зроблена з фарби та полотна.

— Правильно. Саме тому й здається мені, що вона не справжня. Справжня, я чув, була на дошці намальована, у давню давнину.

— Кажуть, їй чотириста років.

— Якщо не більше. Коли вже так казати, нікому не відомо, який зараз рік.

— Дві тисячі шістдесят перший!

— Правильно, так кажуть, хлопче, кажуть. Брешуть. А може, трьохтисячний чи п'ятитисячний. Звідки нам знати! Стільки часу самісінька веремія була... І залишилися нам лише уламки...

Поміркуй!

- Чи здогадуєшся ти, про яку усмішку йдеться?
- Що в словах Ґріґсбі вказує на те, що це картина?

Вони човгали ногами, поволі просуваючись уперед по холодному камінні бруківки.

— Ми скоро її побачимо? — сумовито протяг Том.

— Іще кілька хвилин, не більше. Вони обгородили її, повісили на чотирьох латунних стовпцях оксамитову мотузку, щоб люди не підходили надто близько. І затям, Томе: жодного каміння, вони заборонили жбурляти в неї камінням.

— Добре, сер.

Сонце піднімалося дедалі вище небосхилом, несучи тепло, і чоловіки скинули вимазані рядна та брудні капелюхи.

— А навіщо ми всі тут зібралися? — спитав Том. — Чому ми повинні плювати?

Ґріґсбі й не глянув на нього, він дивився на сонце, розмірковуючи, котра година.

— Е, Томе, причин безліч. — Він розгублено простягнув руку до кишені, якої вже давно не було, за неіснуючою цигаркою. Том бачив цей рух мільйон разів. — Тут уся справа в ненависті, ненависті до всього, що пов'язане з минулим. Дай-но відповідь мені, як ми дійшли до такого стану? Міста — купи руїн, дороги від бомбардувань — наче пилка, угору–униз, поля ночами світяться, радіоактивні… Ось і скажи, Томе, що це, коли не остання підлота?

— Так, сер, звичайно.

— У тому-то й річ… Людина ненавидить те, що її занапастило, що їй життя поламало. Уже так вона влаштована. Нерозумно, можливо, але така людська природа.

— А чи є хоч хто-небудь чи що-небудь, що ми не ненавиділи б? — мовив Том.

— Ось-ось! А все ця зграя ідіотів, яка орудувала світом у минулому! От і стоїмо тут із самісінького ранку, кишки судомить, стукотимо від холоду зубами — нові троглодити, ні покурити, ні випити, жоднісінької тобі втіхи, крім цих наших свят, Томе.

Том подумки пригадав свята, у яких брав участь останніми роками. Згадав, як шматували та палили книжки на майдані й усі реготали, наче п'яні. А свято науки місяць тому, коли притягли до міста останнього автомобіля, потім кинули жереб, і щасливці могли по одному разу довбонути машину кувалдою!

— Чи пам'ятаю я, Томе? Чи пам'ятаю? Та ж я розбив переднє скло — скло, чуєш? Господи, звук який був, розкіш!

Том і справді наче почув, як скло розсипається, виблискуючи осколками.

— А Біллу Гендерсону випало двигун роздовбати. Як завзято ж він спрацював, просто майстерно. Бам-м! Та най-

краще, — продовжував згадувати Ґріґсбі, — було того разу, коли знищили завод, який ще намагався виробляти літаки. Ну й потішили ж ми душу! А потім знайшли друкарню та склад боєприпасів — і висадили їх у повітря разом! Уявляєш собі, Томе?

Поміркуй!

- Зверни увагу на картину майбутнього, на те, що це, на думку героїв твору, — результат минулого.
- У чому полягає сутність тих дійств, які герої твору називають *святами*?

Том поміркував:

— Еге ж.

Полудень. Пахощі зруйнованого міста отруювали спекотливе повітря, щось порпалося серед уламків будівель.

— Сер, це більше ніколи не повернеться?

— Що — цивілізація? А кому вона потрібна? Будь-кому, не мені!

— А от я готовий її терпіти, — мовив один із черги. — Не все, звичайно, але було в ній і щось хороше.

— Нащо марнословити?! — гукнув Ґріґсбі.

— Е, — наполягав один із черги, — не поспішайте. Ось побачите: ще з'явиться тямовита людина, яка її підлатає. Запам'ятайте мої слова. Людина з душею.

— Не буде цього, — сказав Ґріґсбі.

— А я кажу: з'явиться. Людина, у якої душа горнеться до гарного. Вона поверне нам, ні, не стару, а так би мовити органічну цивілізацію, таку, щоб ми могли жити мирно.

— Не встигнеш отямитися, як знову війна!

— Чому ж? Може, цього разу все буде інакше.

Поміркуй!

Чи серед людей, які стоять у черзі, є ті, хто вірить у можливість відродити цивілізацію?

Нарешті вони ступили на головний майдан. Водночас до міста заїхав вершник, тримаючи в руці аркуш паперу. Том,

Ґріґсбі та всі інші, накопичуючи слину, просувалися вперед — ішли, приготувавшись, засмаковуючи, з розширеними зіницями. Серце Тома билося часто-часто, і земля палила його босі п'яти.

— Ну, Томе, зараз наша черга, не барися!

По кутках обгородженого майданчика стало четверо поліцаїв, четверо чоловіків із жовтим шнурком на зап'ястях — ознакою їхньої влади над іншими. Вони повинні були стежити за тим, щоб не кидали каміння.

— Це для того, — уже востаннє пояснив Ґріґсбі, — щоб кожному випало плюнути разок. Зрозумів, Томе? Нумо!

Том завмер перед картиною, дивлячись на неї. У хлопчиська пересохло в роті.

— Томе, нумо! Спритніше!

— Але, — повільно мовив Том, — вона ж гарна!

— Гаразд, я плюну за тебе!

Плювок Ґріґсбі блиснув у сонячному промінні. Жінка на картині всміхалася таємничо-сумовито, і Том, відповідаючи на її погляд, відчував, як калатає його серце, а у вухах неначе лунала музика.

— Вона гарна, — повторив він.

Поміркуй!

Як реагує Том на картину? Чому він не може на неї плюнути?

— Іди вже, поки поліція...

— Увага!

Черга принишкла. Тільки що вони сварили Тома — став як пень! — а тепер усі повернулися до вершника.

— Як її звати, сер? — тихо спитав Том.

— Картину? Здається, «Мона Ліза»... Точно «Мона Ліза».

— Слухайте оголошення! — мовив вершник. — Влада постановила, що сьогодні опівдні портрет на майдані буде віддано в руки тутешніх мешканців, аби вони могли взяти участь у знищенні!..

Том і отямитися не встиг, як натовп, гукаючи, штовхаючись, борсаючись, поніс його до картини. Різкий звук полот-

на, що рветься… Поліцаї почали тікати. Натовп вив, і руки дзьобали портрет, наче голодні птахи. Том відчув, як його буквально кинули крізь розбиту раму. Сліпо наслідуючи інших, він простяг руку, схопив клапоть лисніючого полотна, смикнув і впав, а поштовхи та стусани вибили його з натовпу на землю. Увесь у саднах, одяг розірваний, він дивився, як чоловіки розламували раму, розкидали ногами жорсткі клапті й шматували їх.

Поміркуй!

Чому натовп так розправляється з картиною?

Лише Том стояв притихлий обабіч цієї свистопляски. Він зиркнув на свою руку. Вона гарячково притиснула до грудей шматок полотна, ховаючи його.

— Гей, Томе, чого ж ти? — гукнув Ґріґсбі.

Не кажучи ні слова, схлипуючи, Том побіг геть. За місто, на поранену воронками дорогу, через поле, через мілку річечку він біг не обертаючись, і стиснута в кулак рука була захована під куртку.

Уже коли заходило сонце, він дістався маленького сільця та пробіг крізь нього. О дев'ятій годині хлопець був біля розбитої ферми. За нею, у тому, що залишилося від силосної башти, під навісом, його зустріли звуки, які казали йому, що родина спить: мати, батько, брат. Тихесенько, мовчки, він ковзнув до вузьких дверей та ліг, часто дихаючи.

— Томе? — пролунав у темряві материн голос.

— Що?

— Де ти вештався? — гримнув батько. — Постривай-но, ось я тобі вранці всиплю…

Хтось штовхнув його ногою. Це був його рідний брат, якому довелося сьогодні самому поратися на їхньому городі.

— Лягай! — стиха шикнула йому мати.

Ще стусан.

Том дихав уже рівніше. Довкола панувала тиша. Рука його була щільно-щільно притиснута до грудей. Пів години лежав він так, заплющивши очі. Потім відчув щось: холодне біле світло. Високо в небі плив місяць, і маленький квадратик світла

проповзав тілом Тома. Тихо, обережно прислухаючись до рухів сплячих, Том підняв її, він поквапився, глибоко-глибоко зітхнув, потім, охоплений чеканням, розтиснув пальці та розглядав клаптик зафарбованого полотна.

Світ спав, осяяний місяцем, а на його долоні лежала Усмішка. Він дивився на неї в білому світлі, яке падало з опівнічного неба, і тихо повторював про себе, знову й знову: «Усмішка, чарівна усмішка...» За годину він усе ще бачив її, навіть після того, як обережно склав і заховав. Він заплющив очі, і знову в темряві перед ним — Усмішка. Лагідна, щира, вона була там і тоді, коли він заснув, а світ охопила німа тиша, і місяць плив у холодному небі спочатку вгору, а потім униз, назустріч ранку.

(Переклад Я. Веприняка)

Поміркуй!

- Як змінюється Том після того, як побачив усмішку Мони Лізи? Що він відчуває?
- Чи очікуваним був для тебе фінал твору? Чому?
- Чи можна стверджувати, що новела має щасливий фінал? Що дарує надію Тому та читачам? Чому?
- Яке враження справив на тебе твір? Над чим спонукав замислитися?
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього твору?

Літературознавчий клуб

Автор новели ***«Усмішка»*** — американський письменник ***Рей Дуглас Бредбері*** (1920–2012). Він автор багатьох фантастичних творів. Майбутній письменник народився в *м. Вокігані (США, штат Іллінойс).* У дитинстві багато читав. Особливо захоплювався фантастикою, зокрема творами Ж. Верна. Тож уже у 12 років Рей вирішив, що неодмінно стане письменником.

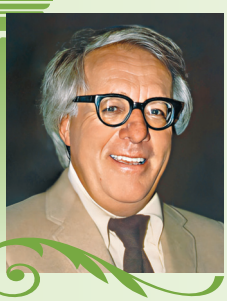

Р. Бредбері належить до тих митців, які вважають, що люди є творцями майбутнього. Якщо воно погане — у цьому їхня провина. У своїх

творах, показуючи майбутнє, він закликає людей схаменутися, змінити своє ставлення одне до одного, до навколишнього світу. Майже в кожній книжці Р. Бредбері звучить тривожний сигнал — застереження від лиха, нагадування, що кожна дрібниця і кожний вчинок мають свої доленосні наслідки в майбутньому не тільки окремої людини, але й цивілізації в цілому.

Антиутóпія — критичне зображення в художньому творі майбутнього; застереження від небезпечних наслідків розвитку людства.

Поміркуй!

- Як дитячі захоплення вплинули на розвиток творчості Р. Бредбері?
- Доведи, що письменник не байдужий до долі людства.
- Доведи, що «Усмішка» належить до жанру новели.
- Чи можна назвати цей твір антиутопією? Чому?

Герої твору сперечаються про те, чи потрібно, щоб повернулася цивілізація. Ґріґсбі не бачить у цьому сенсу, адже розвиток суспільства призвів до повного краху. Але є ті, хто переконаний, що з'явиться справжня Людина, яка відродить *«не стару, а органічну цивілізацію, таку, щоб ми могли жити мирно»*.

Цивіліза́ція (від латин. *civilis* — громадський, суспільний, державний, громадянський) — рівень суспільного розвитку й матеріальної культури, досягнутий тією або іншою суспільно-економічною формацією.

Історичні паралелі

Сучасні історики розуміють цивілізацію як рівень розвитку суспільства, на якому утворюється держава та виникають культура й писемність.

Однак поняття «цивілізація» не завжди означає лише рівень розвитку. Коли кажуть, наприклад, «цивілізація Стародавнього Сходу», «антична цивілізація», то мають на увазі державу або групу держав, поєднаних спільним рівнем розвитку й об'єднаних спільною культурою.

Мистецькі діалоги

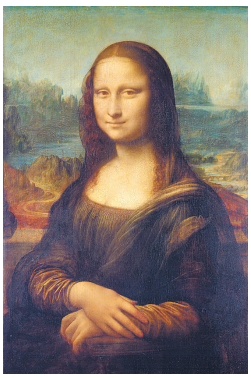

Л. да Вінчі. Мона Ліза

«Мона Ліза» («Джоконда») — одна з найвідоміших і безцінних картин у світі. Її написав геніальний італійський художник епохи Відродження ***Леонардо да Вінчі*** (1452–1519).

На картині особливо вражає усмішка Мони Лізи. Дехто її помічає, а дехто — ні. Хтось угадує в ній тиху любов, радість і надію, а хтось — сум, загадковість, інші — легку іронію. Художнику вдалося створити ефект «мерехтливої» усмішки. Справді, усмішка — дзеркало душі. Ми ніколи не забуваємо мамину усмішку. З усмішки починаються дружба і кохання, вона вершить долі.

Поміркуй!

Чому і «Мону Лізу», і листок, намальований Берманом на стіні будинку, можна назвати *шедевром*? Доведи, що справжній твір мистецтва може змінити життя.

Довідайся більше про таємниці картини «Мона Ліза», скориставшись інтернетом. Про результати дослідження повідом своїх однокласників та однокласниць.

Підсумуй!

- Від чого застерігає людей Р. Бредбері в «Усмішці»?
- Чи будеш ти надалі читати його твори? Чому?
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповіді? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями або ж звернися до вчителя чи вчительки.

Читацьке дозвілля

Літературні твори Р. Бредбері ставали сюжетами для фантастичних кінофільмів. За значний внесок у розвиток кіномистецтва на честь письменника в Голлівуді на Алеї слави відкрито Зірку його імені. Переглянь один із кінофільмів, що знятий за сюжетом твору Р. Бредбері. Прослідкуй, чи є в ньому елементи антиутопії.

ОЛЕСЬ БЕРДНИК

Ти вже знаєш з уроків української літератури в 6-му класі, що в космічні подорожі можуть вирушити тільки люди з відкритою, доброю душею, такі як Мишко Неборак і Сашко Ненарок — сапієнси зі Школи зореплавства. Тепер запрошуємо тебе в нові захопливі мандри космічними цивілізаціями.

ХТО ЗВАЖИТЬСЯ — ВОГНЯНИМ НАРЕЧЕТЬСЯ

(Скорочено)

Частина перша. Диво Чортової Долини. Горобина ніч

Шаленіла гроза. Старі люди дивувалися: звечора ніщо не віщувало негоди. Сонце заходило на спеку, повітря було сухе й давлюче, небокрай багрянився над дніпровськими луками урочисто. А потім сталося несподіване, грізне... (...)

Гроза руйнувала димарі, зривала дахи, псувала радіоприймачі, понад городами й шляхами металися багряні кулясті блискавиці; інколи вони підкрадалися до старих гіллястих дерев, вибухали холодним примарним полум'ям, розпанахуючи товстезні стовбуряки навпіл. Та шквал вирував недовго. За якусь годину лихо відійшло, стіна зливи пропала, тільки небесні вогні невпинно миготіли аж до світання.

Славко був свідком усього, що сталося. Він до півночі сидів у садку, поміж кущів малини, розглядаючи в саморобний телескоп місячні кратери.

Славко Лісовий і його подруга Ліна захоплюються фізикою та астрономією. Учитель Максим Іванович допоміг дітям змайструвати телескоп. На його думку, у Чортовій Долині впали метеорити. Учитель разом зі школярами вирушає туди, щоб усе з'ясувати.

Ніхто з учнів нічого не знайшов. Лише Славкові Лісовому вдалося побачити дивну хатинку, а в ній бабусю-чарівницю та її доньку Нанті в подобі вогнистого клубочка.

Через кілька днів хлопець знову пішов у Чортову Долину, але вже нікого там не побачив, окрім чудо-квітки, яка розмовляла й гралася з ним. А наступного дня, вирушивши на риболовлю разом із Ліною та однокласником Онопрієм (якого вони називали Прі), Славко зустрів незвичайну дівчинку, яка назвалася Катею. Вона могла рухати човен і ходити по поверхні води. У селі Вогники, де мешкав Славко, почали творитися дива — невідомі сили допомагали тим, хто цього потребував, і захищали дерева й лісових мешканців від винищення.

У вересні розпочалися заняття в школі. Серед однокласниць Славка була його нова знайома — Катя. Вона дивувала всіх своїм незвичайним одягом (вишите лляне плаття) і поведінкою. Незважаючи на небажання дівчинки, Славко вирушає до неї в гості.

Д. Заруба. Ілюстрація до повісті Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться»

Поміркуй!

- Пригадай, персонажі яких міфів і казок подібні до бабусі та її онуки із Чортової Долини.
- Чому лише Славко побачив дивних гостей у Чортовій Долині? Про які риси характеру хлопця це свідчить?
- Чи пов'язана горобина ніч із появою Каті та її бабусі? Обґрунтуй свою думку.
- Чому Славко порушив заборону Каті та вирушив до її хатинки без запрошення? Як це його характеризує? До яких наслідків це може призвести?

Казкове перетворення

Довкола старої хатки, де колись жив лісник, був занедбаний сад. Яблуні здичавіли, бо ні́кому було за ними доглядати, густі бур'яни оточили ветхий притулок. Трьохсотлітній дуб покривав солом'яний дах темно-зеленим шатром, обабіч подвір'я стояли могутні сосни, золотіючи в призахідному сонці рудуватою корою.

Славко сидів у бур'яні за похиленим тином, розгортаючи будяки, поглядав на вікна й двері — чи не вийде Катя, чи не покажеться.

Минали години. Дівчина не з'являлася. У маленьких вікнах було сліпо, порожньо. Потім із димаря попливла синювата цівка диму, запахло глицею. Певно, хтось затопив у печі. На ґанок вийшла похила бабуся. Славко пильно глянув на неї, розчаровано зітхнув. То була баба Одарка. Може, розпитати її про Катю? Та ні, не треба. Краще зачекати, щоб не розгнівити дівчинку, адже вона не хотіла, щоб він приходив (...).

Він переліз через тин, суха лоза затріщала. Славко злякано завмер, прислухався. Ніде нікого. Спокійно. Хлопець підкрався до віконця хатини. Одхиливши гілку здичавілої троянди, Славко зазирнув до вікна. У хатині пливло блакитне світло. Що таке — невже баба Одарка купила телевізор? Хлопець притулився чолом до нижньої шибки, закляк від несподіванки. Він побачив посеред хатини маленьку згорблену постать баби-яги із Чортової Долини!

Славкові стало гаряче, він ледве стримав себе. Страху не було, але хотілося вийти зі схованки, озватися до баби, запитати. Адже вона тоді так ласкаво прийняла його, а він ховається, підглядає!

Хлопець уже хотів постукати в шибку, коли посеред хати з'явилася Катя. Вона, склавши руки на грудях, зупинилася перед бабою, щось сказала. Баба торкнулася пальцем до її грудей. Й одразу ж на тому місці зажевріла яскраво-блакитна зірка. Довкола вогняної цятки спалахнула спіраль, почала розгортатися. Ширше, сильніше! Спіраль захопила обличчя, руки, ноги. Постать дівчинки танула, щезала. Славко захолов від переляку: що ж це діється. Катя вмирає? Її не буде?

Спіраль сплелася в тугий клубок вогнистих ліній, ущільнилася, перетворилася на ніжну перлисто-блакитну кулю. Хлопець ледь не підстрибнув від здогаду: та це ж Нанті, вогнистий клубочок, який тоді на колінах у баби слухав його казку про царівну, що заснула! Що ж далі, що буде далі?

Клубочок, ритмічно блимаючи, плавав над долівкою. Баба щось мовила, він попрямував до столу й згас. На покуті, у блакитному промінні, що лилося не знати звідки, Славко побачив велику трипелюсткову квітку. Чудо-цвіт, який він зустрів у Чортовій Долині! Ой леле! То Катя вміє перетворюватися на будь-що? Щойно вона стала клубочком, а ось уже й квіткою!

Не дивно, що човен плив сам по собі, що вона йшла по воді, наче по землі! Вони обидві чарівниці — і баба, й онука!

Хлопець заворушився від збудження, кущ затріщав. Баба глипнула у вікно, кивнула йому. На її зморщеному обличчі не відбилося і тіні подиву. Вона спокійно підійшла ближче. Славко не знав — піднятися йому чи сидіти. Було незручно, соромно, лячно...

— Ну, давній знайомий, — проспівала баба, усміхаючись таємниче й трохи іронічно, — доброго вечора та приємної пригоди!

— Здрастуйте, — прошепотів Славко, усе ще сидячи в бур'яні.

— Невже тобі тут зручно? — здивувалася баба. — Уже давно ти мерзнеш надворі, жалишся кропивою, коли так просто підійти, запитати дозволу зайти...

— Катя заборонила, — ніяково сказав хлопець.

— Вона не забороняла, а просила, — з докором мовила баба. — Ти не послухав. Ніхто на тебе не гнівається. Навпаки, ти славний хлопчина. Я розумію, що тебе привела сюди не проста цікавість. Іди сюди, не бійся.

Поміркуй!

- Оціни вчинок Славка. Що змусило його підглядати через вікно? Як змінюються його емоції під час спостереження?
- Що незвичного, чарівного він побачив? Які твої здогадки підтвердилися?
- Чому бабуся не насварила Славка, а запросила в гості?

Славко хутенько оббіг хату, увійшов до кімнати, несміливо зупинився біля столу. Квіточка колихалася в повітрі, від неї котилися хвилі тонкого запаху, у ньому був подих весняних трав, першої грози, дніпровського лугу.

— Це — Катя? — ковтаючи сухий клубок у горлі, шепнув він.

— Нанті, — мовила баба. — Для тебе — Катя. Ти вже зустрічався з нею в такій подобі. У лісі...

— Я пам'ятаю...

— Тоді ти випробував себе. Спочатку були сумніви. Потім казка перемогла. Тільки тому Нанті пізніше підійшла до тебе...

— Там, на Річищі?

— Так. Ти, мабуть, дивувався, мучився — хто та що? Правда?

— Я... здогадувався... Тільки ж і тепер не збагну...

— Чого, хлопчику?

— Навіщо ви зробили її... квіткою?

— Вона і є квітка, — сказала баба.

— Квітка? — розкрив від подиву рот хлопець. — Як це?

— Тебе дивує, що квітка — розумна? Ти знову забуваєш, що зустрівся з казкою...

— А як же... та її подоба? — сумно запитав Славко. — Дівчина Катя?

— Ти дав їй таку подобу.

— Як?!

— Пам'ятаєш, ти розповідав нам казку про царівну, що заснула. Нам дуже сподобалася твоя розповідь і краса царівни, яку ти описав. Нанті вирішила обрати для Землі подобу тієї царівни...

— Чому? Чому саме так?

— Щоб бути близькою тобі, Славку, — ласкаво відповіла баба. — Казка для тебе улюблена, отже, ти повинен полюбити й того, хто вийшов із тієї казки...

— А навіщо... знову квіточка? Хай би вічно була дівчиною, — зітхнув хлопець.

— Ти все хочеш знати? — докірливо мовила баба. — Навіть казка не відразу мовиться, на все треба час... Інколи той час страшний, важкий. Не всяка казка весела, хлопчику... Май терпіння! Скажи щиро: тобі припала до серця Катя? Не лише така, як була дівчинкою, а й ось така, як Нанті тепер?

Славко кивнув, ніжно глянувши на квіточку. Баба спостерегла той погляд, задоволено всміхнулася:

— Ти приймаєш її таку, як є?

— Приймаю, — прошепотів Славко. — І пішов би на край світу, щоб пробудити її. Хіба я гірший від царевича в казці?

Бабині очі розквітли волошками. Вона поклала долоню на плече хлопця.

— Ой, як гарно ти сказав! Сам не відаєш, як добре ти мовив, мій хлопчику! Я щаслива, що зустріла тебе. І Нанті щаслива. Може, наша мрія здійсниться...

— Яка мрія?

— Зачекай. Подружися з Нанті, і вона тобі про все розповість. Про те, звідки ми прибули, навіщо...

— А чому я? — запитав спантеличений хлопець. — Неосвічений, малий... Чому ви не йдете до дорослих, до вчених?

— Дитяче серце, яке вірить казці, — дуже надійне, — лагідно мовила баба. — Воно не сумнівається в найдивовижнішому. А тепер попрощаємося, хлопчику! Пора. Не покидай Нанті, дружи з нею...

— Можна до неї приходити... сюди? — несміливо запитав він.

— Для дружби всі двері відчинені, — сказала баба. — Нанті, ти чула, що запитав хлопчик?

Квіточка ніжно засміялася, по її пелюстках пробігли хвилі голубих іскорок.

— Нанті, вір йому. Відкрий йому нашу таємницю. Він стане для нас ниткою до серця їхнього світу. Поясни йому все, що треба. Ти згодна?

Квіточка знову замерехтіла перлистим полум'ям. Славкові вчулися слова:

— Я ждатиму, Славку...

— А тепер іди, синку, — сказала баба. — Завтра ти побачиш Нанті. Не поспішай говорити іншим про те, що ти знаєш (...).

— А вже люди гомонять, — мовив Славко. — Щось дивне почало діятися довкола села (...).

— Що? — поцікавилася баба.

— То куля влучила в мисливця, коли він цілив у козулю, то лантух у баби сам собою плив над землею (...), то ще всякі дива...

— То Нанті бавилася, — засміялася баба. — Хотілося їй глянути, як люди сприйматимуть незвичайне.

— А я б сприйняв, — гаряче сказав хлопець. — І багато моїх друзів школярів не злякалися б! Бо хто найбільше любить все незвичайне? Діти. Он і польотами в космос, і винаходами всякими найбільше захоплюються діти...

— Це гарно, — кивнула баба. — Якби так було завжди! Треба чудо бачити на кожному кроці. І ніколи не вважай небувале, незвичайне привидом утомленого мозку. На добраніч, синку! Нанті чекатиме тебе (...).

— Я прийду, — тихо сказав Славко, зупиняючись на порозі й поглядаючи на чарівну квітку. — Ти вір мені, Катю... Нанті. Я ще не звик, але ти вір мені. Я буду тобі щирим другом... Найщирішим...

Поміркуй!

- Чи справдилися Славкові очікування від нової зустрічі із чарівними гостями? А твої?
- Що нового дізнався Славко від бабусі?
- Як ти розумієш слова бабусі: *«Серце, що вірить казці, дуже надійне»*? Проілюструй свої думки із щойно прочитаних художніх творів.

Частина друга. Катастрофа

Наступного дня Славко зустрівся з Катею. Разом вони розповіли Максимові Івановичу про Країну Казки на Планеті Квітів, з якої прилетіли Нанті з бабусею, і про мету їхнього прильоту. Учитель уважно вислухав дівчину, майже повірив її розповідям, але зауважив, що для науковців потрібні докази існування їхньої планети, попросив подумати над цим.

Нанті силою своїх надзвичайних здібностей переносить Славка у свій край, відкриває йому двері в казку. Головними її героями виступають вона сама, Славко та Ліна. Славко подолав шлях казки й виявився справжнім героєм, адже прагнув порятувати свою подругу Нанті з лабет хижої квітки, а допомогла йому в цьому Ліна. Надвечір вони поверталися назад, у хатинку лісника, де мешкали космічні гості.

Поміркуй!

- Як Каті вдалося переконати Славка в існуванні Країни Казки на Планеті Квітів?
- Чому ж Максим Іванович не зовсім повірив розповідям школярів?
- А ти віриш в існування позаземних цивілізацій? Які вони, на твою думку? Опиши природу й істот планети, які постали у твоїй уяві.

Розлука

Багряні промені сонця торкалися верховіття дерев. Над лісом затихав гомін дня. Осінь сумовитим пензлем малювала на кущах і деревах пишні пурпурно-золоті шати. Діти йшли під тим святковим склепінням мовчки, у задумі. Нанті все поривалася вперед, Славко ледве поспішав за нею. Чому вона так зненацька змінилася? Спохмурніла, збентежилася. Ось уже видно хатинку. Дівчинка на хвилю зупинилася, уривчасто сказала:

— Біда!

— Що сталося?

— Хутчій!

— Я нічого не збагну!

— Я бачу, відчуваю!

З ґанку хатини стрибнула якась постать, злодійкувато озираючись, метнулася до воріт. У руках у неї щось мерехтіло. Славко впізнав Онопрія, кинувся за ним.

— Стій! — закричав він. — Стій, кажу тобі!

Він наздогнав Прі за тином, схопив за сорочку. Той виривався, одбрикувався, щось тримаючи в руці.

— Ти чого лазив до хати?! — закричав Славко.

— Вони ж відьми! — огризнувся Прі, ненависно дивлячись на хлопця. — Я вирішив глянути, з ким це ти там дружиш! Мене Ліна підбила. Ги! А там — нікого, лише квіточка над столом. Так я її...

— Квіточка? — схвильовано скрикнув Славко. — Дай сюди!

— А я її об пеньок! — Прі замахнувся, десь біля ґанку відчайдушно закричала Нанті.

Спалахнуло примарне блакитне полум'я. Онопрій злякався, кинувся в кущі. Над розбитою квіточкою з'явилася бабуся, вона тяжко застогнала. Потім ветхе тіло її розтануло, і перед Славком виникла постать високої красуні з фіолетовим вінком на чолі. Її оточував вихор вогню, каскад ніжно-зелених кіс спадав до пояса. Вона сумовито глянула на хлопця і сказала:

— Казка закінчилася, синку! Жар-птиця покидає тебе! Прощай, прощай, прощай! Нанті, летімо!

Пружний клубок полум'я піднявся вгору, розкидаючи довкола себе грозові запахи й розсипаючи яскраво-фіолетові іскри. Славко оглянувся на дівчинку. Нанті вже бігла до

нього, простягнувши руки. Палко обняла хлопця, рішуче відступила вбік. На її грудях зажевріла сліпуча іскра, як і тоді, у хатині. Майнуло блакитне крило спіралі. Славко відчув, що ось зараз станеться страшне, безповоротне, що він утрачає те, без чого не зможе жити.

— Нанті! Зажди! Не покидай мене! Нанті... Катю!

— Я ждатиму тебе, Славку, — ніжно сказала вона.

— Де? Коли? — у відчаї скрикнув він, кидаючись до неї.

— На шляху казки. Усю вічність! Стій, не підходь!

Нанті пропала, над подвір'ям поплив вогнистий клубок, з тріском і гуркотом покотив у небо. Славка огорнула гаряча хвиля. Він знеможено впав біля пенька й, дивлячись на спотворену квіточку, гірко заридав. Хтось підійшов до нього, поклав долоню на голову. То була Ліна. По її обличчю котилися рясні сльози.

— Я винна, — шепотіла вона. — Думала, що вони обманщики, що вони затягли тебе в щось погане. А тепер бачу, що то була казка... я не повірила тобі... не повірила собі...

Перлисті пелюсточки розбитої квітки заворушилися, розійшлися. На дітей глянуло велике сумовите око чудо-цвіту. Почувся шепіт:

— Не плач, Славку, чуєш? Любий хлопчику, ми лише квіти далекого казкового краю. Ми — марево для вас... Дружи з Ліною, у ній зріє казкове зерно. Зростіть його, прикрасьте свою планету... Ми не встигли всього сказати вам... Наша планета в біді, наша казка згасає, рятунок залежить од вас. Його принесе той, хто віддасть життя своє за казку. О мій хлопчику, чи збагнеш ти? Чи зрозумієш?..

Сяйво пелюсточок згасло, око заплющилося. Квіточка почорніла, зморщилася. За якусь мить на пеньку лежала лише купка попелу. Славко, охопивши долонями обличчя, невтішно плакав.

— Не треба, Славку, — обнявши його за плечі, вмовляла Ліна. — Я все збагнула. Ми знайдемо Нанті. Ми побачимо Край Казки. Я була зла, погана! Тепер я зненавиділа саму себе... таку, як була... Віднині буду з тобою... хай горе, хай радість... а я з тобою... Чуєш, Славку? Ми знайдемо Нанті, допоможемо їй! І подругам-квітам допоможемо!

Тієї ночі знову шаленіла небувала гроза.

Поміркуй!

- Яка трагедія сталася в хатинці лісника? Хто винен у ній?
- Які почуття охоплюють Славка під час розставання з Нанті? А які емоції виникли в тебе під час читання цього епізоду?
- Як ти оцінюєш поведінку Ліни в цій ситуації?
- Яке явище відбувається в природі після відльоту «гостей»? Як ти вважаєш чому?

Частина третя. Пошуки прибульців

Після відльоту Нанті з бабусею Славко й Ліна часто ходили в Чортову Долину, згадували чудеса, які бачили там, і розмірковували, як їм потрапити в Країну Казки.

Одного разу Максим Іванович запросив на зустріч зі школярами відомого космонавта Івана Короля. Учні захоплено слухали його розповіді про далекі польоти. Славко й Ліна вирішили поділитися з ним своїми міркуваннями щодо подорожі на Планету Квітів. Вони розповіли про свої пригоди: про грозову ніч, пошуки метеоритів, казкову хатинку та бабу, літаючу квіточку й Нанті. Космонавт дав їм пораду: *«Відкиньте смуток, дивіться довкола розплющеними очима. Казка знайде вас, якщо ви її діти. Чуєте? Вона знайде. Тільки й ви вічно прагніть до неї»*.

Славко й Ліна мріють знайти на Землі чужопланетян, сподіваючись на їхні наукові досягнення, кращі, ніж у землян. Вони хочуть попросити в них допомоги, щоб вирушити на пошуки Нанті. Онопрій покаявся за скоєне чарівній квіточці лихо й теж приєднався до них.

Невдовзі вони зі своїми однокласниками вирушають у гори Паміру. Там відстають від екскурсантів і самостійно йдуть на пошуки космічних прибульців. У першу ж ніч Онопрій забирає провіант і зникає. Славко з Ліною п'ять днів блукають горами, харчуючись цукровими грудочками. Нарешті їм удається потрапити на корабель невідомих чужопланетян, керований роботом, і вирушити в космос.

Поміркуй!

- Що порадив Славкові й Ліні космонавт Іван Король? Як ти розумієш його слова? Поясни.
- Як вплинула порада космонавта на рішення друзів відшукати Нанті? Як вони прагнули здійснити свою мету?
- Чи варто було довіряти Онопрію? Доведи істинність прислів'я: «У пригоді пізнавай приятеля».

Марс

На борту космічного корабля Славко з Ліною прибули на Марс.

Славко встав із крісла, потягнувся, хруснув суглобами. Допоміг підвестися дівчинці. Одразу стіни стали непрозорими. Хлопець захоплено скрикнув:

— Оце автоматика! Усе зв'язане з людиною. Сів — одразу стіни стають прозорими, щоб видно для керування. Устав — не видно. Здорово!

— Вийдемо. У мене аж ноги потерпли, хочеться походити. Може, зустрінемо їх?

Вони рушили коридором до вихідного люка. Уважно оглядали стіни, придивлялися до миготливих вогняних вічок на стелі. Де ж двері? Як знайти вихід? Скрізь гладенько, не видно й щілини. Мандрівники ткнулися в перегородку. Зупинилися. Швидко й безшумно розійшлися стіни. З'явився овальний отвір. Дихнуло зовні морозним повітрям. Ліна закашлялася.

— Важко дихати.

— Дуже розріджене повітря — як у найвищих горах.

Славко ступив на кам'янистий ґрунт. Тупнув, підстрибнув. Оглянувся, усміхнувся дівчинці підбадьорливо. Вона теж вийшла з корабля.

— А як же наші рюкзаки? — запитала вона. Голос звучав глухо, ніби крізь вату.

— Не пропадуть. Там кілька грудочок цукру. Нащо вони нам? Ходімо, оглянемо околиці.

Під ногами тихо поскрипував рудий пісок. Дихалося важко. Повітря було холодне, сухе. Слабо гріло малесеньке кружало Сонця. У його примарному освітленні легенько похитувалися приземкуваті сині дерева, подібні до марева.

Славко зиркнув на срібну чечевицю корабля, на дерева. Облизав пошерхлі губи.

— А ти знаєш, чомусь їсти закортіло. А тобі?

— І мені. А ще пити хочу.

— Пошукаємо?

Вони дружно рушили до заростей дерев. Під ногами розквітали фіолетовим цвітом якісь тугі м'ясисті рослини. Славко зірвав одну. Вона вп'ялася йому в пальці, пирснула коричне-

вою рідиною. Сильно защеміло. Хлопець скрикнув від болю і почав обтирати руку полою куртки.

— Яка скажена! Гірше від нашої кропиви.

— А ти не чіпай! — засміялася дівчинка. — А то втрапиш у халепу.

— Думав, може, їстівна?

— Дивися, щоб ти не став... їстівним.

Славко похмуро глипнув на подругу.

— А що... усе може бути. Це — інший світ. Ми ж нічого про нього не знаємо.

Мовчки підійшли до дерев. На чорних оксамитових стовбурах химерно звивалося спіральне віття, широко розкривало віяла листочків назустріч променям Сонця. Між тими листочками блищали круглі горішки. Славко простягнув руку, торкнувся одного плоду пальцем, відсмикнув руку назад.

— Не кусається? — поцікавилася дівчина.

— Наче ні. Треба... покуштувати.

Він уже сміливіше зірвав горішок, поклав на долоню. Горішок не ворушився, не кусався, не протестував. Тоді хлопець узяв його на зуб, розкусив. Хруснула шкаралупа. З неї викотилося невелике бузкове зернятко. Славко повагався, потім махнув рукою.

— Слина котиться, так захотілося їсти. Хай — що буде!

Він пожував зернятко, проковтнув. У роті стало гаряче, плоди мали ніжний запах, як у трояндових пелюсток. Ліна дивилася на товариша, ковтала слину.

— Ну як?

— Як мед!

Дівчинка, почувши те, накинулася на сині дерева, почала обшморгувати рясні плоди. Славко помагав їй. Вони напхали повні кишені. Незабаром сиділи на кам'янистій кручі й наминали смачний марсіанський врожай.

Поївши, Славко задоволено сказав:

— Не пропадемо.

— Атож! — згодилася вона. — Якби ще води...

— Пошукаємо. Глянь: там долина. Може, знайдемо джерело або потічок.

Шукачі рушили вниз. Минали сині плодові дерева, чорнозелені чагарі, блискучі тремтливі лишайники, що покривали

верхів'я горбів. У долині кучерявилися голубі трави чи, може, мохи. Між ними щось блиснуло. Славко схилився, гукнув:

— Вода!

Він умочив палець, спробував на язик.

— Як лід. Джерельна вода.

Розгорнувши мохи, Славко набрав у долоню води, дав дівчинці. Ліна жадібно сьорбнула.

— С-с-с! Смачно! Ніколи не пила такої смачної води. Ще!

Напившись досхочу, мандрівники повеселіли.

— Тепер можна пошукати господарів.

— Марсіан?

— Атож. Господарі покажуть свою планету, ми їх розпитаємо про Світ Казки. Десь же є вчені, що запустили цю чечевицю?

— А мені додому закортіло, — зітхнула Ліна. Вона замріяно глянула в небо, у її очах заблищали сльози. — Там батьки дуже переживають!

— Ого, ще й як! — підхопив Славко. — Тільки ж нам не можна повернутися, доки ми не пройдемо казку до кінця...

Д. Заруба. Ілюстрація до повісті Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться»

— Ти не думай, — спалахнула дівчинка, — що я розкисла. То так, щось защеміло отут. Я не злякалася. Ні!

— Я знаю, Ліно. Мені теж мариться рідне село, горби. Та тільки ми так далеко залетіли, що треба знайти Планету Квітів. Ми не можемо забути про Нанті. Не журися! Раз почали шукати небувале — то знайдемо!

Вони поверталися до корабля, відшукуючи свої сліди на піску. По дорозі ще нарвали плодів. Біля густого куща з гарячими кривавими квітами Ліна зупинилася, захоплено скрикнула. Від квітів ішов задушливий, пряний запах. Дівчина простягла руку до куща.

— Зажди! — застережливо гукнув Славко.

Довгі тонкі віти хитнулися вперед, обняли шию Ліни, потягли до себе. Вона заборсалася, закричала відчайдушно. Славко кинувся, хотів захистити. Кущ піднявся над ґрунтом, дихнув на хлопця задушливим смердючим туманом, поніс дівчинку в повітрі.

— Славку! — глухо крикнула вона. — Славку!..

— Ліно! — розпачливо закричав Славко, простягаючи руки до неї. — Ліночко-о-о!

Кущ зі своєю жертвою зник за стіною дерев. Холод самотності охопив серце Славка. Він упав на блакитний килим мохів і заридав по-дитячому — голосно, нестримно...

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та переглянь пізнавальне відео про Марс. Порівняй його з тим, як побачили цю планету Славко з Ліною.
- Розкажи про пригоди дітей на Марсі. Які емоції переповнюють їх?

Частина четверта. Небувале

Славко повернувся до космічного корабля і за допомогою бортового робота зміг урятувати Ліну від хижих рослин. Потім робот переніс дітей на Планету Ра (Юпітер). Там вони познайомилися зі своїм ровесником Роном, який розповів історію своєї планети, наголосивши, що частина її мешканців переселилася дуже давно на Землю. Рон на космічному кораблі переправляє своїх нових друзів на Планету Квітів.

Після кількох обертів Рон звелів роботу показати на екранах збільшену проєкцію того, що пощастило дослідити на планеті. Приголомшені мандрівники побачили лиховісне видовище.

Жителі планети — квітоподібні медузи й актинії — сплі-талися в концентричні кільця, непорушно лежали під гарячим подихом Сонця. Вони були ліниві, байдужі й, здавалося, цілком знесилені. Та на затемненому боці планети інфрачервоні екрани показали інше життя: там існувала невідома еволюція, представники якої були схожі на потворних чорних

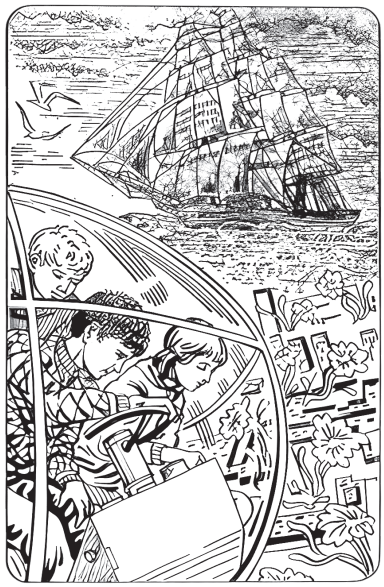

Д. Заруба. Ілюстрація до повісті Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться»

їжаків. Вони жваво літали над поверхнею, пересувалися по ґрунті, щось будували із чорного каменю, проте жодного разу не з'являлися під променями Сонця. Як тільки на обрії загорався світанок, темні потвори підкрадалися до актиній-квіток, оселялися в них і так жили під захистом господарів планети весь день, висмоктуючи ту енергію, яку квіти добули від Сонця для себе.

Рон очищує планету від шкідників. Її мешканці показують мандрівникам Сонячний Шлях, пролетівши яким Славко, Ліна й Рон потрапляють на ще одну Планету Квітів, яка знаходиться за Сонцем.

Пробудження казки

Планета пливла під кораблем, порожня і непривітна. Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, укриті кригою річки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі. Немає дерев. Немає живих істот, ні птахів, ні людей, ні тварин.

— Невже це Планета Квітів? — сумно запитав Славко. — Де ж вони, як їх знайти?

— Я не помилився, — сказав робот. — Привів корабель так, як звеліли актинії.

— Сядемо на планету, — мовив Рон. — Ми досягли мети. Може, там, унизу, про щось дізнаємося.

Срібна чечевиця легко сіла на снігову пелену. Рон увімкнув аналізатори, здивувався.

— Повітря чудове. Можна дихати.

— Вийдемо? — з надією запитав Славко.

У відчинений люк друзі ступили на поверхню планети. У просторі пливла тиша. Сніг холодно блищав під Сонцем. Славко ступив кілька кроків, печально оглянув далекий обрій.

— Нанті, кохана квітко! — сумовито промовив він. — Якби ти могла почути, то ти б прилетіла. Нанті, моя казкова, де ти? Ми знайшли Край Казки, ми прилетіли!

Ураз щось сталося. Ніби забриніла струна. Блакитне крило майнуло над світом. Засміялося Сонце. У просторі прокотилася ніжна мелодія пісні.

— Ви чули? — вражено запитав Славко. — Ти чула, Ліно?

— Чула, — крізь радісні сльози озвалася дівчинка. — Щось буде. Щось має бути!

Сніг почав танути, але під ним не було води. Він щезав безслідно, як міраж у пустелі. З-під нього проклювувалися розмаїті пуп'янки квітів і рослин. Тяглися до Сонця, розпукувалися. На обрії з'явилася синя стіна дерев, повітря налилося блакитною імлою, попливло пружними теплими хвилями довкола.

Розкрилися барвисті пелюстки квіток, затріпотіли на вітрі крильцями, піднялися вгору. Почулася гучна музика, наче заграв небесний орган. У тій мелодії шукачі відчули щось знайоме, рідне, невимовно близьке. У свідомості відлунювали радісні слова, що котилися над світом:

— Казка повернулася! Казка воскресла! Браття, прокидайтеся! Казка воскресла!

Хвиля щастя захопила шукачів. Вони стояли приголомшені, здивовані, безмовні. Перед ними діялося чудо казки. І вони були його учасниками, творцями.

— Нанті! Наша подруга! — гукав хлопець радісно й схвильовано. — Нанті! Ти чуєш мене? Нанті?

Велика ніжно-блакитна квітка з трьома пелюстками сіла Славкові на плече, дзвінко засміялася. Розкрилися золотаві тичинки, глибоке мудре око зазирнуло в обличчя хлопця.

— Наша легенда правду сказала, — ніжно озвалася квітка. — Хлопець і дівчинка із планети Земля пробудять Край Казки. Ти — син казкового народу, Славку! Наша планета шле вам свою ніжність і любов. Славку, Ліно! Ви — теж люди-квіти! Радійте з нами! Казка повернулася!

— Так просто? — вражено прошепотів Славко. — Невже це ми? Що ми зробили?

— Не пожаліли життя заради казки, — відповіла квіточка. — І ваша любов перемогла смерть. Сонячний Шлях по-

долано, Славку! Радійте, друзі — квіти й люди! Прокладено Райдужний Міст. Слухайте, шукачі казки! Не давайте його знову зруйнувати!

Завершення

Корабель повертався. Він опускався в атмосферу Землі, подолавши знову важкий Сонячний Шлях. Тепла куля Землі насувалася, уже видно було вогні великих міст на затемненому боці, а на сонячному — блищали озера, багрянцем мерехтіли ліси та сади.

Срібний диск сів на краю лісу. Славко з Ліною вийшли на рідну землю, жадібно вдихнули повітря, напоєне запахом хвої та осінніх луків. Над лісом пливли прозорі тумани, звідкись чувсь аромат диму.

— Здрастуй, Земле! — прошепотіла Ліна.

Славко мовчки потиснув їй руку.

Позаду них з'явилася постать Рона. Він підняв угору дві руки, вітаючи своїх друзів. Почувся його схвильований голос:

— Не забувайте вашого друга з Ра, чуєте? Коли захочете здійснити казковий подвиг — я прийду! Ми прийдемо! Далекі світи прийдуть на допомогу безстрашним шукачам!

Він зник в отворі люка. Сріблиста чечевиця піднялася вгору, майнула над верховіттями дерев, пропала в небі.

Діти взялися за руки, пішли туди, де видно було червону покрівлю рідної школи. Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, озивалося: «Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона. Прекрасні гості незабаром прийдуть до тебе. Очі квіток заглянуть у душу твою. Хочеш, Земле, стати планетою збратаних людей і квітів? Хочеш?»

Поміркуй!

- Чи сподобалося тобі завершення повісті?
- Які риси характеру допомогли Славкові й Ліні врятувати мешканців Планети Квітів?
- Поясни, якою є відповідальність людей за збереження своєї планети Земля. А що можеш зробити для цього ти?

Літературознавчий клуб

Олесь Бердник (1926–2003) усе своє життя присвятив пошуку справедливості та кращої долі для України. Його заповітною мрією був політ до невідомих планет. Але він уявляв його не так, як бачив у звичайних чорно-білих фантастичних фільмах свого дитинства. Вірив, що досягнути зірок можна за допомогою бажань, душевного прагнення.

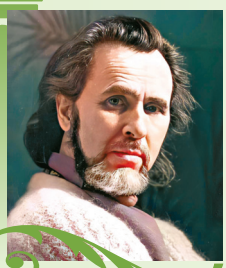

Майбутній письменник народився на *Херсонщині*. Потім сім'я Бердників повернулася в рідне батьківське село Кийлів, що на Київщині. Зовсім юним Олесь пройшов фронтовими дорогами Другої світової війни й через поранення повернувся додому. Згодом навчався на актора, водночас працював журналістом у кількох столичних газетах.

Письменник завжди відкрито висловлював свої думки, виступав за справедливість, захищав покривджених радянською системою, тому й зазнав переслідувань і пройшов радянські політичні табори. Незважаючи на це, він залишив нащадкам талановиту літературну спадщину. Це вісім томів романів, повістей, оповідань, переважно науково-фантастичних. На пошуки добра й любові вирушають герої його *фантастичної повісті* ***«Хто зважиться — вогняним наречеться»***. Назва цього твору звучить як казкове заклинання, у якому втілено ідею: тільки сміливим, готовим до плідних змін відкриваються таємниці Всесвіту. Саме такі люди зможуть принести добро й красу. Адже очищення вогнем у наших пращурів могло вилікувати від усіх хвороб — і тілесних, і духовних. Повість складається із чотирьох частин, у яких описано пригоди школярів із села Вогники, їхні шкільні будні та фантастичні мандрівки. У сюжеті переплелися реальні події, казкові й науково-фантастичні елементи. Розповідь доповнюють позасюжетні елементи казки та фантастичні історії, що звучать з уст головних героїв.

Експозиція твору — чудо, яке сталося в горобину ніч у Чортовій Долині. *Зав'язкою* є знайомство Славка Лісового з Нанті та її бабусею. Розділи, у яких розповідається про дружбу Славка з Нанті до катастрофи та його подорож із Ліною в пошуках Планети Квітів, — це *розвиток дії*. *Кульмінація* — катастрофа, яку спричинив Онопрій, зіпсувавши чарівну квітку. *Розв'язкою* є щасливе прибуття юних мандрівників у Країну Казки. Завершується повість *епілогом* — Славко й Ліна повертаються на Землю, щоб зробити її квітучою і щасливою.

Фантасти́чною називають повість про нереальні події, наукові досягнення, створені уявою і фантазією письменника.

Поміркуй!

- Доведи, що повість Олеся Бердника є *фантастичною*.
- У чому полягають особливості сюжету цього фантастичного твору?
- Склади ментальну мапу — характеристику когось із героїв чи героїнь твору, що найбільше сподобалися.

Історичні паралелі

Фантастичне завжди тісно пов'язане з реальним. Персонажі твору шукали метеорити. Офіційно зареєстровано падіння 43-х метеоритів на території України. Першим зафіксованим науковцями є метеорит «Жигайлівка», який упав 12 жовтня 1787 р. біля однойменної слободи, що на Сумщині.

Мистецькі діалоги

Космічні мотиви популярні як у художній літературі, так і в інших видах мистецтва.

Художник ***О. Шупляк*** створив серію картин «Український космос», які ти зможеш знайти в інтернеті та переглянути. Митець пропонує глядачам долучитися до роздумів про те, як змінювалося з віками уявлення про Всесвіт, сягнути в таїну єднання людини з природою, з невідомим і вічним космосом.

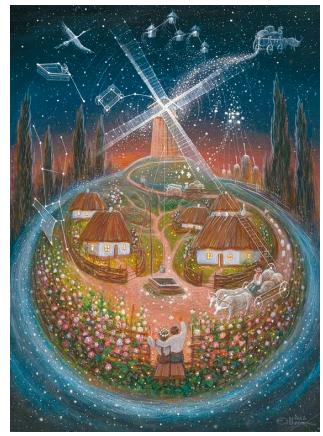

О. Шупляк. Український космос

Поміркуй!

- Чим привабила тебе серія картин О. Шупляка?
- Чи збігаються твої уявлення про космос із зображенням на картинах? Чим співзвучні вони з ідеєю повісті Олеся Бердника?

Багато українських науковців і космонавтів, зокрема С. Корольов, В. Челомей, Л. Каденюк, М. Яримович, І. Богачевський, Б. Гнатюк, присвятили своє життя дослідженню космосу. Підготуй цікаву розповідь-презентацію про одного з них.

Підсумуй!

- Як ти розумієш назву повісті? Який з епізодів тобі найбільше сподобався?
- Порівняй характери Славка й Онопрія, Каті та Ліни. Хто з персонажів тобі більше імпонує? Чому?
- Назви сюжетні й композиційні особливості твору.
- Що спільного між фантастичними творами Олеся Бердника та Р. Бредбері? Доведи, що Олесю Берднику вдається передати у творі національний колорит.
- Чи з'явилося в тебе бажання прочитати інші твори Олеся Бердника? Чому?
- Знайди в інтернеті та прочитай повість «Хто зважиться — вогняним наречеться» повністю.

Читацьке дозвілля

Якщо тебе приваблюють космічні подорожі, пропонуємо, використовуючи інтернет, здійснити віртуальну екскурсію Національним музеєм космонавтики, що в Житомирі. Це рідне місто видатного українського авіаконструктора, науковця в галузі ракетобудування та космонавтики Сергія Корольова.

- Прочитай за QR-кодом на наступному уроці інформацію про українську письменницю ***Галину Пагутяк*** та уривки з її роману-фентезі ***«Королівство»***.
- Дай відповіді на запитання.

КОРНЕЛІЯ ФУНКЕ

Ти вже знаєш про чарівні книжки з бібліотеки Люцининої родини, у яких живуть гноми. Іноді книжки можуть приховувати багато різних таємниць, а читання вголос та уява — перенести в реальність незвичайних істот і людей з інших світів та епох.

Пропонуємо тобі дізнатися про незвичайний дар «книжкового лікаря» Мортимера Фолхарта та його доньки Меґі й поринути з ними в незвичайні книжкові пригоди.

ЧОРНИЛЬНЕ СЕРЦЕ

(Скорочено)

Нічний незнайомець

Тієї ночі мрячив дощ — дрібненький, шепітний дощик. Ще й багато років потому Меґі досить було просто заплющити очі, і вона вже чула його — так наче по шибці дудоніли малесенькі пальчики. У темряві десь загавкав собака, і Меґі вже не могла заснути.

Під подушкою в неї лежала книжка, яку вона почала читати. Книжка притискалася палітуркою до вуха, ніби знову намагаючись заманити дівчинку до своїх задрукованих сторінок.

Кадр із кінофільму «Чорнильне серце» *(реж. І. Софтлі, Німеччина, Велика Британія, США, 2008 р.)*

— О, це ж, певно, так зручно — лежати головою на чомусь твердому?! — сказав батько, коли вперше знайшов у неї під подушкою книжку. — А правда ж уночі вона сама нашіптує тобі свою історію?

— Іноді, — відповіла тоді Меґі. — Але так буває лише в дітей!

За це Мо вщипнув її за носа. Атож, Мо. Інакше Меґі й не називала батька.

А тієї ночі, коли стільки всього почалося і стільки всього назавжди змінилося, під подушкою в Меґі лежала одна з її улюблених книжок. І коли дощ так і не дав Меґі заснути, дівчинка сіла, протерла очі, проганяючи втому, дістала з-під подушки книжку й розгорнула її. Сторінки загадково зашурхотіли. Меґі подумала, що кожна книжка, коли її розгортаєш, шепоче якось по-своєму — залежно від того, знаєш ти, про що вона, чи ні. Але тепер треба було спершу запалити світло. У шухлядці нічного столика Меґі тримала коробку сірників. Мо не дозволяв їй запалювати вночі свічок. Вогню він не любив. «Вогонь пожирає книжки», — часто казав він. Але ж їй було вже, зрештою, дванадцять років, і наглянути за кількома свічками вона могла. Читати при свічках Меґі любила. На підвіконні в неї завжди стояло три свічки у свічниках. Тож вона саме піднесла запаленого сірника до одного із чорних ґнотиків, коли це за вікном почулися кроки. Меґі злякано дмухнула на сірника (як же виразно вона пригадувала цю мить багато років потому!), стала в ліжку навколішки, припала до мокрої від дощу шибки та виглянула надвір. Ось тоді вона його й побачила.

Через дощ темінь стояла якась бліда, і незнайомець здавався в ній просто тінню. Лише його обличчя немовби світилося. Мокрий чуб прилип до чола. На чоловіка лив дощ, та він цього ніби й не помічав. Стояв нерухомо, обхопивши себе руками, неначе хотів хоч трохи зігрітися. Стояв і, задерши голову, дивився на їхній будинок. (...)

У кімнаті Мо ще горіло світло. Він часто читав до пізньої ночі. Це від нього Меґі успадкувала пристрасть до книжок. Іноді, коли вона прокидалася від поганого сну й утікала спати до нього, то ніщо не присипляло її краще, ніж його спокійне дихання та шелестіння сторінок. Ніщо не проганяє страшних снів швидше, ніж шурхіт задрукованого літерами паперу. (...)

— Мо, надворі хтось стоїть!

Батько підвів голову й подивився на неї непритомним поглядом — як завжди, коли вона перебивала йому читати. І щоразу минало кілька секунд, перш ніж він повертався з якогось іншого світу — з лабіринту літер і слів — на землю.

— Хтось стоїть? А ти не помиляєшся?

— Ні. Стоїть і дивиться на наші вікна.

Мо відклав книжку.

— Що ти читала перед сном? «Доктор Джекіл і містер Гайд»?

Меґі поморщила чоло:

— Прошу тебе, Мо! Ходімо зі мною.

Батько не повірив, однак рушив за нею. Меґі тягла його за собою так нетерпляче, що в коридорі він наштовхнувся босою ногою на стос книжок. А на що ж іще?! Удома в них повсюди були стоси книжок. Книжки стояли не лише на полицях, як у решти людей, а й горами лежали під столами, на стільцях, у всіх кутках. Книжки були на кухні й у вбиральні, на телевізорі й у шафі з одягом; невисокі стосики та високі стоси, книжки грубі й тоненькі, старі і нові... Вони зустрічали Меґі спокусливо розгорненими сторінками за сніданком, проганяли нудьгу в похмурі дні... Іноді вони просто потрапляли під ноги.

— Просто стовбичить і стовбичить! — шепотіла Меґі, тягнучи Мо до своєї кімнати.

— А обличчя в нього волохате? Тоді це, мабуть, перевертень.

— Та годі тобі! — Меґі невдоволено зиркнула на батька, хоч його жарти й проганяли страх. Їй уже й самій майже не вірилося в те, що під дощем там хтось стоїть... поки вона знову не стала навколішки біля вікна. — Он! Бачиш? — прошепотіла.

Кадр із кінофільму «Чорнильне серце» *(реж. І. Софтлі, Німеччина, Велика Британія, США, 2008 р.)*

Мо виглянув із вікна, по якому безперервно стікали дощові краплі, але нічого не відповів.

— Хіба ти не божився, що злодії до нас ніколи не прийдуть, бо тут немає чого красти? — прошепотіла Меґі.

— Це не злодій, — відказав Мо, і його обличчя, коли він відійшов від вікна, було дуже заклопотане.

Серце в Меґі закалатало дужче.

— Лягай спати, Меґі, — сказав батько. — Це гість до мене. (...)

— Вогнерукий! — гукнув у темряву Мо. — Це ти? (...)

Вогнерукий витер рукавом мокре обличчя і, подаючи Мо руку, промовив:

— Як ся маєш, Чарівновустий? Давненько ж ми з тобою не бачилися! (...)

Вогнерукий відгорнув із чола геть мокру чуприну. Вона сягала йому майже до плечей. Якого ж та чуприна кольору, коли суха? Неголена щетина навколо тоненьких губів була руда, як ото хутро в бездомної кицьки, що їй Меґі іноді ставила за порогом блюдце з молоком. На щоках у чоловіка щетина була ріденька, мов перший пушок на підборідді в юнака. Отож рубців вона не закривала — трьох довгих блідих рубців, через які обличчя у Вогнерукого мало такий вигляд, немовби колись розбилося і тоді його зліпили наново. (...)

На батьковому переніссі дівчинка помітила оту невеличку зморщечку, яка залягала там лише тоді, коли його щось дуже тривожило; і дивився він кудись крізь Меґі, наче думками був десь далеко-далеко. Лихе передчуття в її серці наростало, розправляючи чорні крила.

— Прожени його, Мо! — сказала вона, коли він повів її, підштовхуючи перед собою, до кімнати. — Прошу тебе! Прожени його! Він мені не подобається.

Мо спинився на порозі.

— Завтра вранці, коли ти прокинешся, його тут уже не буде. (...)

На дверях батькової майстерні висіла невеличка бляшана табличка. Слова, що стояли на ній, Меґі знала напам'ять. Вона ще у свої п'ять років навчилася читати оті старомодні гостроверхі літери:

Одні книжки треба смакувати,
інші — просто ковтати,
і лише деякі потрібно пережовувати
й добре перетравлювати.

Тоді Меґі, щоб дотягтися до таблички й розшифрувати цей напис, мусила підставляти собі ящика. Вона думала, що

«перетравлювати» потрібно розуміти буквально, і з відразою питала себе, чому Мо почепив собі на двері саме ці слова якогось осквернителя книжок.

Тепер вона вже знала, що означав напис. Але цієї ночі він її не цікавив. Їй хотілося збагнути, що означали ті слова, які лунали за дверима — тихі, майже не зрозумілі слова, що ними пошепки перемовлялися двоє чоловіків у майстерні. (...)

Меґі підслухала розмову батька з Вогнеруким і дізналася, що загадковий незнайомець, на ім'я Каприкорн, розшукує їх, щоб відібрати щось цінне.

Коли Мо ступив до її кімнати, Меґі хутко заплющила очі, намагаючись дихати рівно, немовби давно вже спала глибоким, невинним сном.

Та Мо був не дурний. Іноді він був аж страх який розумний.

— Меґі, вистроми ногу з-під ковдри, — сказав він.

Дівчинка знехотя виставила з-під ковдри все ще холодну ступню і поклала її в теплу батькову долоню.

— Я так і знав, — сказав Мо. — Ти шпигувала. Чи можеш ти бодай один-однісінький раз зробити так, як я тобі кажу? — І, зітхнувши, укрив її ногу теплою ковдрою.

Потім сів на ліжко, провів руками по стомленому обличчю і подивився у вікно.

Чуб у нього був чорний, мов хутро в крота. А Меґі коси дісталися біляві — од матері, про яку вона знала лише з кількох вицвілих фотознімків. «Радій, що ти більше схожа на неї, ніж на мене, — часто казав Мо. — Така голова, як у мене, до дівочої шийки зовсім не пасувала б». Але Меґі дуже хотілося бути схожою на батька, адже на світі не було іншого обличчя, яке б вона так любила.

Кадр із кінофільму «Чорнильне серце» *(реж. І. Софтлі, Німеччина, Велика Британія, США, 2008 р.)*

— Однаково я нічого не зрозуміла з того, про що ви там балакали, — промурмотіла вона.

— Гаразд. (...)

Згодом дівчинка збагнула, що насправді біда почалася не цієї ночі. Цієї ночі вона лише повернулася.

Поміркуй!

- Які почуття та переживання викликав у Меґі візит незнайомця?
- А які твої емоції і почуття від знайомства з Меґі Фолхарт та її батьком?
- Перечитай слова, написані на дверях майстерні Мортимера. Як ти розумієш їхнє значення?
- Чому Меґі дуже хотілося бути схожою на батька?
- Як ти думаєш, яку біду повернув у дім Фолхартів Вогнерукий?

Каприко́рн *(Capricornus)* — латинська назва південного зодіакального сузір'я Козеріг і відповідного знаку зодіаку. Таку ж назву мають район провінції Лімпопо в Південно-Африканській Республіці та мис в Австралії.

Історичні паралелі

На початку VII ст. до н. е. у Вавилоні було встановлено Зодіак — це коло небесної сфери, яке складалося із 12-ти ділянок, які Сонце проходить за рік небосхилом. Їх позначали знаками зодіаку.

Давньогрецькі астрономи запозичили цю зодіакальну систему. У них назви знаків зодіаку збігалися з назвами сузір'їв, а також місяців. Давні греки пов'язували походження цих назв із міфами. Знак Козерога (Capricornus) має дві версії походження назви: перша — на честь кози Амальтеї, яка на острові Крит вигодувала своїм молоком головного грецького бога Зевса; друга — на пошанування грецького божества Пана (супутника Діоніса), який народився із цапиними ногами, бородою і рогами.

Щоб не потрапити до підступного Каприкорна та його бандитів, Мортимер і Меґі вирушають із дому старим автобусом, прихопивши найнеобхідніші речі й, звичайно ж, книжки. За однією з них під назвою «Чорнильне серце» й полює Каприкорн. Але Фолхартам не вдалося зникнути непомітно: на дорозі їх очікував Вогнерукий і напросився з ними. Він розповів моторошні історії про Каприкорна, познайомив Меґі з Ґвіном — своєю прирученою куницею.

Будинок, повен книжок

Мандрівники приїздять до будинку тітки Елінор.

На порозі стояла жінка — старша, набагато старша за Мо, хоча визначати вік дорослих Меґі не дуже й уміла. Її обличчя нагадало Меґі бульдожу морду, та, може, цієї хвилини в жінки просто був такий настрій. Вона була в світло-сірому светрі й попелясто-сірій спідниці, на короткій шиї — перлове намисто, а на ногах — повстяні пантофлі (якось Меґі довелося взути такі в одному замку, куди вони з Мо їздили на екскурсію). Уже сиві коси Елінор зібрала у високий вузол, але з нього на всі боки вибивалися пасма, так наче вона зачісувалася похапки й нетерпляче. Одне слово, Елінор не була схожа на жінку, яка надто часто заглядає на себе в дзеркало.

— Боженьку, Мортимере! Оце-то сюрприз! — вигукнула вона замість того, щоб привітатися. — Звідки ти тут узявся? — Голос у неї лунав досить грубо, хоча з її обличчя було видно, що вона цьому гостеві рада.

— Вітаю, Елінор! — сказав Мо й поклав руку на плече доньки. — А ти пригадуєш Меґі? Як бачиш, вона вже виросла.

Елінор спантеличено кинула погляд на дівчинку й промовила:

— Та бачу. Але ж на те вони й діти, щоб рости, чи не так? Якщо не помиляюся, в останні роки ні тебе, ні твоєї доньки бачити мені не випадало. Й ось така несподівана честь: ти

Кадр із кінофільму «Чорнильне серце» *(реж. І. Софтлі, Німеччина, Велика Британія, США, 2008 р.)*

приїхав! Кому ж чи чому я маю за це дякувати? Невже ти нарешті надумав зглянутися над моїми бідолашними книжками?

— Угадала, — кивнув головою Мо. — Одна бібліотека скасувала замовлення — ти ж знаєш, у бібліотек завше катма грошей.

Меґі занепокоєно глянула на батька. Вона й не здогадувалася, що він уміє так переконливо брехати.

— Я так поспішав, — провадив Мо, — що не встиг знайти, де залишити Меґі, тож узяв її із собою. Я знаю, ти дітей не любиш, але Меґі не вимащує книжки повидлом і не вириває з них сторінок, щоб загортати дохлих жаб.

Елінор щось невдоволено буркнула й зміряла Меґі таким поглядом, немовби сподівалася від дівчинки будь-якої капості, незалежно від того, що сказав про неї батько.

— Коли ти привозив її востаннє, у мене так і свербіли руки зачинити її у хліві, — крижаним голосом проказала Елінор. — Сподіваюся, цього разу так уже не буде. — Вона ще раз зміряла Меґі поглядом із голови до ніг, мов небезпечного звіра, якого мала впустити в дім.

Меґі відчула, як від люті в неї спалахнуло обличчя. Їй захотілося додому або назад у їхній автобус — байдуже куди, аби лише не переступати поріг цієї огидної тітки, яка своїми крижаними баньками просто-таки наскрізь просвердлювала її. (...)

— І скільки ж у вас книжок? — поцікавилася Меґі. Вона сама виросла серед стосів книжок, однак просто не могла уявити собі, що за кожнісіньким вікном такого величезного будинку — лише книжки.

Елінор знову зміряла її поглядом, цього разу вже не приховуючи зневаги.

— Скільки? — перепитала вона. — Думаєш, я їх рахую, як ґудзики чи горошини? Книжок у мене багато, дуже багато. У кожній кімнаті їх стоїть стільки, що ти й за все життя не перечитаєш. А декотрі з них такі цінні, що я, не вагаючись, роздеру тебе, якщо ти бодай спробуєш до них доторкнутися. Але ж тато сказав, ти дівчинка розумна, тож тобі таке, звісно, і на думку не спаде. Чи не так? (...)

Ні, тут не стояли в усіх кутках стоси, як у них удома. Тут кожна книжка, вочевидь, мала своє місце. Але там, де в людей зазвичай були шпалери, картини чи просто голі стіни, в Елінор стояли й висіли полиці з книжками. У передпокої, через який їх спочатку повела тітка, полиці були білі до самої стелі. У кімнаті, яку вони перетнули потім, полиці виявилися вже чорні, як кахельна плитка на підлозі; такі самі були й у коридорі, куди вони завернули далі.

— Оці ось, — зневажливо показала рукою тітка, проходячи повз корінці книжок, що тісно попритискались одна до одної, — зібралися тут за багато років. Вони не дуже цінні, здебільшого нічого особливого. І якщо в когось засверблять руки й він візьме котрусь із них... — тітка коротко зиркнула на Меґі, — то це серйозних наслідків за собою не потягне. Головне, щоб ті руки, коли вдовольнять свою цікавість, ставили книжки на місце й щоб потім серед сторінок не залишалося неапетитних закладок. Хочеш — вір, хочеш — ні... — вона обернулася до Мо, — а в одній з останніх книжок, які я купила — до речі, чудове перше видання дев'ятнадцятого століття, — я і справді знайшла вже сухе кружальце салямі замість закладки. (...)

Нарешті вони переступили поріг найдорожчої святині тітки Елінор.

— О, ти зробила тут ремонт! — вигукнув Мо.

Він сказав іще щось, але Меґі вже нічого не чула. Вона не відводила очей від книжок. Полиці, на яких вони стояли, пахли свіжопострУганим деревом. Стелажі сягали до небесно-блакитної стелі, з якої на дротах звисали, мов поприв'язувані зорі, невеличкі лампочки. Попід стелажами стояли вузенькі подвійні драбинки на коліщатах, готові винести кожного допитливого читача на свої вершини. Були тут і пюпітри, на яких лежали розгорнені книжки, прикріплені позолоченими мідними ланцюжками. Були й скляні вітрини, у яких книжки з потьмянілими від давності сторінками показували кожному, хто над ними схилявся, чудові картинки. (...)

Поміркуй!

- Чи подобається тітка Елінор Меґі? А тобі?
- Опиши дім Елінор. Яке значення мають у її житті книжки?

Мо, Меґі й Вогнерукий залишаються в будинку Елінор. Мортимер просить тітку про надійний сховок для своєї найціннішої книжки. Але Вогнерукий має на неї інші плани й ділиться ними з Меґі: книжку треба віддати Каприкорнові. Меґі дедалі більше цікавиться Вогнеруким та його звірятком. Увечері він улаштовує для неї вогняне шоу. А в цей час люди Каприкорна проникають у будинок і забирають із собою Мортимера та книжку.

Засмучена Меґі хоче вирушити на пошуки батька. Вона заходить до спальні Елінор, щоб передати прощальну записку, і бачить біля сплячої тітки «Чорнильне серце». Разом із Вогнеруким вона вмовляє тітку поїхати до Каприкорна, щоб віддати йому книжку в обмін на свободу для Мо.

Коли вони приїздять до Каприкорнового села, Елінор і Меґі кидають у клітку, а книжку відбирають. Вогнерукий виявився зрадником. У клітці вони зустрічаються з Мо. І Меґі дізнається про чарівне зникнення своєї мами.

Поміркуй!

- Як ти оцінюєш поведінку Вогнерукого?
- Чи можна довіряти незнайомцям? Чому?

Тоді

— Тобі сповнилося тоді, Меґі, рівно три роки, — почав Мо. — Я ще й досі пригадую, як ми святкували твій день народження. Я подарував тобі книжку з малюнками. Оту, що з морською змією, яка обвилася навколо маяка та в якої болять зуби (...). Я вже тоді не міг спокійно пройти повз книгарню. Будинок, де ми жили, був дуже маленький — ми називали його і взуттєвою коробкою, і мишачою норою... Яких тільки імен ми йому не придумували! Але того дня я знову накупив в одній букіністичній книгарні цілу коробку книжок. Елінор... — Він кинув погляд у її бік і всміхнувся. — Елінор декотрі з тих книжок неабияк би потішили. Була там і Каприкорнова книжка.

— То вона належала йому? — Меґі вражено звела очі на батька.

Однак той похитав головою:

— Ні, річ не в тім. Але... Але краще все по порядку. Твоя мама, як побачила всі оті книжки, тільки тяжко зітхнула й

поцікавилася, куди ми їх тепер діватимемо. Та потім усе ж таки допомогла мені розпакувати коробку. Тоді я щовечора ще читав їй що-небудь уголос. (...)

Мамі подобалося слухати. А того разу вона вибрала «Чорнильне серце». Вона завжди любила всілякі пригодницькі історії — історії, сповнені блиску й мороку. Вона могла перелічити напам'ять імена всіх рицарів короля Артура, знала все про Беовульфа й Ґренделя, про давніх богів і не дуже давніх героїв. Любила мама й історії про піратів, та найдужче їй подобалося, коли траплявся хоч один рицар, хоч один дракон чи хоч одна фея. До речі, вона завжди ставала на бік драконів. У «Чорнильному серці» жодного дракона, здається, не було, зате блиску й мороку — скільки душа забажає. А фей, а кобольдів!.. Кобольдів мама теж дуже любила. Брауні, Бука Бу, Фенодеррі, Фолетті, з крильцями, як у метеликів... Вона знала всіх їх на ім'я. Одне слово, дали ми тобі цілий стосик книжок із малюнками, зручненько вмостилися з тобою на килимі, і я почав читати.

Кобо́льд (нім. *Kobold*) — добродушний домовик у німецькій міфології, який, проте, у відповідь на нехтування міг улаштувати в будинку хаос і безлад. Ця назва в перекладі з німецької означає «господар приміщення».

Поміркуй!

- Пригадай свою улюблену книжку. Чи є в ній фантастичні істоти?
- А який персонаж твій улюблений? Чому?

Меґі схилила голову на батькове плече й задивилася на голу стіну. На її брудно-білому тлі вона побачила себе такою, якою знала з давніх фотознімків: невеличку, з пухкенькими ніжками, білявими кісками (відтоді вони потемніли), сидить і крихітними пальчиками гортає величезні книжки з малюнками. Так було щоразу, коли Мо що-небудь розповідав: Меґі ввижалися картини, живі картини...

— Та історія нам подобалася, — провадив батько. — Вона була непогано написана, заселена дивовижними істотами й обох нас захоплювала. Мама любила, коли книжка відкрива-

Кадр із кінофільму «Чорнильне серце» *(реж. І. Софтлі, Німеччина, Велика Британія, США, 2008 р.)*

ла щось незвідане, і світ, у який її вело «Чорнильне серце», припав їй до смаку. Часом там западав глибокий морок, і щоразу, коли сюжет ставав аж надто напружений, мама приставляла до губ пальця, і я починав читати тихіше, хоча ми знали, що ти надто заклопотана власними книжками й не прислухаєшся до цієї похмурої історії, якої все одно ще не зрозуміла б. Надворі вже давно стемніло — я добре пригадую, так наче це було вчора. Стояла осінь, і у вікно завівав вітер. Ми затопили грубу (центрального опалення в нашій взуттєвій коробці не було, лише в кожній кімнаті по грубі), і я вже перейшов до сьомого розділу. Ось тоді воно й сталося. (...) З'явилися вони. — Мо перевів погляд на Меґі. — Зненацька вони постали у дверях, що вели з коридору, так наче щойно ввійшли знадвору. Коли вони обернулися до нас, почувся шелест, немовби хтось розгортав аркуш паперу. На вустах у мене все ще були їхні імена: Баста, Вогнерукий, Каприкорн... Баста тримав Вогнерукого за комір, як тримають мале цуценя, що зробило шкоду. Каприкорн уже тоді любив одягатися в червоне. Але він був на дев'ять років молодший і не такий худий, як тепер. Він мав меча — я тоді меча ще зроду зблизька не бачив. У Басти на поясі теж висів меч, а також ніж. А ось Вогнерукий... — Мо похитав головою. — Той, звичайно, не мав при собі нічого, крім куниці з ріжками. Він показував із нею всілякі фокуси й так заробляв собі на життя. Думаю, нікому з них і втямки не було, що

з ними сталося. Я і сам збагнув це вже значно пізніше. Від мого голосу вони випали зі своєї історії, як ото з книжки випадає закладка. Та хіба вони могли це зрозуміти?

Баста грубо штовхнув Вогнерукого, той упав, а Баста ще хотів був витягти з піхов меча. Однак його руки, бліді, мов папір, вочевидь, ще не мали достатньо сили. Меч вислизнув і впав на килим. Лезо мало такий вигляд, немовби на ньому запеклася кров. А може, то були просто відблиски вогню. Каприкорн стояв і роззирався. Здавалося, у нього паморочиться голова, бо він заточувався, як ото дресирований ведмідь, що надто довго крутився на місці. Схоже, саме це нас і врятувало — принаймні так завжди запевняв Вогнерукий. Якби Баста та його володар були вже при силі, то, мабуть, повбивали б нас. Але тоді вони ще не зовсім переселилися в цей світ, і я схопив того огидного меча, що лежав на килимі серед моїх книжок. (...)

— А сірникоїд? — голос Елінор також охрип.

— Той усе ще сидів, мов очманілий, на килимі й мовчав. Я про нього не думав. Коли відкриєш кошик, а звідти раптом виповзуть дві отруйні змії та одна ящірка, то насамперед пильнуватимеш за зміями чи не так?

— А мама? — ледве чутно прошепотіла Меґі. (Вимовляти це слово вона не звикла.)

Мо поглянув їй в очі.

— Її ніде не було! Ти стояла навколішках серед своїх книжок і широко розплющеними очима дивилася на тих озброєних чужих людей у важких чоботях. Я страшенно злякався за вас із мамою, але ні Баста, ні Каприкорн, на щастя, не звертали на тебе жодної уваги. Нарешті, коли я вже геть заплутавсь у власних словах, Каприкорн гримнув: «Годі варнякати! Мене не цікавить, як я опинився в цій убогій норі. Негайно поверни нас назад, ти, розтриклятущий чаклуне! Або Баста вкоротить твого балакучого язика!»

Не скажу, що ці слова мене дуже заспокоїли, тим більше, що в попередніх розділах я вже прочитав про цих двох досить для того, щоб зрозуміти: Каприкорн своє слово дотримує. Голова в мене пішла обертом, у розпачі я намагався збагнути, як покласти край цьому кошмарному сну. Нарешті взяв

книжку — може, думаю, ще раз прочитати те саме місце. Спробував. Я затинався на кожному слові, а Каприкорн мовчки витріщався на мене, Баста діставав із-за ременя ніж. Нічого не відбувалося. Ті двоє стовбичили в моєму домі та повертатися у свою історію і не думали. І раптом я виразно збагнув: вони нас повбивають. Тоді я випустив із рук книжку — оту злощасну книжку — і схопив меча, якого кинув був на килим. Баста спробував мене випередити, але я виявився спритнішим. Те кляте одоробло мені довелося тримати обома руками, я і досі пам'ятаю, яке холодне було руків'я. Не питай, як мені пощастило це зробити, але я таки відтіснив Басту з Каприкорном у коридор. (...)

Поміркуй!

- Чи віриш ти в те, що справді за допомогою уяви можна викликати персонажів із книжки?
- Які почуття викликали в Мо персонажі, що зненацька з'явилися в будинку Фолхартів?

Згодом із кімнати долинув твій плач, і я згадав, що там залишився ще один, третій. Спотикаючись, я рушив назад, усе ще не випускаючи з рук меча. Заходжу, дивлюся — а там посеред кімнати й справді стоїть Вогнерукий. Зброї він не мав, лише куниця на плечі, і коли я ступив до нього ближче, він аж відсахнувся — обличчя було бліде як смерть. Вигляд у мене був, мабуть, таки жахливий: з плеча по руці тече кров, усе тіло тіпається — уже й сам не знаю, зі страху чи від люті.

«Благаю! — белькоче він. — Не вбивай! Я з тими двома не маю нічого спільного. Я всього-на-всього фокусник, який нікому не робить зла. Я вогнедув і можу це тобі довести!»

«Гаразд, гаразд, — кажу. — Я знаю, ти — Вогнерукий!»

Тоді він шанобливо схилився перед усемогутнім чаклуном, який усе про нього знав і вирвав його зі звичного світу, як зривають яблуко з дерева. Куниця спустилася його рукою вниз, сплигнула на килим і підбігла до тебе. Ти перестала плакати й простягла до неї руку. «Обережно, вона кусається!» — сказав Вогнерукий і прогнав звірятко від тебе.

Я не звертав на нього увагу. Тільки раптом відчув, як тихо стало в кімнаті. Тихо й порожньо. Книжка лежала розгорнута на килимі — там, де я її впустив, а поряд — подушка, на якій сиділа твоя мама. Самої її ніде не було. Де ж вона поділася? Я гукав її, гукав знов і знов. Оббіг усі кімнати, але вона зникла.

Елінор сиділа, випроставши спину, і некліпно дивилася на Мо.

— Господи, про що це ти розповідаєш?! — нарешті вихопилося в неї. — Адже ти казав мені, що вона кудись поїхала — у якусь безглузду авантюрну подорож чи що — і не повернулася!

Мо прихилився потилицею до стіни.

— Щось же я мав придумати, Елінор, — промовив він. — Хіба я міг сказати правду? (...)

— І мама так уже й не повернулася? — ледве чутно запитала дівчинка, хоч і знала відповідь.

— Ні, — відповів Мо. — Баста, Каприкорн і Вогнерукий вийшли з книжки, а мама потрапила в неї разом із двома нашими кішками — того разу, коли я читав уголос, вони, як завжди, сиділи в неї на колінах. І замість Ґвіна, мабуть, теж хтось зник, може, павук, або муха, або пташка, яка тієї хвилини саме пролітала повз наш будинок (...). Я обшукав увесь будинок. Мами ніде не було, і я повернувся до вітальні, — повів він далі. — Тим часом і Вогнерукий, і його рогатий приятель також зникли. Залишився тільки меч, і він здавався таким реальним, що я вже не мав сумніву щодо свого здорового глузду. Я відніс тебе в ліжко, — здається, я сказав тобі, що мама вже пішла спати, — а тоді знову сів читати вголос «Чорнильне серце». Я дочитав ту розтриклятущу книжку до кінця, у мене охрип голос, за вікнами вже зійшло сонце, але з неї так нічого й не з'явилося, лише один кажан і шовкова накидка, якою згодом я оббив зсередини твою скриньку для книжок. У наступні дні й ночі я знов і знов намагався читати вголос, поки мені вже починало різати в очах, а літери скакали на сторінках, наче п'яні. (...) Але твоя мама, Меґі, так і не повернулася. Замість неї п'ятого дня в моїй кімнаті з'явився дивний невеличкий чоловічок, прозорий, немовби

зі скла, а ось листоноша, який саме вкидав до нашої поштової скриньки кілька листів, щез. Надворі я знайшов його велосипед. Тоді я зрозумів, що ні стіни, ні замкнені двері не вбережуть тебе від зникнення — ні тебе, ні будь-кого іншого. І я вирішив більше ніколи не читати вголос. Ні «Чорнильного серця», ні будь-якої іншої книжки.

— А що сталося зі скляним чоловічком?

— Він розбився за кілька днів, коли повз наш будинок проїздила вантажна машина. Очевидно, не всім судилось отак просто переселитися з одного світу в інший. Хто-хто, а ми з тобою знаємо, яке це щастя — пірнути в книжку та якийсь час побути в ній. Але вийти з власної історії та раптом опинитися в цьому, нашому світі — щастя не дуже велике. У Вогнерукого через це розбилося серце.

— Хіба він має серце?

— Якби не мав, йому легше жилося б, — відповів Мо. — Минув добрий тиждень, й ось він знову постукав у мої двері — певна річ, уночі, це його улюблена пора. Я саме спаковував речі. Вирішив за краще виїхати з того будинку: не хотілося знову випроваджувати мечем Басту й Капрікорна. Вогнерукий підтвердив мої побоювання. Коли він прийшов, стояла вже глибока ніч, проте я все одно не міг заснути. — Мо погладив Меґґі по голові. — Тоді ти теж погано спала. Тобі снилися страшні сни, хоч я і намагався прогнати їх своїми історіями. (...) Тієї ночі, коли Вогнерукий повернувся вперше, він мав такий вигляд, немовби дуже довго нічого не їв: худющий, як приблудний кіт, а очі такі сумні-сумні. «Перенеси мене назад, прошу тебе! — белькотів він. — Цей світ мене занапастить. Він надто стрімкий, надто гамірний. Якщо я не помру з туги, то помру з голоду. Я не знаю, із чого мені жити. Я взагалі нічого не знаю. Я почуваюся рибиною без води». Він просто не хотів повірити, що повернути його в книжку мені несила. (...) Я дозволив Вогнерукому переночувати в нас на канапі, а коли вранці зійшов униз, то побачив, що він усе ще перериває книжкові полиці. Наступні два роки він з'являвся ще кілька разів, вирушав за нами, хоч би куди ми їхали, поки мені це, зрештою, набридло, й однієї туманної ночі ми з тобою просто втекли від нього. Відтоді

я його не бачив. А оце чотири дні тому він вигулькнув знову...

— Тобі його й досі шкода? — промовила Меґі, дивлячись батькові в очі.

— Іноді, — відповів Мо, хвилю помовчавши.

Елінор зневажливо пирхнула:

— Ти ще божевільніший, ніж я думала. З вини того виродка ми опинилися в цій норі, через нього нам, може, і горлянки переріжуть, а тобі його шкода.

Мо стенув плечима й перевів погляд на стелю, де навколо голої лампочки кружляла міль.

— Каприкорн, певна річ, пообіцяв Вогнерукому повернути його назад, — нарешті промовив він. — На відміну від мене, Каприкорн здогадався, що за таку обіцянку Вогнерукий зробить що завгодно. А хоче Вогнерукий лише одне: повернутися у свою історію. Він навіть не питає, як ця історія для нього закінчиться — щасливо чи ні.

— Що ж, у реальному житті те саме, — з похмурою міною проказала Елінор. — Тут теж не знаєш, як усе закінчиться. У нашому випадку все свідчить про те, що кінець буде кепський. (...)

— Каприкорн натякнув, що в нього є кому прочитати вголос книжку й без мене, — провадив Мо, ніби вгадавши її думки. — Про того чоловіка мені казав Баста. Мабуть, щоб було зрозуміло, що я не один такий. Той другий читець нібито вже викликав із якоїсь книжки кількох помічників, потрібних Каприкорнові. (...)

Меґі знову схилила голову на батькове плече й заплющила очі. Вона дуже шкодувала, що не прочитала із «Чорнильного серця» ні рядка. Жодного уявлення не мала про історію, у якій зникла мама. Дівчинка знала тільки історії, які їй розповідав Мо в ці останні роки, коли вони жили вдвох, — історії про те, чому мама не з ними, історії про її пригоди в далеких країнах, про жахливих ворогів, які не пускали її додому, і про скриньку, яку мама берегла для Меґі й до якої в кожному зачарованому місці клала щось новеньке, чудесне-пречудесне.

— Мо, — озвалася Меґі, — як ти думаєш, їй добре в тій історії?

Мо, перш ніж відповісти, довго розмірковував.

— Феї їй, певна річ, сподобаються, — нарешті промовив він. — Хоча ті маленькі створіння — досить вередливі. А кобольдів, наскільки я знаю маму, вона напуватиме молоком. Так, усе це їй, думаю, до вподоби...

— А що їй може бути не до вподоби? — Меґі стривожено звела на нього очі.

Мо вагався.

— Зло, — нарешті відповів він. — У цій книжці діється багато жахливих речей, а мама так і не довідалася, що все це закінчиться не так уже й погано. Адже я не встиг дочитати їй ту історію до кінця (...).

Поміркуй!

- Як почуваються персонажі з книжок у реальному світі?
- Для чого Каприкорн розшукував Мо й «Чорнильне серце»?
- Чи можна виправдати поведінку Вогнерукого?
- Поміркуй і розкажи, як ти уявляєш життя мами Меґі в книжковій історії.

Після цього всі троє надовго замовкли й думали про своє.

Першою озвалася Елінор, хоча спочатку й склалося таке враження, ніби вона розмовляє сама із собою.

— Ой лишенько! — промурмотіла вона, роззуваючись. — Як подумаю оце, скільки разів я мріяла потрапити в одну зі своїх улюблених історій!.. А виходить, найкраще в книжках усе ж таки те, що їх можна коли завгодно згорнути.

Стогнучи, вона поворушила пальцями на ногах і заходила з кутка в куток по кімнаті. Меґі ледве стримувалася, щоб не пирснути зо сміху. Просто Елінор мала надто кумедний вигляд, коли, мов заводна іграшка, дибцяла на своїх зболених ногах туди й назад, від стіни до стіни.

— Елінор, через тебе можна збожеволіти! — сказав Мо. — Сядь!

— І не подумаю! — огризнулася вона. — Бо я й сама божеволію, коли сиджу.

Мо скривився, обійняв Меґі за плечі й прошепотів:

— Гаразд, нехай бігає. Коли намотає кілометрів десять, то сама впаде з ніг. Але тобі пора спати. Ляжеш на моєму лігвищі. Воно не таке вже й погане, як здається на перший погляд. Якщо заплющиш очі й уявиш, що ти — порося Вілбур, яке зручненько вмостилося у своєму хліву...

— Або Варт, який спить у траві разом із дикими гусьми. — Меґі мимоволі позіхнула.

Скільки разів вони з Мо вже грали в цю гру: «Про яку книжку ми з тобою забули? Яка тобі саме спадає на думку? Оця! Про неї я вже давненько не згадував!..» Вона стомлено випросталася на колючій соломі. (...)

Меґі не знала, скільки часу проспала. Прокинулася вона, мабуть, від холоду в ногах чи від колючої соломи під головою. Годинник у неї на руці показував четверту. У цій комірчині без вікон ніщо не промовляло про те, що надворі — день чи ніч. Але Меґі просто не могла собі уявити, що ніч минула. Мо з Елінор сиділи біля дверей, вигляд обоє мали стомлений і заклопотаний. Розмовляли вони стишеними голосами.

— Так, вони й досі мають мене за чародія, — саме казав Мо. — Це вони дали мені таке смішне ім'я — Чарівновустий. І Каприкорн не має жодного сумніву в тому, що я можу зробити це ще раз — будь-коли та з будь-якою книжкою.

— А ти... можеш? — запитала Елінор. — Адже звечора ти нам не все розповів, чи не так?

Мо довго не відповідав.

— Не все, — нарешті мовив він. — Бо не хочу, щоб Меґі теж мала мене за якогось там чародія.

— Виходить, ти вже не раз... щось вичитував із книжок?

Мо кивнув головою:

— Я завжди любив читати вголос, ще як був хлопчиком. А одного разу, коли читав товаришеві «Тома Соєра», на килимі раптом з'явилася дохла кішка, уже задубіла, як поліняка. А те, що натомість зникла одна з моїх м'яких іграшок, я помітив уже згодом. Мені здається, у нас обох

мало не спинилося серце. Ми поклялися тоді, що ніколи й нікому про ту кішку не скажемо, і скріпили нашу клятву кров'ю, як Том і Гек. Після того я, звичайно, не раз потай, без свідків, пробував повторити той експеримент, але, коли я того хотів, у мене нічого не виходило. Здавалося, жодних закономірностей узагалі не було, хіба що коли йшлося про історії, які мені подобалися особливо. (...) Коли Меґі була ще зовсім маленькою, іноді дещо виходило і з її книжок із картинками: то пір'їна, то крихітний черевичок... Ми з Меґі завжди складали ті речі до її книжкової скриньки, але я не казав їй, звідки вони бралися. А то вона, чого доброго, ніколи вже й книжку не взяла б до рук — зі страху, що з неї виповзе величезна змія, у якої болять зуби, або з'явиться ще щось небезпечне. Але живі істоти з книжок не виходили ніколи. Чуєш, Елінор, справді ніколи! Аж до тієї ночі. — Мо придивився до своїх долонь, так наче на них можна було побачити всі ті речі, які він викликав із книжок своїм голосом. — Але чому, коли вже так мало статися, не з'явився хтось симпатичніший — скажімо, слон Бабар? Меґі була б у захваті. (...)

— А що, якби довготелесий Джон Сільвер, — зашепотіла вона, — з'явився раптом у тебе в кімнаті й замахнувся своєю смертовбивчою дерев'янкою? Як на мене, то краще вже цей Каприкорн... А знаєш, що? Коли повернемося додому... я маю на увазі, до мене додому, я дам тобі яку-небудь милу книжку — наприклад, «Вінні-Пуха» чи, може, «Там, де живуть дикуни». Проти такого монстрика я, власне, нічого не мала б. Я посаджу тебе в найзручніше крісло, зварю тобі кави, і ти читатимеш уголос... Згода?

Мо тихо засміявся, і на мить його обличчя здалося вже не таким заклопотаним.

— Ні, Елінор, я не читатиму. Хоча намалювала ти все вельми привабливо. Але я заприсягнув собі ніколи вже не читати вголос, бо хто зникне наступного разу — невідомо, і, може, навіть у «Вінні-Пусі» знайдеться ще мерзотник, якого ми не помітили досі. А що буде, коли я вичитаю з книжки самого Вінні-Пуха? Що він тут робитиме без друзів?

Та його дурненьке серце відразу розіб'ється, як воно розбилось у Вогнерукого!

— Ет, облиш! — Елінор нетерпляче махнула рукою. — Скільки тобі ще казати, що в того негідника серця немає? Ну, добре. Перейдімо до наступного питання, відповідь на яке мене дуже цікавить.

Вона стишила голос, і Меґі довелося напружити слух, щоб розчути її.

— Ким, власне, був цей Каприкорн у книжці? Напевне, якимось харцизякою. Та чи не могла б я довідатися про нього трохи більше? (...)

— Що менше ти про нього знатимеш, то краще, — сказав Мо.

(Переклад О. Логвиненка)

Поміркуй!

- Коли Мо вперше помітив свій дар?
- Чому Елінор мріє про те, щоб Мортимер їй почитав?
- Чому він зарікається ніколи не робити цього?
- На героїв «Чорнильного серця» чекають ще різні пригоди та випробування на шляху повернення у свої світи. Якщо ти хочеш дізнатися про те, як далі розвивалися події в книжці, знайди в інтернеті та дочитай її до кінця.

Літературознавчий клуб

Корнелія Функе (1958 р.) — німецька письменниця та ілюстраторка, яка, завдяки популярності своїх книжок у різних країнах, потрапила до рейтингу «100 найвпливовіших людей світу» американського журналу «Time». Вона народилася в *м. Дорстені (Німеччина)*. З дитинства мала бурхливу фантазію та уяву, тому навіть мріяла про кар'єру пілота. Але після закінчення гімназії в рідному місті переїхала до Гамбурга й стала педагогом. Ідея писати книжки для дітей і підлітків виникла в Корнелії під час її роботи соціальною працівницею з дітьми, які мають обмежені можливості. Адже саме

завдяки фентезійним історіям можна відволіктися від проблемної дійсності.

Найбільшу славу принесла авторці «Чорнильна трилогія» — романи ***«Чорнильне серце»***, «Чорнильна кров», «Чорнильна смерть». У першій книжці письменниця розкриває проблему ролі книжок у житті людей. У цьому романі-фентезі перед читачами постає світ, який поєднує реальні й чарівні події. Персонажі — палітурник *Мортімер Фолхарт*, його *дружина Тереза* й *донька Меґґі* — живуть серед безлічі книжок, захоплюються читанням, а іноді завдяки особливо натхненному читанню вголос переносять світ книжок та їхніх персонажів у свою реальність. Одне з таких читань закінчилося для них трагічно й поклало початок захопливим пригодам на межі боротьби добра зі злом.

Мистецькі діалоги

У 2008 р. за мотивами роману «Чорнильне серце» був створений однойменний кінофільм британського режисера ***Ієна Софтлі***.

На відміну від книжки, сюжетна лінія кінофільму побудована на пошуках Мортимером книжки «Чорнильне серце». А від моменту її придбання в букіністичній крамничці невідомого містечка чарівні персонажі з'являються в житті головного героя та його доньки. Тому кінофільм має свій оригінальний, відмінний від книжки, сюжет.

Постер до кінофільму «Чорнильне серце» *(реж. І. Софтлі, Німеччина, Велика Британія, США, 2008 р.)*

- Знайди в інтернеті та переглянь кінофільм «Чорнильне серце»

Поміркуй!

- Порівняй персонажів кінофільму з їхніми описами портретів, поданими в тексті.
- Хто з них тобі найбільше до вподоби? Опиши його / її.
- Створи сторінку цього персонажа в соціальній мережі.

Дізнайся, до якого знаку зодіаку належить дата твого народження. Як цей знак пов'язаний із давньогрецькою міфологією? Презентуй свою роботу в класі, оформивши її у вигляді лепбука.

Підсумуй!

- Що тебе найбільше вразило в «Чорнильному серці»?
- Який зі світів — реальний чи книжковий — тобі більше до вподоби?
- Які елементи фентезі помітні в прочитаних уривках?
- Яка роль книжок у житті персонажів роману?
- Які родинні почуття допомагають Фолхартам долати життєві труднощі?
- Чи хочеш ти дізнатися про продовження пригод головних героїв? Про що саме тобі хотілося б дізнатися найбільше?

Читацьке дозвілля

К. Функе народилася та мешкає в Німеччині. Події більшості її творів також відбуваються в різних місцях цієї європейської країни, відомої своєю історією та традиціями. Здійсни віртуальну мандрівку Німеччиною, скориставшись інтернетом. Поринь у світ німецької архітектури й культури.

ЗМІСТ

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

О. Генрі. Останній листок 3

Джеймс Олдрідж. Останній дюйм *(Скорочено)* 16

Анатолій Дімаров. На коні й під конем *(Уривки)* 40

Григір Тютюнник. Климко *(Скорочено)* 55

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Едгар Аллан По. Золотий жук *(Скорочено)* 83

Артур Конан Дойл. Пістрява стрічка *(Скорочено)* 109

Діана Вінн Джонс. Мандрівний Замок Хаула *(Скорочено)* . . 135

Андрій Кокотюха. Гімназист і Чорна Рука *(Скорочено)* 158

Катерина Штанко. Дракони, вперед! *(Скорочено)* 179

ПРИГОДИ ТА ГУМОР

Валентин Чемерис. Вітька + Галя,
або Повість про перше кохання *(Скорочено)* 201

Наталка Малетич. Щоденник Ельфа. Усе шкереберть.
І в цьому є сенс 221

У СВІТІ ФАНТАСТИКИ

Рей Дуглас Бредбері. Усмішка 234

Олесь Бердник. Хто зважиться —
вогняним наречеться *(Скорочено)* 244

Галина Пагутяк. Королівство 263

Корнелія Функе. Чорнильне серце *(Скорочено)* 264

Навчальне видання

ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна,
ПАХАРЕНКО Василь Іванович,
ТРИГУБ Ірина Анатоліївна,
СЛИЖУК Олеся Алімівна

ЛІТЕРАТУРА
(українська та зарубіжна)

Підручник інтегрованого курсу
для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

Для оформлення підручника використано матеріали, що знаходяться у вільному доступі в мережі «Інтернет».

Редакторка *Н. Забаштанська*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректорка *С. Бабич*

Формат 70×100/16.
Ум. др. арк. 23,328. Обл.-вид. арк. 20,42.
Наклад 14 080 прим.

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.
E-mail: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ»
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.